

ՀԱՅԿԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՄԱՆԱԿԱՆ ԼՐԱԿԱՆՈՐԵԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՏԵՐԻ.

ՅՈՒՆԻՍ. № 6. ՅՈՒՆԻՍ. № 7. ՕՒՌՍՏԱՍ № 8.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Երես

- 1 Մաշից յետո, Վ. Հիւզօից, Ի. ԲԱԳՐԵՏՈՒՆԻ. 233.
- 2 Ինչից է? (բանաստ.), Վ. շտալի. 248.
- 3 Հայր. Ե. Գալաղցի, Փ. Վ. ԱՐԴԵՆՆԵՆ. 248.
- 4 Հօնգրական Երգ (բանաստ.), Ի. ԲԱԳՐԵՏՈՒՆԻ. 262.
- 5 Նամակ Մօսկվայից, Յ. ՄԻՐԻՄԵՆՆԵՆ. 265.
- 6 Նամակ Երեւանից, Հայ Երիտասարդ. 274.
- 7 Նամակիս առիթով, Խմբ. 274.
- 8 Նամակ Շամախուց, Ս. Գուրգէնեան. 284.
- 9 Ղշմարտութիւն, բանաս. Վ. Հիւզօից, Յ. Քուլ
չուբէզեան. 289.
- 10 Նամակ Ախալքալաքից. Ե. Ք. Տ. Գաղարեան. . 291.
- 11 Թերեւս երազ էր, բանաս. Ե. Բարսղեան. 293.
- 12 Նկարագրութիւն, բանաս. ՍԷՅՆԵՂ. 341.
13. Երտասահմանեան Աեանքի Նորութիւններ և Ժողովրդական Մշակութիւն և Պրիթուրիւն Ամերիկայում, Ս. ԵՏԻՆ. 294.

(Գարծրու վերջին էրեսը).

ԹԻՖԼԻՍ.

1867.

Հրատարակող Ն. Կրիստ.

4

Հ. Ե. Յ. Կ. Ը. Կ. Ը. Ե. Ե. Ը. Խ. Ե. Բ. Հ.

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՄԱՆԱԿԱՆ ԵՐԺԱԿԱՆ ՕՐԱԳՐԻ.

ՅՈՒՆԻՍ. № 6. ԵՐՐՈՐԻ ՏԱՐԻ. № 7. ՅՈՒՆԻՍ.

Quod possum facio, faciant meliora potentes.

Ինչ կարող եմ կատարում եմ, թող կատարէ աւելի լավ օվ կարող է.

ՄԵՀԻՅ ՅԵՏՈ.

(Վ իկտօր Հիւզօի »Վ իլիամ Ե Էկսպիր», անունով գրքից) ⁽¹⁾.

I

Մահը զօրութիւն է. Մաածօղի համար մահը արգելքնէր ոչնչացնելն է. Եյնօր համար մեռնելը նշանակումէ ամենակարօղ դառնալ.

(1) Ե Էկսպիրը բանաստեղծների թողն է. Սա նոր գրականական աշխարհ ստեղծեց Անգլիայում իւր դրամքով. Բոլոր աշխարհում Ե Էկսպիրը հախառակօրդ չունի. Ե Էկսպիրը Անգլիացիների, բոլոր մարդկութեան զարդ է, մարդկային խնացութեան փառք և մարդկային մաքի պարծանք է. Ե Էկսպիրը ծնվեցավ 1564 թվին, մեռավ 1616 թվին. Մինչև 1864 թիվը Անգլիացիները չէին յիշատակել Ե Էկսպիրին և ոչ մի արձանով անգամ. 1864 թվին կատարվումէր Ե Էկսպիրի երեքհարիւրամեակը, և Անգլիացիները նոր մտածեցին ի Ե Էկսպիրին արձան կանգնելու! Սաղմվեցավ կօմիտէտ. Եյնօրը հրապարակեցավ և Ֆրանսիայի ազատականքի մեծ բանաստեղծը Վ իկտօր Հիւզօն. Հիւզօն դատապարտված է դէպի քարոք Ֆրանսիայից. Սա չկարօղացավ ներկայանալ զանազան հանգամանքներով կօմիտէտին, բայց ի պատիվ Ե Էկսպիրի գրեց նորան արժանի կեն-

Օտարպետը զարհուրելի է միայն մինչև կենդանի է. Միայն կենդանութեան ժամանակ փայլում է նորա վերա կուրացնող կայծակնաբեր դաբնեա պսակը և նա ինքն ներկայանում է իբրև լուսափայլ և յաղթահարող երևոյթ; բայց թող ընկնէ նորա կուրծքում մի փոքր կտոր արծիճ—երկու գող հող և բոլորը կվերջանա. փայլուն երևոյթը անհետանում է, գերեզմանը ծածկեց բազմաձայն կեանք! Իսկ մարդկութիւնը գնում է իւր ճանապարհով. Բայց եթէ Հօմէրոսի նման խեղճ պօէտ մի գցում է ժամանակի մոռոյլում իւր խօսքը և մեռնում է, նորա խօսքը փայլում է խափարում ևս, և դառնում է լուսավոր աստղ.

Եյսպիսի էին: յաղթված, քաղաքից քաղաք հալածված Գանտէ—Ելիջիէրին ¹⁾, աքսորված Լսխիլը ²⁾, գերի Լղէիլիէլը ³⁾, միաձեռանի Միքէլ Աէրվանտէսը ⁴⁾, տկար Տիրաէին ⁵⁾, տորուկ Պլափոր ⁶⁾, մշակ Սպինոզան ⁷⁾, սպասավոր Ռուսսոն ⁸⁾. Եյս անարգութիւնը, այս աշխատութիւնը, այս սարկութիւնը, այս տկարութիւնը, այս բոլորը զօրութիւն է, բարձր զօրութիւն է, իմաստ է.

Փտած տեղում, ինչպէս Յոբը, փայտի տակ, ինչպէս Լալիկտէսը, արհամարհանքում, ինչպէս Մօլիէրը,—իմաստը մնում է իմաստ. Վաղ թէ ուշ նա միշտ կյաղթանակ է. Այնանսուր խալիճը ժողովուրդին անարգել տվեց Ավէրօէսին, Խօրի դուքսը թքում էր Միլտօնի վերա, Ռօհանը փոքր էր մնում սպանելի Վօլտէրին փայտով, Գէկարտը խայտառակութեամբ աքսորվեցավ Պրանսիացի, Տասսօն 20 տարի բանտարկվեցավ մի իշխանուհու համբոյրի համբ, Լուգվիգ XVը բանտարկեց Գիգրօին. Բայց ինչ դուրս եկավ? Գուքսէր և թագավորներ կորան, մը-

սագրութիւն, որից ահա հանում ենք հետեւիւ, առաջարկելով ընթերցողներին սորա բոլոր վեհ նրբութիւններ. Խմբ.

¹⁾ Իտալացի բանաստեղծ, ²⁾ Եւրոպացի Վոլտէրի հեղինակ, ³⁾ Մարգարէ, ⁴⁾ Գանտէ, ⁵⁾ Տիրաէին, իսպանացի երևելի հեղինակ, ⁶⁾ Սպարտացի երգիչ, ⁷⁾ Հոմէրոսի գրամատիկական գրող, ⁸⁾ Հոմէրոսի փիլիսոփա, ազգով հրէա, ⁹⁾ Պրանսիացի երևելի հասարակախօս և մանկավարժ.

Խմբ.

նաց միայն այն, ինչ որ տիրոջ մնար: մարդկային բանականութիւնը մի կողմից, Աստվածայինը—միւս կողմից, մնացին ճշմարտութիւն և նորա ակոյեաններ, այսինքն: գիտութիւնը, որ ճշմարտութիւն է պտուտւմ, արհեստները, որոնք զեղեցկութիւն են ստեղծում, և մտքի փափաղը, որը մարդի բաղդավորութիւն և չարչարանք է. Այն ինչ ծնվում են էական, կենսական խնդիրներ, պոէտներ, մարգարէներ, խմստասերներ, մշտածօղներ անյապաղ օգնութեանն են հրապրում:

Մարդի համար, բացի մարմնական կերտիրից, հարկավոր է և հոգեղէն հաց. Պօէտներից ձեռք վերառնել նշանակում է քաղաքակրթութենից հրաժարվել. Փառք Աստուծուն, արդէն այն ժամը հասնում է, երբ մարդկութիւնը աղնվաբար պիտի հաշիվ տեսնէ Շէկսպիրի և Լսայու նման մարդիկների հետ:

Այդպիսի անձների նշանակութիւնը առավել զգալի է այն պատճառով, որ դրա արդէն չկան. Այդ մեռածները կենդանի են յավիտեան!

Թէ ինչպէս էին ապրում, ինչպիսի մարդիկ էին նոքա? ինչ գիտենք նոցա մասին? Երբեմն շատ սակաւ, ինչպէս Շէկսպիրի մասին, երբեմն բոլորովին ոչինչ, ինչպէս հնութեան կրեւելի մարդիկների մասին. Մար արդեօք Յօբը արդարեւ? Մար արդեօք Հօմէրոսը? Ճուշութիւնը մէջք ունէր Եզոպը? Սողոմ է արդեօք, որ Օվսիա մարգարէն, իւր բորբօք սէրը ապացուցանելու համար դէպի խայտառակված հայրենիքը, պոռնիկ կնոջ վերա պատկեցաւ և նորա որդիներին Ազազգեստ, Քաղծ, Աօթ, Ժանտախտ և Աղբատութիւն անուններ դրեց? Մեղ ինչ փոյթ է? Պօէտները մեռան, բայց նոցա մտքերը կենդանի են. Միանգամ լոյս տաւ, նոքա չեն անհետանում. Այժմ այն մտքերը առավել մեծ նշանակութիւն ունին, քան թէ մինչև որ կենդանի էին ստեղծօղները. Բոլոր ննջեցեալները հանգստացած են, հանձարեղ մեռածները միայն աշխատում են անդադար. Ինչի վերա են աշխատում նոքա? Մեր ուղեղների վերա. Աոցա աշխատանքից է ահա բաղկանում քաղաքակրթութիւնը:

»Բոլորը վերջանում է երկու դաղ հօղի տակ!»: ասաց Ապօլլոն Բօնապարտէն. Ոչ, այստեղ բոլորը սկսվում է, յղանում է, բուսնում է, աճում է, բոլորը այնտեղից է ծագում. Երկու դաղ հօղի տակ բոլորը վերջանում է միայն ձեզ համար, զինվորական

մարդիկ!... Ահանքի ժամանակ թմբուկներ, փողեր, զէնքեր, փրփրուն դրօշմեր, պատերազմական ձայներ մեծ ներգործութիւն ունին. Ամբոյր զարմանումէ, յափշտակվումէ, կարծելով թէ ճշմարիտ մեծութիւն է տեսնում. Օվ զարգարված է ոսկեզօծ սպառազէններով, նաէ յաղթանակում. Բայց մահից յետո իսկոյն բոլորը փոխվումէ, և զօրապետ Աննիբալը երգիծաբան Իւլէնալի ձեռն է ընկնում.

Այ թէ կեսարը, այլ մտածօրը կարօղ է տեսլ մեռնիկիւս Deus fio (Աստված պիտի դառնամ). Մինչև որ նա մարդ է, նորա մարմինը նորա և մարդիկների մէջտեղ է կանգնում, իմաստունի հանձարը նորա մարմնի ստվէրով է ծածկվում. Բայց գալիս է մահը, այս մեծ լոյսը, և զլսովին լուսավորումէ նորան իւր փայլուն լոյսով. Անշացաւ մարմինը, ոչնչացավ նիւթը, ուրեմն հանգավ և ստվէրը. Բանականութեան կատարելապէս փայլման համար հարկավոր է մահը. Մինչև որ հանձարը ողի չէ դառնում, մարդկութիւնը չէ զարմանում նորա փրա. Տեսիլը կենդանի մարդից ավելի զօրավոր է, ավելի անջնջելի է. Ղեպի կենդանի մարդը անաչառ չեն լինում. Նորան չեն հավատում, նորա հետ վիճումեն, նորան ձնշումեն. Ընդունված լինել իբրև հանձար (genie) կեանքի ժամանակ—չառ սակավ է պատահում. Մեծի, միւսերից գերադանց մարդի ներկայութիւնը միշտ անտանելի է մարդիկների համար. Նոքա փոքր նմանութիւն են գտնում նորանում իւրանց հետ, նորա վերա բարկանումեն և նորան հալածումեն. Բացառութիւնը ամենեկին չեն հաճանում մարդիկ. Սա է պատճառը, որ հանձարը կեանքի ժամանակ սպասումէ ավելի խայտառակման քան թէ ծափահարութեան. Բայց մեռածը ոչօրին չէ նեղացնում և անօգուտ սուղումն լռումէ. Ահանքի ժամանակ նա հակառակորդ էր, իսկ մահից յետո նա դառնումէ բարերար. Գիւրեղմանը քավարան է. Մարդի անունը դուրս է գալիս այնտեղից նորոգված.

Վօլտէրը մահից յետո սուտ փայլումը միայն կորցրից, բոլորովին պահպանելով իւր իսկական նշանակութիւնը. Բայց սուտ լոյս կորցնելը նշանակումէ շատ ինչ շահվել. Վօլտէրը բանաստեղծ չէր—նա հին ժամանակի պարսավօղ կրիսիկոզն էր, բարք ու վարքի հեղափոխօղն էր, նա—մարդիկ փափկացնող մարդ էր. Ստորագրաված լինելով որպէս բանաստեղծ, Վօլտէրը

բարձրացավ որպէս քարոզիչ. Նորա գրվածներում ավելի պիտանաւորն է գտնւում քան թէ գեղեցիկը. Շէկսպիրը, Վանտէն և նոքա ամէնքը, որոնցում օգուտը և գեղեցկութիւնը միացած են, Վօլտէրից բարձր են, բայց բացի բանաստեղծ կոչումից կա նոյնաչափ բարձր փիլիսոփա կոչումը. Ահա սա էր Վօլտէրը. Առողջ իմաստը տարածված է նորա շարադրութիւններում. Բայցի գրականութենից, նա ամէն զործում բարի դատաւոր էր. Վօլտէրին պաշտումէին նորա կեանքի ժամանակ ի բարկութիւն նորա թշնամիների. Այժմ յափըշտակմամբ կարդումն են նորան ամէնքը. Տանութեորդ դարը նորա խելը տեսավ, մենք նորա ողին ենք տեսնում.

Սա է գերեզմանի նշանակութիւնը հանձարների համար. Մահը նոցա վերա առանձին լոյս է գցում. Մահը երևան է հանում նոցա զօրութիւնը.

II

Շէկսպիրը Անգլիաի վերին փառք է. Անգլիան երեք հանձար ունի. Սրովելը—քաղաքականութենում, Բէկօնը—իմաստասիրութենում, և Նիւտօնը—գիտութիւններում. Բայց Սրովելը բժավորված է իւր անգթութեամբ, Բէկօնը—ցածահողութեամբ, և Նիւտօնի շինվածը չէ համարվում այժմ անշարժ, հաստարմատ. Իսկ Շէկսպիրը մաքուր է և անքակտելի. Սորա հետ և նորա հանձարը առավել խորին է. Սպէրնիկը և Վալթէին Նիւտօնից բարձր են, Վէկարտը և Վանտը Բէկօնից առավել խորիմաստ են, Վանտօնը և Բօնապարտէն Սրովելից առավել վսեմ են, բայց չկա ոչ ոք Շէկսպիրից բարձր, և ոչ ոք նորանից չէ գերազանցել. Չարմանալի պատիվ է մի աշխարհի համար—այդպիսի մարդ մի ստեղծելը.

Շէկսպիրը բոլոր մարդկութեան հանձար է, բայց միևնոյն ժամանակ նա Անգլիաի հանձար է, անգլիացի է, մինչև այն աստիճան անգլիացի է նա, որ մեղմացնում է անգամ թաղավորների այն զզվելի պատկերներ, որոնցնա դուրս է բերում սցէնարի վերա, եթէ նոքա անգլիացի են, ցածացնում է Ֆրանսիացի Փիլիպպոս Օգոստոսին Յովհաննէս Անհողի առաջ, աշխատում է Հենրիկոսի յանցանքները արդարացնելու. Սոոյդ է, որ Նշեղաբէտ թագուհին նորան իւր աչքից չէր հեռացնում.

Երհնաւոր, ինչպէս և կրօնը, իւր *Ecce Homo*ն էր ունի. Եկեապիրը մինն է նոցանից, որոնց մասին կարելի է հետազա մեծ խօսքն ասել՝ սա է մարդ.

Անգլիան անձնատէր է, նորան պակաս է անշահասէր (անաշատ) մեծութեան զգայմունքը և միայն Եկեապիրն է տալիս նորան այդ արքայական առաքինութիւնը. Նորա փառքը համաշխարհային լինելով, մօտեցնում է Անգլիան ուրիշ երկիրներին. Խլեցէք նորանից Եկեապիրը և իսկոյն կտեսնէք թէ որքան կիսավարէ այդ տէրութեան պայծառ անունը. Անգլիական ազգի բնավորութիւնը Եկեապիրը դէպի լաճն է փոխում, նշաղեցնելով այն անանութիւնը, որ ունի Անգլիան Վարժագէսի հետ.

Հանձարների երևումն աշխարհումս օտարաբի նշանակութիւն ունի. Այ Սպարտում, ոչ Վարժագէսում չէ ծնվել մեծ պօէա—և սա է նոցա դատախիւքը. Սպարտը ապրում էր միայն խելքով, իսկ Վարժագէսը նիւթապաշտ քաղաք էր, թէ մինում և թէ միւսում պակաս էր սէրը. Վարժագէսը կոտորում է մանուկներին սրով, Սպարտը սպանում է կուտութիւնը մերկութեամբ; մինում կորչում է անմեղութիւն, միւսում կանաչութիւն. Վարժագէսը խրլի էր հաճնէրում և անբուխէրում; Սպարտը ընկղմել էր օրէնքներում. Վարժագէսը սաստիկ է, Սպարտը սառն է. Այս երկօրեան հասարակապետութիւններ առաջ եկան քարեդէն երկրի վերա.

Այնու ամենայնիվ նոցանից չէր պակասում հերոսական ոգին. Հարկավոր ժամանակ այնտեղ երևում էին թէ մարտիրոսներ և թէ զօրապետներ; մինը կարօղացել է ստեղծել Լէօնիդին, միւսը Մեիբալին; բայց ոչ Սպարտը, ոչ Վարժագէսը կարող չէր ստեղծել Հօմէրոսին. Նորա չունին այն քնքշութիւնը, այն կակղութիւնը մեծութեանում, որը դուրս է բերում պօէաին ժողովրդի ծոցից. Այդ քնքշութիւնը, այդ *flebile nescio quid* Անգլիան ունի, ապացոյցը Եկեապիրն է.

Անգլիան Վարժագէսի նման առեւտրական երկիր է և օրէնքներին բոլորովն անձնատուր, ինչպէս պարտը, բայց նա երկուսից ևս գերադանց է. Նա ունի պօէտը; նա ծնել է Եկեապիրին և դուրանով ինքն իւրան է բարձրացրել.

Եկեապիրին պատկանում է ամենաբարձր տեղ այն կատարեալ հանձարների դասում, որոնց թիվը, ժամանակ առ ժամանակ

շատանոթով նոր լուսափայլ աստղով, պատի է դառնում բազմաթիվ թուլթեանը և լուսափայլում է մարդկու թիւնը իւր զմայելի շքեղութեամբ:

Շէկսպիրը ղորութիւն է. Միայնակ նա դերազանցում է Փրանսիական գեղեցիկ 17 դարը, գրեթէ և 18 դարը:

Ճանապարհորդը Անգլիա մտնելիս ամէնից առաջ Շէկսպիրի արձանն է պատում և յանկարծ հանգիպում է Ալէլինգտօնի արձանին:

Օվ է Ալէլինգտօնը? Օգրադուխ մի, որ պատահամբ յաղթութիւն է արել պատերազմում: Եթէ դուք շատ էք ցանկանում Շէկսպիրի արձանը գտնելու, ձեռք առնում են Ա. Էստրինատէր, որտեղ հանգստացած կան թագաւորներ, թագաւորների ամբողջ խումբ մի: այնտեղ կա մի տնկիւն «պօէտների տնկիւն», անունով: Չորս թէ հինգ մեծամեծ արձանների շփարում, որտեղ մարմարեա քարով և ոսկեպղնձով զարդարված փայլում են անյայտ թագաւորները, ձեզ ցոյց կտան հասարակ քար մի, որի վերա գրված է: «Ալիլիամ Շէկսպիր»:

Իսկ Անգլիան ժլատ չէ արձանների համար: Ուր կնայես, ամէնտեղ արձան է; արձան Արլի, Լոուարլի, Ալիլհէլմի, երեք թէ չոս Գէորգների համար, որոնցից մինը յիմար էր, Բիլմօնդի արձանը Գէնտում, Նէպիրինը Պորտսմուտում, հայր Մատիւինը Արլում, Հէրբէրտ Ինգրամինը — չղիտեմուր: Եթէ ղորքերի հանդիսավոր խաղը աջողակ է լինում, ղորադիւին իսկոյն արձան են կանգնեցնում: Եթէ մի հնապաշտը ղոհում է Անգլիաի հարստութիւններ, աղգէրը միաւորվելու համար 1789 թվի Փրանսիական ընդօրինութիւնի ընդդէմ, դէմօկրատիաի, հասարակութեան շարժողութեան, լուսաւորութեան ընդդէմ, նորան պիտի անշուշտ արձան: և ահա Պիտին արձան են կանգնեցնում!

Հարկավոր է անշուշտ արձան կանգնեցնել այն մարդին, որ ամբողջ 20 տարի հալածել է ճշմարտութիւնը, յուսալով, որ կյաղթէ նորան, բայց վերջապէս տեսնելով, որ ճշմարտութիւնը հզոր և երկարատե է, անցիլ է նորա կողմը և ահա արձան են կանգնեցնում Պիլին!

Ամէն տեղ, ամէն փողոցներում և հրապարակներում, ամէն քայլափոխում բարձրանում են տիտանեան սիւններ, Իօրկեան դուքսի սիւնը, Նէլսօնի սիւնը, Ալէլինգտօնի սիւնը, մի խօս-

քով օվ կապած է ունեցիլ մի թուր, նորան սիւն են կանգնեցրել.

Վերսնէտուհ. ծովի ափին, մի անապատ անդում կանգնած է ասազին սիւն. Այն սիւնը կարօղ էր արժանի յիշատակ լինել զրիթէ Լսփիլին. Բայց ում համար էնա?

— Ժէնէրալ Վօիլի համար.

— Օվ է այդ ժէնէրալ Վօիլը?

— Ժէնէրալ է.

— Ինչ է արել նա?

— Այստեղ ճանապարհ է շինել.

— Իւր ծախսով?

— Ոչ, բնակիչների ծախսով.

Եւ նորան սիւն են կանգնեցնում! Իսկ ոչինչ են կանգնեցնում Շէկսպիրին, ոչինչ Միլտօնին, ոչինչ Նիւտօնին, Բայրօնի անունն անգամ արհամարհված է.

Աորանից երևումէ անգլիական ժողովրդի չղարգացած խելքը, այն ժողովրդի, որի առաջնորդը ոչ միայն աղատ և մեծահոգի, այլև հզօր Բրիտանեան տպագրութիւնն է. Բայց անգլիական ժողովրդի վերա չես կարօղ ծիծաղել և դու Պրանսիա, որ Նիգրիէի արձանը ունիս. Ոչ դու, Բէյդիա, որ կանգնեցրել ես Բէլիարի արձան, ոչ դու, Պրուսիա, Բլեխերի արձանով, ոչ դու, Ավստրիա, Շվարցենբերգի արձանով և ոչ դու, Ռուսիա, որ պիտի Սուվօրովի արձան ունենաս.

Եղէք Պասկէվիչ—և ձեզ արձան կկանգնեցնէին. Օժէրօ կամ Բէսիէր եղէք—և ձեզ կլինի արձան, Վէլէսլէ Երօր եղէք—ազնիվ տիկինները իւրանք կկանգնեցնեն ձեզ տկոր մարդի արձան «Եբլիլէս» ստորագրութեամբս.

Քսան տարեկան երիտասարդ մի—պրինցը զարմանալի քաջութիւն արեց: Նա ամուռնացավ նորահաս և գեղեցիկ օրիորդի հետ, նորա համար յաղթական դռներ են շինում, հարցասէր ժողովուրդը շտապումէ նորա վերանայիլու, տօնախմբութեան համար դուրս են բերում ամբողջ զնդէր, հրապարակները պայծառ կերպով են լուսավորվում, մարդիկ, նաև ծերերը, զրիթէ ծնկաչոք են ողջունում նորան, միլիօն ստերլինգներ քամուն են տրվում փամփուշաների և ուրիշ զվարճութիւնների համար, որոնց ծախահարումէ պատուոված ամբօխը, որը վաղվան համար չունի ինչօվ ճաշիլու. Յնծութեան ձայներ, թըն-

դանութեան արձակումը, զանգակահարութիւններ, Rule Britannia! God save! Տէր իմ, այս երիտասարդը այնքան բարի էր, որ ամուսնացաւ! Որչափ սրտով է առ ազգի համար! Մեծ բաղարը ուրախութենից մոռացել է իւրան, բազաբացիներ 1000 մանէթներ են տալիս մի պաշտպանին, որի ստաջ անցնելու է նորթսիսան, ժողովուրդը տնվումէ, հազարվումէ, վազումէ կառքի ակների տակ զրնթէ . Չափաքանց ոգևորութենից քարանուակն եօթնկանանց, բազմաթիւ երեխաներին մեռած են դանում, հարիւր կիսախեղդվածներ հիվանդանոց են աւարկված, ուրախութիւնը անձառելի է.

Օվ երկիր, յիմարութիւնների դու աթոռ!

III

Շէկապիրի փառքը Անգլիաում արտաբուստ մտաւ. Գեղեցիկ օր մի կարելի էր Վաւրում այդ փառքի նախօվ մանկուն ներկա գտնվել. Անգլիայի ա՛նձջին երեք հարիւր տարի աղաղակումէին. «Վ իլիամ Շէկապիր»! «Վ իլիամ Շէկապիր»!.. մինչև որ լսեց նա վերջապէս այս երկու բառը. Ինչ է Անգլիան? Առ Աշխարհէս թագուհին է. Վժվար է ավելի յարմար քաղաքապետութիւն գտնել. Աշխարհէսի վերա զարմանալով, Անգլիան ինքն իւր վերա է զարմանում. հպարտ և վեհանձն, մի և նոյն ժամանակ կեղծավոր, մեծ (փոքր ինչ ինքնահպարտ), մեծամիտ, արհեստաբար անմատչելի և յանդուգն, որը սիրահաններ ունի և ոչ տէրեր, կարող թագուհի և անմատչելի կին, Աշխարհէսը նոյնքան կոյս է, որքան Անգլիան կողմէ. Անգլիայի պէս նա իւրան ծովերի ափուհի է կոչում, Basilea Maris. Օւարհուրելի խորութիւնը, որտեղ Աստէկսին զլիստոտը բարկութիւն է թագչում, և Արմադա կործանող փոթորիկները պաշտպանում են այս կոյսին և այս կղզին ամէն մերձավորութենից. Օվկիանոսը նորա մարտութիւն է պահպանում. Առտութիւնը սիրելի է Անգլիային. և նա հաղորդակցութիւններ ունի, բայց չէ ամուսնանում. Առ կամենումէ միայնակ ապրել, միայնակ մանդալ, միայնակ թագավորել, միայնակ լինել.... Վ Երջը—նշանավոր թագուհի և զարմանալի ժողովուրդ. Շէկապիրը նոցա չէ նմանում ընդհանուրին, նա համակրելի հանձար է.

Անգլիան երկու գիրք ունի. մին ստեղծված է նորանով, միւսը

ստեղծել է նորան, այն է Շէկապիրը և Աստվածաշունչը. Այս երկու գրքերը հաշտ չեն միմեանց հետ. Աստվածաշունչը պատերազմում է Շէկապիրի ընդդէմ. Իբրեւ գրականական մի գործ, Աստվածաշունչում պարունակվում է ոչ պակաս, այլ ավելի բանաստեղծութիւն, քան Շէկապիրի գրվածներում, և այս կողմից նոքա բոլորովին համաձայն են միմեանց, իսկ եթէ նայինք նոյա վերա կրօնական և հասարակական կողմից, նոքա ամենևին հակառակ են. Շէկապիրը մտածում է, զատում է կասկածում է, բայց հավատը կապում է երևակայութեան ճանապարհը.

Երկու շատ նշանավոր մեղադրանքը, որ տալիս են Շէկապիրին, „improper և shoking», բառէլումն են բովանդակվում. Երբ Շէկապիրը Օտէլլոի բերանով Պէդդէմօնաին whare է կոչում, ամէնքը վիրավորվում են և միաբերան ընդլիմանում են. Աորանով է մեկնվում Անգլիաի սառնասրտութիւնը դէպի Շէկապիրը. Ինչպէս որ Ալիզաբէտը վարվում էր Շէկապիրի հետ, նոյնպէս վարվում է և այժմ նորա հետ Անգլիան. Պոնէ ինձ այսպէս է երևում, և Աստված տա, որ սա սուտ լինէր. Իհարկէ այժմ այն ժամանակ չէ, երբ աֆիշների վերա ապվում էր. «Մալբէտ, Շէկապիրի օպերա, և այն», բայց այնու ամենայնիվ այժմ ևս Մալբէտի ներկայացմանը ժողովուրդը շատ չէ լինում. Այժմ ոչ մի անգլիական թատրօնում Շէկապիրին չեն ներկայացնի առանց «Աստված», բառը ջնջելու բնագրում. Երևում է և XIX դարում ծանրացած է պարունակվելը Շէկապիրի վերա. Նորա աշխատութիւնների հրատարակութիւններում և ներկայացմունքին God (Աստված) բառը Heaven (Երկինք) բառով է փոխարինվում. 1623 թվի հրատարակութեանում հրամայված էր մեռնող Պէդդէմօնաի «Աստված! Աստված! Աստված! (Lord! Lord! Lord!)» վերջին աղաղակը բաց թողնելու. Եւ սցէնաի վերա սորան չեն ասում. «Իիսուս», բառը «Իւպիտէր», բառով է փոխարինվում! Պուք կարծում էք, ես հանար եմ անում? Եթէ ապացոյցներ էք կամենում, բացէք «Չափի անդ չափ» կօմէդիան. Այնտեղ Իզաբէլլա միանձնուհին աղաղակում է. «օվ Իւպիտէր!» այն ինչ Շէկապիրը գրել է. «օվ Յիսուս» (1).

(1) Պրանսիական ցէնսուրան Անգլիաի օրէր—կամէրհէրու.

Պուրիտանեան կրօնական ոճը Շէկսպիրի վերաբերութեամբ այժմ փոքր ինչ կակղել է, թէև ոչ բոլորովին. Ալաղուց չէ, որ երևելի մի անտեսը, հասարակական խնդիրների վերա խօսակցարականութեանը դառնալով, սկսեց մեծամտաբար և ինքնահաւանաբար հաւատել, թէ Շէկսպիրը չէ կարող երկարակիաց լինել, որովհետև իւր պիէսներէր բովանդակութիւնը նա հին պատմութենից կամ օտար երկիրներէ պատմութենից էր առնում, օրինակ «Համէտը», «Օտելլօ», «Ռօմէօ և Յուլիէտան», «Մալբէտը», «Լիւր», «Լիւիս Աեսարը», «Սօրիօ շանը», «Աթէնացի Տիմօնը», իսկ դրականութեամբ կենդանի են մնում միայն սեփական նկատման կամ ժամանակակից բովանդակութեան ստեղծվածները». Այս տէօրիան գրականութեան «կեանքից» արտաքսումէ բացի Շէկսպիրից, Շիլլերին, Միլտօնին, Տասսին, Պանտէին, Ալիքսիլիտսին, Էվրիպիդին, Սօֆոկլին, Էսքիլին, Հօմէրոսին.... Եւ սառց է, Շէկսպիրը կենդանի չէ, նա միայն անմահ է.

Թեանց նոյնպէս հեռու չէ գնացել. Արօնները զանազան են, բայց կեղծ բարեպաշտութիւնը միևնոյն է և նորա օրինակները մին միւսին արժեն. Պրանսուա Հիւգօի, Շէկսպիրի նոր թարգմանողի ծանուցումներից մինն է և հետագան.

«Շէլլօի» «Յիսուս, Յիսուս» բացադանշութիւնը բաց էր թողված 1623 թվի հրատարակութեամբ, այն օրէնքին համեմատ, որը արգելումէր սցէնայի վերա Աստուծու անունը յիշելու. Չարմանալի է, որ Բուրբօնների ժամանակ թատրօնը նոյն նեղութիւններ պիտի կրէր ցէնսուրաից, ինչ նեղութիւններ որ տալիս էր նորան Սիւլարտների ցէնսուրան. Ահա ձեռիս «Էրնանի» ձեռագիր կա, որի առաջին երեսին կարդումեմ.

Բնդունված է Փրանսիական թատրօնում հոկ. 8, 1829.

Թատրօնի կառավարիչ Ալբերտին.

Եւ ներքե կարմիր թանաքով:

«Այն պայմանով, որ . . . » անունը ջնջվի ամէն տեղ, որտեղ պատահումէ, և այն փոփոխութիւններին համեմատ լինի, որոնք նշանակված են 27, 28, 29, 62, 74 և 76 երեսներում.

Ներքին գործերի դէպարտամէնտի տէրութեանական բարտաշար մինիստր,

Բուրբօնէ.

Նոյն միջոցներում միւս անգլիացի կրիտիկը բանաստեղծութիւնը երեխայութիւն հռչակեց և ոճի շքեղութիւնը ավելորդ արգելք էր համարում մտքի և ընթերցողի մէջ. Համլէտի մօնօրօգը (միայնակխօսակցութիւնը) լոկ սառն ոգևորութիւն համարեց, Օտէլլօի բարեկեցիկ դրօշներին և բանական լոկ «բանաստեղծութիւն» համարեց, բանաստեղծական փոխաբերութիւններ մանկական գրքերի ներկված պատկերներին էր բաղդատում և մանտկանդ անպտուղութեւն է հկապիրին, իբր թէ նա լի է սկզբից մինչև վերջը պայտի ներկված պատկերներով. Բանը այնտեղ հասավ, որ 1864 թվի յունվարին էր, սրտիտ լոնդոնէն մի օրագիր հնգնութեամբ էր հարցնում, ավելի յայտնի է Անգլիաում Է հկապիրը թէ Կալիւրա Գալիւրա:

IV.

Ինչևիցէ, Անգլիաում չկա Է հկապիրի արձան. Պրանսիան այս կողմից նոյնպէս Անգլիաից հեռու չէ գնացել. Ժան դ'Արկը, որը Է հկապիրից պակաս չփառալորվեցաւ, թէև ուրիշ կերպով, Է հկապիրից ավելի երկար է սպասում ազգային, նորան արժանի արձանին.

Անգլիան մինչև այժմ չէ գնահատել Է հկապիրին, Պրանսիան—Ժան դ'Արկին. Հարկաւոր է յայտնել և նախատել երկուսին ևս վատ ապերախտութեամբ. Իհարկէ այդ գործում ավելի մեծատուններն են մեղավոր, որոնք դիտմամբ ժողովուրդը սգիտութեան խաւարումն են պահում. Բայց ժողովուրդը, ինչպէս և ամէն մարդը, իւր խիղճը ունի և իթէ անիրավութիւնը դարելով է շարունակվում, սորանում մեղավոր են ոչ միայն մեծատուններ, այլև ժողովուրդը. Այո մենք լիակատար իրավունք ունինք ասելու Անգլիան և Պրանսիան: «դուք մեղավոր էք!»

Ժողովուրդներ շողջորթելը առավել վատ է, քան թէ թագավորներ շողջորթելը: մինը ցածութիւնէ, միւսը անարգութիւն. Ժողովուրդները իրավունք չունին ամէն մեղավորութիւնը կառավարութեան վերա գնելու. Իթէ ժողովուրդը երկար ժամանակ տանումէ ինչ և իցէ նեղութիւն, եթէ նա անտարբեր է նայում չարութեանը, որը ծանրանումէ նորա վերա

և անցել է արդէն մարդի համբերութեան վերջին կետից, այն ժամանակ նա ինքն է դառնում հարստահարողների հաղորդակից. Չարչարվելը պատվավոր գործ է, իսկ չար գործը տանկը անպատիվ գործ է.

Ուղիղ ասելով, ինչ հարկավոր է Շէկսպիրին արձան? Նա ինքն իւրան կանգնեցրեց արձան, որի պատվանդանը բոլոր Անգլիան է. Շէկսպիրին հարկավոր չեն բուրժէր (պիրամիդներ), նորա գրվածները նոցա տեղ են բռնում.

Ինչ հարկավոր են նորան ոսկեպղինձը, ալաբաստը, հասպիսը, սևակուճը, հատալարը, կարմիր պորփիրը, պարօստան և կարրարեան մարմարիօճներ և ուրիշ թանկագին քարերը? Հանձարը առանց սոցա ևս հանձար է. Միացրէք բոլոր քարերը և դուք այս մարդին մալի մի չափ չէք մեծացնի. Որ գմբէթը կարող է «Չմեռային Առակից», «Վէրօնի Երկու Ազնվականներից», «Իւլիոս Աեսարից», «Սորիօլանից», ավելի անբականի լինել? Որ արձանը «Լիոնից» առավել հոյակապ է, «Վէնետիկի Վաճառականից», ավելի հաստատ է, «Ռօմէօ և Ջուլիէտայից», ավելի կուրացնող է, «Ռիչարդ III-ից» ավելի արհեստական է? Որ լուսինը «Երազը ամառային գիշերում», պիէսից ավելի խորհրդավոր լոյս կգցէ արձանի վերա? Որ մայրաքաղաքը, թէ և սա Լօնդօնը լինէր, այնպիսի հսկայական խռովութիւն կարող է ներկայացնել, ինչպիսին կատարվումէ «Մակբէտի» աղմկալից հոգում? Որ կաղնին կարող է «Օտէյլօից», ավելի երկարատե լինել? Որ երկաթն է «Համլէտից», ավելի ամուր? Որ շինութիւնը դաջից, քարից, երկաթից կարող է ներշնչութեանը ընդդիմանալ? Որ շինութիւնն է կարող մտքին համեմատվել? Բարիլօնեան աշտարակը Եսայուց ցած է, Խէօպսի բուրժը Իւվէնալից ցած է. Սէվիլլաի Ջիրարդան թղուկ է Սէրվանտէսին համեմատելով. Ինչ կերպով կարող էք դուք այնպիսի բարձր աշտարակ կանգնեցնել, որը հավասար լինէր «Շէկսպիր», անունին? Վիցուք թէ մենք կամենում ենք նորան փայլուն, բարձր արձան, յաղթական կամարներ, տաճար կանգնել.

Որովհետեւ աշխարհումս չկանգլիական ազգից ավելի երևելի, ազնիվ և վեհանձն ազգ, կապենք այս երկու իդիաներ «Անգլիա և Շէկսպիր», և աշխատենք երևակայութեամբ ներկա դանվել Շէկսպիրին արձան կանգնելու օրին. Այստեղ մենք

կտեսնենք օրէնսդրական պալատի անդամներին, ժողովրդի երեսփոխաններին, եպիսկոպոսներին, արքայօրդիններին, թագուհուն. Առաքինի կիներ, որի մէջ անդլխական ժողովուրդը իւր պատկեր է տեսնում, արժանայարգ մայրը և ազնիվ այրին եկել է խորին յարգանքով իւր երկրային մեծութիւնը հոգեւոր մեծութեան առաջ խոնարհեցնելու; Վիկտորիան, Անգլիայի թագուհին կանգնած է Շէկսպիրի օտերի տակ. Վիկտորիայի կողմից մատուցված յարգանքը «նշանակում է Այլվարէտի արհամարհանքը. Բայց Այլվարէտի արձանն ևս փայլում է Վէստմինստէրում նորա հօր շէկսպիրի VIII ի, և սորա ազգական Յակոբ I ի կողքին, բայց նոքա ամէնքը ոչինչ են բանաստեղծի առաջ. Ասվում է թնդանօթի արձակումը, վարտադրյալ վայր է ընկնում, բացվում է արձանը, որ կարծես թէ ասում է. «Վերջապէս!» Նա 300 տարի էր մեծանում. Երեք դար—սա հըսկայան հասակ է, և արձանը անամփոփելի է. Նորա վերագործ զրին Խօրի, Առաքելականի, Պատի և Պիլի բոլոր սկէպլինձը. Նորա վերագործ զրին այն անարժան արձանների բոլոր պրինձը, որոնցով լի են քաղաքային հրապարակներ. Այս բարձր պատկերի համար բոլոր շէկսպիրներին, Լեզուարդներին, Վիկտորիաներին, Պէրդիկներին հաւելին. Նորա օտի մեծ մասի վերաւայց Պարկի Աքլիքսի բոլոր արձանը քնաց, սա շատ զեղեցիկ է. Շէկսպիրի մեծութիւնը այժմ զրիթ է հաւատարմում Փարափօնի կամ Անգլոստրիսի հոշակավորութեանը. Ամէն կողմից տարածվում են զանգակահարութիւններ, թմբուկների ձայներ, փողերի հնչումներ. Ամէնքը ծափահարում են, «վիվատ» (կեցցէ) կոչելով. Այս բոլորը պատիվ է Անգլիայի համար, բայց ոչ Շէկսպիրի.

Ինչ է նորա համար թագավորների, մեծատունների, զօրքի, նաև ժողովրդի, որը դեռ ևս ագէտ է, յարգանքը? Ինչ է նորա համար լուսավորված մի հասարակութեան յարգանք, երբ նորան իրաւացի յալիտեան պիտի յարգեն բոլոր դարեր և բոլոր ազգեր? Լօնդօնի եպիսկոպոսի կամ կէսաէրբէրեան արքեպիսկոպոսի որ ճառը կարօղ է համեմատվել այն ազդեցութեանը, որ գործում է Վեգգէմօնան ամէն կնոջ վերաւ, Արտուրը—մօր վերաւ, Համլէտը—հօգու վերաւ?

Եթէ ամէնքը պահանջում են, որ Շէկսպիրին արձան կանգն-

վի, սառչ թէ իսկ նորա համարէ, այլ Անգլիայի. Անուամենայն պիտի դէպքէր, երբ պարտքի վճարումն ավելի նշանավոր է պարտապանի քան թէ պարտատուի համար.

Արձանները իւրանց նշանակութիւն ունին. Ինչպէս նալէրի, նոյնպէս և ամբոխի համար հարկավոր են փարոսներ (ուղղեցոյց Լապաններ). Հարկավոր է, որ անց ու դարձ անօդները գիտենան թէ կան երևելի մարդիկ. Աթէ նոքա ժամանակ չունին կարգաւ, թող գոնէ տեսնեն նոցա. Աթէ անցնելիս պատվանդանին ես պատահում, ահամա վերնադիրը կկարդաս. Գիրքը կարօղ է աչքիդ տա՛լ չընկնել, արձանը անշուշտ կընկնէ.

Արևելի մարդիկների հետ այսպիսի ծանօթութիւնը ժողովրդին անշուշտ հարկավոր է. Արձանը տեսնելիս անցավորի մէջ ծագումէ մարդը ճանաչելու ցանկութիւն. Իւր փափաղը կատարելու համար նա սկսումէ կարգաւ սփռել. Արձանը՝ զարկ է ագիտութեանը.

Ուստի արձան կանգնելը օգուտ է թէ ժողովրդին և թէ ազգային արդարութեանը. Անգլիան Շէկսպիրի պարտապան է. Այսպիսի պարտքի մասին անհոգութիւնը բարեյարմար չէ ազգային հպարտութեան համար. Արախտագիտութեան կողմից ժողովուրդը պիտի ամենաձիշդ պարտավճար լինի.

Փառքի համբալը շուտ չէ հասնում ժողովրդի ականջին, բայց որովհետև ժողովրդի կեանքը երկար է, ուստի այդ խլութիւնը ուղղել կարելի է. Նա ուշաթափվելու ժամանակ ունի. Ահա վերջնապէս անդլիացիները աչքէր գցեցին իւրանց փառքի վերա և սկսումեն Շէկսպիրի անունը վանկէրօվ կարգաւ որի վերա տիեզերքը նոցա մատօվ է ցոյց տալիս.

Ապրիլ ամսում 1664 թվին, Շէկսպիրի ծննդից հարիւր տարի յետո, Անգլիան փառաբանումէր Կարլ II թագավորին, որը Պրանսիայի վերա ծախեց Գլենկիրխէն բաղաբը 250,000 Ֆունտ ստէրլինգօվ, և սառնասրտութեամբ էր խօսում Անգլիան, բամու և անձրևի տակ կախաղանից տատանվող Արամվէլի մարմնի վերա. Ապրիլ ամսում 1764 թվին, Շէկսպիրի ծննդից երկու հարիւր տարի յետո, Անգլիան նայումէր տկարամիտ Գէորգ III-ի թաղավորութեան սկզբին, երբ առաջադիմութեանը ընդդիմացող քաղաքականութիւն էր գծադրում, երբ Գէորգը պատերազմումէր նախ Ամերիկայի ազատութեան ընդդէմ և ուրա Ֆրան-

սխական դէմօկրատիաի ընդդէմ և երբ Պիտտի մինիստրութեան օրին միայն 80 միլիօն ֆունտ ստէրլինգ պարող արեց. Ապրիլ ամսում 1864 թվին, Շէկսպիրի ծննդից երեք հարիւր տարի յետո, Անգլիան նորան արձան կանդնեցրեց. Ուշէ, բայց այն ևս լավ է.

ԻՇԼԻՆ ԲԵՊՐԵՏՈՒՆԻ.

ԻՆՁԻՑ Լ?

Սա ինչից է, որ խեղացին
Միշտ հանապաղ ապաքաղդ է,
Եւ յիմարի բոլոր կեանքը
Ուրախութիւն, քէֆ ու դրախտ է?

Սա ինչից է, որ հարուստը,
Մեծատունը կամ իշխանը
Երբ կամենա կկատարէ
Իւր ձեռով իւր դատաստանը?

Բայց խեղճ մարդը, ուր որ գնա,
Չի գանի իւր իրավունքը
Եւ ստիպւած է ախ քաշելով
Վամեւ աչքի արատաւքը...

Միթէ խեղճը մինչ չմեռնէ,
Մինչ չմռնէ գերեզմանը,—
Միշտ նա այդպէս պիտի խաչվի?—
Միթէ դա է սլատասխանը?

Վ.Շ.ՏԱԼԻ.

ՀԵՅՐ ԵՒ ՊԵՎԵՅՅՈՒՆ Ե ՆՈՐԱՐԵՐԵՐԸ.

Վ իրջին ճառի արժանաւորութիւնների և նշանակութեան վերա ոչինչ չյիշելով մեր կողմից, մենք առաջ կբերենք հ. Պապացցու հրկրորդ քարոզը, որ կարելի է ասել ամենալաւն է բոլոր նորա ասված քարոզներից. Վա ուղղված է անհամբեր ազատասէրների (լիբերալների) դէմ, որոնք ցանկանում են ազատութիւն առավել իւրանց սեփական օգտի համար և որոնք փոքր էին հասկանում ազգի ճշմարիտ պիտոյքը և կարօտութիւնները. Վոցանից ահա, իսկոյն Պարիքալդու Նէպոլ մըտ-

նկըուց յետո, լսվեցան դանդառներ, թէ ինչի վատ է այս և այն՝ թէ ինչի այստեղ ու այնտեղ պահատութիւններ և անկարգութիւններ կան? Ոմանք աղաղակումէին իւրանց յիմարութեան պատճառով—որովհետեւ սպասումէին թէ մի վայրկեանում իսկոյն և հրաշապէս կկորչին բոլոր դարեւոր չորիքը, միայն թէ Պարիբալդին Նէսպօլ մտնէր, իսկ միւսէրը օդուտ էին քաղում մարդկային միամտութենից իւրանց նպատակների համար. Այսպէս ահա մինչև այժմ Փրանսիական հողերը լրացիրները, տեսնելով Նէսպօլում որ և իցէ փոքր անկարգութիւն մի, չեն կարող չտեսլ. «Թէ ահա ձեզ և ազատութիւն, ահա և ազատ կառավարութիւն, ահա և Պարիբալդին... Բուրբօնների ժամանակ ոչ թէ ոչինչ սորանից վատ չէր, այլ ընդհանրապէս առաւել անդորրութիւն և կարգ էր»... Պարիբալդին դեռ նոր էր Նէսպօլ մտել, երբ հ. Վալացցին լսեց այդ օրինակ դատողութիւնները և հասկացաւ նոցա վնասը. Այդ պատճառով իւր երկրորդ ճառում նա աշխատումէ ոչնչացնել այդ զրպարտութիւնները, յարձակվելով նոցա վերա երկու կողմից. Նախ նա ցոյց է տալիս նոցա յիմարութիւնը և ստութիւնը, ապա համոզումէ, որ ժողովուրդը լաւ վարվելով, արդելք չլինի ազատութեան հաստատելուն և կշամբանքի առիթ չտար Իտալիայի ազատութեան թշնամիներին. Այդ քարոզը արժանի էր լիակատար թարգմանութեան, եթէ միայն կարելի լինէր մեր լեզվով արտայայտել այն ամբողջ ու շանթերը, որ թափումէ քարոզիչը Բուրբօնների բռնակալութեան վերա և նորա բոլոր յարձակումները սուտ ազատասէրների դէմ. Սակայն մենք կկործանք առաջ բերել այդ ճառը այնպէս, որ ընթերցողներ կարողանան մի ոչ և իցէ տեղեկութիւն ունենալ դրա մասին. Ահա փոքրը.

«Ամէն տեղ և ամէն դործում լինում են անբաւականներ. Մեզանում անբաւականները մանաւանդ նոքա են, որոնք տարել են տվել իւրանց խաղը և շնջում են մարդի ականջին. «Թէ ահա եկաւ և Պարիբալդին, ահա արդէն ութ օր նա Նէսպօլումն է. Բայց մենք ինչ շահ ստացանք?» (Այս խօսքէրը ասելիս քարոզիչը մի զօրաւոր և աղղու կերպով շարժվում է և ապա շարունակում է հռանդով)..... Մենք ինչ շահ ստացանք? Այն, որ Բուրբօնները այլ ևս չկան այստեղ... այն որ չկան. Ֆրանս-

չէսկօ Իբ և նորա լրտեսները (ծ ա փ ա հ ա ր ու թ իւ ն ն եր)....
 Ահա ինչ շահ ստացանք!... Ինչ լաւ բան ստացանք? Բայց ինչ
 լաւ բան ունէիք դուք Բուրբօնների ժամանակ? (Ամբօսում
 ու չինչ! ու չենչ!) Ոչինչ.... Առաւել վաւ քան ոչինչ դուք
 ունէիք զժօխք, տարտարոս.... դուք ունէիք ննկամիտ խռո-
 վայոյզների, աւազակների, լրտեսների, անողորմ դահիճների
 թագաւորութիւն մի, քաղաքական սպանիչների թագաւորու-
 թիւն մի.... ահա ձեր շահիրը Բուրբօնների ժամանակ! (հա-
 վ ա ն ու թ իւ ն).... Մաքի աղատութիւնը խափանված էր
 ձեզ համար, խօսքի ամէն տեսակ ազատութենից բնաւ զրկված
 էիք դուք: սպագրութիւն, ժողովներ դուք չունէիք, մարդ
 կռջկելու բնական իրաւունքը անգամ խլված էր ձեզանից և ձեզ
 համար չէր!—ահա ինչեր ունէիք դուք Բուրբօնների ժամա-
 նակ!... Բուրբօնը դրեց ձեր գլխին մի պօլիսիա, որի շնորհով
 դուք վախենումէիք մինչև անգամ ձեր ազգականներից, ձեր ըն-
 տանիքից.... Ահա ինչ արտօնութիւններ ունէիք դուք Բուր-
 բօնների առաջ! (ս ա ս տ ի կ ծ ա փ ա հ ա ր ու թ իւ ն ն եր).
 Բուրբօնը պաշարեց ձեզ սբիրներով (պօլիսիական սպասաւոր-
 ներով), որոնք խորամանկութեամբ դիտումէին ձեր մտքերը,
 խօսքերը և զործերը, և որոնք ամէն բան քանդումէին և ապա-
 կանումէին ձեր փողերով ապրելու համար, բացի դուրանից ձեզ
 և ձեր իտալական անունը խոյտառակելու, ձեր ընտանիքը վշտի
 և տնանկութեան մէջ գցելու համար.... Ահա ինչ օգուտներ
 ունէիք դուք Բուրբօնների ժամանակ! (ն ու թ ա փ ա հ ա-
 ր ու թ իւ ն ն եր). Ձեզ իբրև շնորհ տվել էին ալաղալների
 պօլիսիա մի, որ իւր իսկական խորհրդին ընդդէմ (որովհետև պօլի-
 սիան պարտաւոր է պաշտպանել ազնիւ քաղաքացիներին գո-
 ղերի, սպանիչների և աւազակների ձեռքից) հովանաւորու-
 թիւն էր ցոյց տալիս գողերին, աւազակներին և սպանիչներին.
 (Ո գ և ու ղ ա ծ ծ ա փ ա հ ա ր ու թ իւ ն ն եր). Բուրբօնը
 շնորհեց ձեզ դատարաններ, որոնք երբ յանցանք չէին դնում
 ժողովողի մէջ արդարներին էին դատաւարտում ձեր ստաց-
 վածքը յափշտակելու և կողոպտելու համար.... Այո շնորհեց
 նաև—Վ իկարիա, Նիզիդա...¹⁾ աքսորանք, կախաղան, սուր և

(¹) Սորա բանտեր են Նէապօլում:

մահ.... Ահա Բուրբոնների ձեզ շնորհած լարիքը!... Մի խօսքով Բուրբոնների ժամանակ բնաւ ոչինչ ազատութիւն, ոչինչ պաշտպանութիւն դուք չունէիք.... Այն ժամանակ դուք չէիք կարող մինչև անդամ գիշերով ձեր անկողնում գէթ որքան և իցէ հանդիսա մնալ: պոլիսիաի տնական քննութիւն ամէն լուրջ պատրաստ էր շփոթելու և աղմկելու ձեր հանդիսար... կարող էր—ինչպէս շատ անգամ պատահել է—կեանքի զին լինել ազնիւ և համեստ կանանց համար, որոնք չկամենալով խայտառակել իւրանց տունը և ամուսիններին, քաջութիւն էին ունեցել յարձակելու բարձր պաշտդամներին գէպի ցած, իւրանց արիւնքով լվանալով այն անպատուութիւնը, որ... (սաստիկ ծափահարութիւնն երկ պատճառով վերջին խօսք երբ չին լսվում)։ Մի խօսքով Բուրբոնները կամենումէին Խալիսի առաջին աղգից, որ է առաջինը իւր խելքով, պօէդիսով, իւր փիկիսոփայական մտքի զօրութեամբ, հանձնարարութեամբ, իւր ազնիւ սրտի ձգտողութիւններով և բարբոք սէրով գէպի ազատութիւնը,—կամենումէին շինել Խալիսի վերջին աղգը, ձեռքով և նեղելով Ահա պոլիսիներին մինչև այն աստիճան, որ ոչ թէ Խալիսցի, այլև մարդ կոչվելու սուրբ իրաւունքը անգամ կորցրել էին նորա։ Ահա ինչ շնորհեց ձեզ Բուրբոնը! (Ամբոխում աղաղակներ և սաստիկ հայհոյանք Բուրբոնների դէմ)։

»Իսկ Պարիզացիին ինչ տվեց ձեզ?—Ազատութիւն, սուրբ ազատութիւն, ամենատուրբ ազատութիւն! (սաստիկ ծափահարութիւնն երկ և oviva կեցցէ Պարիսիաի դէմ)։ Ահ երբ նա տվեց ձեզ ազատութիւն.... (ժողովրդի դէմ խալից ձայներ բիմէ ջէ լսվում բարոյ զլի խօսքը)։ Տվեք ինձ այս Վէգուվիան, տվեք ինձ այս ծովազորը, տվեք ինձ այս բնութեան բոլոր շքեղութիւնները, որոնք զոյացնումեն Ահապոլից մի երկրային դրամա,—տվեք ինձ դոցա առանց ազատութեան—դուք կտաք ինձ միայն մի անապատ, գիշեր, դժոխք! (Ամբոխում հիանալի է, հիանալի է)։ Ահ տալ տվեք ինձ անապատ, մի մերկ ու լոկ, տիրոջ ժայռ, ապառաժ, տվեք ինձ մի կտոր ամենափայլուն, անպատու, անտէր մնացած հող,—տվեք ինձ այդ

բաները ազատութեան հետ միասին, և ես զիտեմ թէ ինչպէս եղեմ ու դրախտ կ'զգայցնեմ գոցանից! (Ծ ա փ ա հ ա ղ ու թ ի լ է ն ն ե ղ)։ Մի ազգ, որ չունի սուրբ ազատութիւն, — չըջումէ խափարում։ Իսկ ազատութիւն ունենալով, նա զբօսնումէ լոյսում։ Սրհնեալ է ուրեմն ազատութիւնը, սուրբ ազատութիւնը և օրհնեալ է նա, որ դորան բերեց մեզ։»

Պարանից յետոյ յարուցանելով ունեկեղինների կողմից այլ ևս շատ աղաղակներ ի պատիւ Վարիբաղդու և մի քանի նոր տնէճք Բաբբանների վերա, Վալացցին մօտենումէ իւր քարոյրի գլխաւոր առարկային — սկսումէ հերքել այն մարդիկների անյարմար և ապօրէն պահանջմունքը, որոնք կամենումէին, որ Վարիբաղդին մի վայրկեանում և հրաշապէս բժշկէ բոլոր առաջիկան ցաւերը և չարութիւնները։

«Նոցա հետ, որոնք ամէն բան յանկանումն յանկարծ, ստումէ քարոյրիչը, ես շատ հաշարակ կերպով եմ խօսելու։ Արեւակայեցէք ձեզ մի ճահիճ, մի ահագին ցեխաւ տեղ ծովափի մօտ; ջուրը այնտեղ կանգնած է, սկի մէջից բարձրանումն դարշելի, մահաշունչ հոտ և գորտչեներ, հարկաւոր է մի ջրի վտակ, որ այդ ճահիճը մաքրվի։ Բանիմաց մարդը պատրաստել է արդէն այդ վտակը մի առանձին բեկեղովաբոյմ (աւազանում); նա բարձրացնում է փականքը, պարզ և կենսաբեր հեղեղը դիմումէ դէպի առաջ, լրջումէ ճահիճը և վազումէ դէպի ծով, տանելով իւր հետ արագ արագ և գորտչեները և ամէն տեսակ փտած բաները... Բայց երբ ջուրը գնաց, դուք գետնի վերա քարեր, աւազներ, ամէն տեսակ անպիտան աղբեր էք զանում, որ բերեց ջուրը իւր ընթացքով... Այն ժաւանակ գալիս է հմուտ ինժինէրը, մաքրումէ այն վայրը ամէն աւելորդութիւններից և շինումէ վտակի համար մի մշտական տաշտ, և այնպէս ահա ողջացնումէ ճահիճը, վրկելով մարդիկներին վնասակար գորտչեներից։ Այժմ վերաբերեցէք խօսքերս Նէպոլին։ Այն կառավարութեան տակ, որ ճշմարտիւ կոչվումէ «Աստուծու հերքումն», — Նէպոլը ձեռացնումէր մի հոտած ճահիճ, մի ցեխոտ սիկ, լի սպականիչ դարշահոտութեամբ, լի հեղձուցիչ մահով... Պէտք էր մի կենսատու վտակ, և դա պատրաստ էր իտալական իդէաւում... Ահա մարդը, բարձրացրեց ջրի փականքը վտակը յարձակեցաւ ցեխի վերա, —

և ահա այն տեղից, ուր բորբոսումէր Բոսրբոնիզմը, ծնումը համար մի նոր ազատութիւն. (Ն ա փ ա հ ա ր ու թ իւ ն ն ե ր)։ Բայց ազատ վտակը և այստեղ թողից իւր հաւից աւաղ, քարեր, անպիտան աղբեր, — այդ երէկեան և այս առաւօտի ազատասէրներն են, ազատասէրները միայն յանուն իւրանց անյաղ փորերի! (Ծ ի ծ ա ղ).... Այժմ կգա ինժինէրը, որ և այս ամէնը կարգի կրելէ...»

Բայց այդ բոլորը կարգի տա՛լ գցելու համար Վափացցին պահանջումէ, որ ամէն Նէպոլեոն ճշմարիտ մասն և բաժին ունենա հասարակաց գործում։

«Իմացէք, ասումէ նա, — որ հայրենիքը չէ գոյանում երգերով, տաղերով, ոտանաւորներով, տօներով, բայց հաստատութեամբ ամէնքի և իւրաքանչիւրի ինքնազոհութեամբ, պատճառ որ այն ժամանակ իւրաքանչիւր ոք աշխատումէ կատարել այն, ինչ որ ցանկանում են ամէնքը.»

Յետո Վափացցին աշխատումէ համոզել, որ պէտքէ սերտ և ամուր կապով միախորլին նոքա Պիէմոնտի հետ և իւրանց անկախութիւնը զոհ բերեն Խալիպի միութեանը և տպաւորւանումէ քարոզը վիժատներով (կեցցէներով) ի պատիւ Վարիբալդու։

Երբորդ քարոզում երկար խօսելով Պիէմոնտի հետ միաւորվելու մասին, Վափացցին կասկած է ցոյց տալիս դէպի մինխտըների յարաբերութիւնների և խնդրումէ զգոյշ լինել դորանից։

«Պէտքէ շատ ցանկանալ, իմ ընկերներ, ասումէ Վափացցին, — որ ոչ ոք չխանդարէ և չփչացնէ մեր դործը. Վարիբալդու յաջողութիւնները շատ մեծ են և կառավարութիւնների յարաբերութիւնները նայելով դոցա վերա անպատճառ պիտի անհանգստանան.... Իսկ ես, սիրելիներ, վախենումեմ այդ անատամ, քրթմնջող պառաւից, որ կառավարութիւնների յարաբերութիւններ (դիպլոմատիոն) է կոչվում. Նս վախենումեմ, որ դոքա ամէն բան չապականեն.»

«Ընկերներ! Միայն լէվօլուսիօնը կարող է «կեանք տալ Խալիպին», և ոչ թէ զանազան յարաբերութիւնները. Աթէ լէվօլուսիօնը դոյացնէ մի Խալիպ, այն ժամանակ ամէն յարաբերութիւնները ստիպված կլինին ընդունելու այն, ինչ որ ար-

դէն կատարվել է; բայց եթէ մենք ինքներս կեանք չաանք Եւտալիան—հաւատացէք, որ կատարուած իւրաները վերադառնալու բաժան բաժան կանն մեզ, և չեն թողնի, որ լինի մի ա կ Եւտալիա, պատճառ որ շատ վախենում են դորանից... (Մաւ է! Բըր ա վ օ!) Եւ այսպէս Վարիբայդու և կառավարութիւնների մէջ տեղում ահագին անդունդ կա... Վարիբայդին ձեռնարկէ մեզ մեր յաղթական բէվոլիսիօնը, որ նշանակում է—ազգային իրաւունքների կանգնումն իշխանների չարագործութիւնների դէմ, իսկ դիպլոմատիօնը նշանակում է իշխանների և թաղաւորների յաղթանակը ազգային սուրբ իրաւունքների վերա... (մի ա բ ա ն դ օ վ ա ս ա ն օ ւ թ ե ա ն ձ ա յ ն ե ր) .»

Այս իսկ ճառում Վաղարշին պահանջում է Անիո—Լաւո, Castello del Carmine և Castello dell' Uovo կոչված ամրոցների աւերումը, ապացուցանելով, որ դոքա չեն կարող պաշտպանել քաղաքը թշնամու առաջ և օրինակ է բերում Մեղլիան, որ իւր ապահովութիւնը գտնում է ոչ թէ ամրոցներում և բերդերում, այլ նաւերում:

»Եթէ դուք չքանդէք և չաւերէք այդ ամրոցները Վարիբայդու իշխանութեան ժամանակ, — հաւատացէք, որ երբ է ք ա յ ն օ ւ հ ե ա և չէք աւերի. Եւ գիտէք, թէ ինչ պատճառով? Այն պատճառով, որ միաւորութենից յետո զինվորական իշխանութիւնը իսկոյն կտիրէ դոցա և, այս կամ այն առիթով, կպահպանէ այդ ամրոցները, այնպէս որ դուք միշտ կունենաք ձեր զլխի վերա այդ ապառնալիքը կամ պատուհասը. Չինվորական զօրութեան համար ամրոց ասածը մի և նոյն է, ինչ որ սուալի հաւը, որ մտել է ուրբաթ օրը գիւղական քահանայի գաւիթը. Հաւը տեսնելով, քահանան գոչել է: «դա ինչ գեր է, ինչ լաւն է, դորանից կարելի էր մի սիրուն կերակուր պատրաստել ինձ համար», — Բայց, հայր սուրբ, այսօր ուրբաթ է. — «Ուրբաթ?» և քահանան սկսում է զգլիլ իւր աստվածաբանութիւնը (ծիծաղ) և ասում է ինքն իւրան. «եթէ Աստված ուղարկեց իմ գաւիթը մի հաւ, ուրեմն նա կամենում է, որ ես ուսնամ դորան; եթէ ուղարկել է դորան այսօր, երբ էս սատիկ ախորժակ ունիմ,—ասել է թէ ես պէտքէ ուսնամ դորան այսօր իսկ; բայց այսօր ուրբաթ է,—ուրեմն, Աստված կամենում է, որ ես ուսնամ հաւը ուրբաթ օրը. Եղեցին կանք Տեառն»

օրհնեալ!», Այդպէս իսկ մտածումէ և զինվորական իշխանութիւնը անդոցների մասին».

Չորրորդ քարոզում Պալացցին զխաւորապէս յորդորումէ քաղաքացիներին միաբան լինել և կարգ պահպանել ներքին գործերում և միշտ միասիրտ ու արիսպէս պատրաստ կալ թշնամու դէմ: Ազգի մէջ բարի սկիզբներ հաստատելու համար, Պալացցին խնդրումէ կանանց օգնութիւնը, և այդ պատճառով սաստիկ յարձակվումէ վանական, մեռած և կեղծաւոր բարեպաշտութեամբ լի կրթութեան վերա, որ ստանումեն կանայք՝ Նէպօլում: Ահրջապէս դառնումէ և զէպի հողեւորականները:

»Ինչ որ վերաբերվումէ կղերին, թող նա աւելի ինձ ընկեր դաւանէ, լսելով իմ խիստ, բայց ազնիւ ու պարզամիտ կշտամբանքը, որ ես անումեմ նորան,—բան թէ երբ ես ազգեսաբար շողքորթել սկսէի նորան.... Դս ալբէն ասացի, որ Նէպօլի հողեւորականութիւնը ըստ մեծի մասին խալառ պիտի փոխվի: Ահրաբերելով դէպի նա պատմօսեան ծերունու խօսքերը, ես կասեմ նորան: Աղեր! դու պիտի վեր կենաս այն ստրկութեան վիհից, որի մէջ ընկած ես: Աղեր! Մի մոռանար, որ ծառայելով Բուրբոններին, դու թաղեցիր ինքդ քեզ խայտառակութեան, նախատինքի, անպատվութեան և անէծքի զգվիկ և գարշահոտ անդունդներում: Պուրս եկ այդ փոսից, յարիւր, յարիւր նորածին Խալիաի կենդանի շունչից և պսակվիր իտալական ազատասիրութեան թաղով! (Ծ ա փ ա հ ա ը ու թ իւ ն ն ե ը): Այո, այդպէս վեր կկենա մեր կղերը!....

»Բայց կղերը, իւրան չամայեցնելու և աշխատանքից փախչելու համար, ասումէ այժմ «ես չեմ խառնվում քաղաքական խնդիրներում; ես չեմ կարող մասնակից լինել այդ աշխարհական գործերին».... Մակայն մինչև այժմ դուք չափից դուրս պարագումէիք այդ բաներով; չէք կարող արդեօք փոքր ինչ պարապել և այժմ? Բայց ոչ — ես մինչև անգամ ես չեմ պահանջում, որ դուք պարապէիք քաղաքական գործերով, ես չեմ ասում: Ելէք ամբիօնի (կաթէդրի) վերա քաղաքական անտեսութեան, դիպլոմատիօնի և ուրիշ այդպիսի բաների մասին քարոզներ կարդալու համար: Այ, ես այդ չեմ պահանջում; բայց դուրս փոխարէն ես ասումեմ: Աղեր! չխառնվելով քաղա-

քահանութիւնում, քարոզիչ միաբանութիւն, կղբայրութիւն, սէր, քարոզիչ ճշմարիտ աւետարանը (ծափահարութիւններ)։ Աւետարանը միշտ կուսակից է մեզ, աւետարանը Վատիկանի հետ է, այլ ոչ թէ նորա դէմ, քարոզիչ ուրեմն աւետարանի ճշմարտութիւնը։ Այլ ի՞նչ առաւել ոչինչ չունիս ասելու, քարոզիչ գոնէ սէր դէպի հայրենիքը, այն սէրը, որ սրբված է Քրիստոսով, Նորանով փառաբանված և Նորանով ևս օրհնված..... Այդպէսով ահա կարող էք մտքիւ ձեր վատ անուշը և ապա պրաւել հասարակութեան սէրը։ Այլ թող ապագա ժամանակներում քահանայի հետ հանդիպելիս թքելով հեռի չփախչեն նորանից, իբրև մի սատանայից, այլ թող քաղցր ժպիտ նվիրեն նորան, իբրև մի ընկերին»։

Այս ճառից յետո Գալաացցին այլևս քանի մի անգամ քալող ասաց զանալան խնդիրների, մանաւանդ ջնջվիւնների մասին, երբ վճռել էին արդէն խաղաղ դուրս քշելու դոցա՝ Ահապօլից և ուրիշ շատ բանների վերա։ Ժողովուրդը սրտով ընդունումէր նորան։ Գալաացցու քարոզների նիւթը միշտ կենդանի և մօտ է եղել ազգի վիճակին, և այդ քարոզները միշտ ունեցել են մի շոշափելի, օգտաւէտ և բարի հետևանք դոյն իսկ ազգի համար։

Չէ կարելի արդար չհամարել այն պարսաւանքը և կշտամբանքը, որով յարձակվումէ Գալաացցին հոգևորականների վերա, որովհետև Ահապօլում և Հռոմում դոցա արդէն վաղուց յայտնի են որպէս շատ պիղծ և անզգամ մարդիկ։ Գրիթէ ամէնքը նոցանից կեղտոտել են իւրանց պոռնկական և անպիտան գործերով։ Անամուսնութեան պատճառով հոգևորականներ շատ սակաւները խառն չեն լինում կանացի խայտառակ գործում... նաև ոչ թէ միայն կանացի... Բացի դորանից նոցա ամէնքին, և մանաւանդ կրօնական կարգերին, սաստիկ մեղադրումեն նոցա դէպի արծաթը ունեցած անչափ ազահոլութեան համար, իսկ հասարակ հոգևորականներին կշտամբումեն նոցա հիշտասիրութեան և չափազանց որկրամոլութեան սրտածառով։ Այդ մարդիկը, որոնք ազգի հոգևոր հովիւներ, արդարամիտ ուսուցիչներ և նորա սուրբ առաջնորդներ պիտի լինին, որոնք պիտի ցոյց տան ազգին մաքուր բարոյականութեան և սէրի գեղեցիկ օրինակներ, այժմ խաղաղ կորցրել են ժողովուրդի յարգանքը, որ

Ծուռ աչքով է նայում իւր հովիւների վերաւ. Խտալառում միշտ ու միշտ անպակաս են զանազան ծիծաղելի տուախներ կարդի-նալների, վարդապետների, քահանաների և սուրբ հայրերի (padre confessore) մասին; ամէն մի քայլափոխում կարելի է լսել նոցա վերա զանազան ծողորարի խօսքեր, առածներ, վրշտալի և կծու պատումներ և վերջապէս սաստիկ ատելութեան մի ձայն ժողովրդի կողմից. Աւ ով է այդ տիւր տեսարանի պիտաւոր պատճառը, եթէ ոչ ինքն իսկ հոգեորականներ, իւրանց վատ, խայտառակ և անզգամ ընթացքով....

Վա՛վացցին, ինչպէս սկզբում ասացինք, շատ հալածանք և նեղութիւններ կրեց հոգեորական դասի և մանաւանդ պապի ձեռից. Ասորան կոչումէին խռովասէր, շփոթարկու գրգռիչ, դռումէին, որ նորա քարոզները ոչ թէ ընդդէմ են քրիստոնէութեան, այլ և ամէն կրօնին. Վայց թէ որքան ճշմարիտ են այդ զրպարտանքը—կարելի է տեսնել նորա քարոզներից, որոնք բաւական ընդարձակ առաջ բերինք մենք վերև. Վա՛վացցին զանազանփումէ կաթօլիկեան եկեղեցու բուն քարոզներից իւր ճառերի բովանդակութեամբ. Աս սաստիկ յարձակվումէ Ռուբրօնների բռնակալութեան վերա; նա դովումէ Վարիբալդուն և նորա վօջօնտէրներին (կամաւոր զինւորներին), և այլն և այլն... Վայց և այնու ամենայնիւ նա առաւել մօտ է բուն քրիստոնէութեան, սորա մարուր ոգուն, քան թէ կարդինալները և արբա—հայրերը; նա առաւել մօտ է քրիստոնէութեան, եթէ մենք առնենք սորան առանց այն աղճատմունքի և աւելորդութիւնների, որ ստացել է այս կրօնը հռոմէական եկեղեցում. Վա՛վացցին, օրինակ, չէ ընդունում հոգեորականների անամուսնութիւնը և երբեքորան մեղադրումին, ասելով թէ նա ինքը պսակված է, նա ժողովրդի առաջ պարզապէս պատասխան է տալիս: «նա այդ բանը մեղք համարելու չէի երբէք և չէի վախենա խոստովանելու, եթէ միայն ճշմարիտ լինէր, բայց ես պսակված չեմ, պատճառ որ մի հատ սէր ունիմ, մի կին—այդ է Խտալան»։ Մենք զիտենք, որ այդ ինչպիսիւմ նա առաւել արդար է, քան թէ Հռոմի պալատը. Միւսնոյնը պէտքէ ասել և վերաբերելով դէպի պապի աշխարհական իշխանութիւնը. Վայց գլխաւորն այն է, որ Վա՛վացցին իւր քարոզների ոգով առաւել մօտ է սուրբ աւետարանի մտքին, քան թէ հռոմէա-

կան եկեղեցւո՞ւ գլուխը և նորա կուսակիցները. Աւերջիններս կամենալով իւրանց աշխարհական իշխանութիւնը ընդարձակել, ընկերացան բռնակալ կառավարութեան հետ և ձեռք ձեռքի տալով սկսեցին միասին նեղել և հալածել տառապեալ ազգին, փոխանակ նորա իրաւունքը պաշտպանելու և ինտամնտար հովիւ հանդիսանալու. Այդպիսի բաներ կաթօլիկական երկիրներում շատ են պատահում. Ահապօլում, օրինակ, աղգին սատովի նեղումէին, նորան անդադար անգութ և անիրաւաբար հալածումէին, նա տանջվումէր՝ կաշառասէր աստիճանաւորների բռնակալութենից, կալվածատէրների ազահութենից և անպիտան պօլիսիաի կոյր և անխելճ՝ կասկածամտութենից. Այդպիսի դիպվածներում հոգեւորականների սբազան պարտաւորութիւնը ինչ էր? Քրիստոսի օրէնքին նայելով, -- իհարկէ -- նեղվածներին պատասպարել և պաշտպանել, ասել արդարութեան խօսքը արդարի հաւար և արիապէս յանդիմանել զըկողի չարութիւնները, բայց այդ բանի մասին հոգեւորականներ իսպառ չմտածեցին. Բնդհակառակն, հիմնվելով Բուրբօնների և այս աշխարհիս մեծատունների սլոխի վերա, նոքա հանդէս ելան իբրև անիրաւութեան և բռնակալութեան պաշտպանողներ, նոքա օգնեցին սրբազան հնարներով պիղծ պօլիսիան; նոքա մոլորեցրին ազգը դայի շարականներ կարդալով միշտ այդ ազգի ոչնչութեան և անարդութեան մասին և համոզելով, թէ Գէրկարէստօի և Այէսսօի պէս անամթ, զազանասիրտ և կատաղի բարձր աստիճանաւորների չարաչար տրարմունքը իրաւամբ արդար են միշտ և իբր թէ գովութեան արժանի. Այսպէս ահա հոգեւորականներ իսպառ հեռացան Քրիստոսի ուսման բուն մոքից և եղանուջ թէ արդարութեան և եղբայրական մաքուր սէրի պաշտպան և նեցուկ, այլ դարձան մեծատունների անարդ ստորուկ և ծառա, փոքր եղբայրների անաբանդ մասնիչ և պատրիշ. Միթէ կարելի է ուրեմն մեղադրել Գալացցուն, երբ նա յարձակվումէ Բուրբօնների և նոցա կուսակիցների վերա՞ Միթէ կարելի է ասել, որ նա առաւել հեռի է իւր քարոզներում Քրիստոսի իսկական վարդապետութենից, քան ստրկական կրօնը, որ օրհնութիւն և պաշտպանութիւն էր տալիս Բուրբօնների անթիւ չարագործութիւններին և նոցա անիրաւ գնացքին՞ Ասումեն, որ Քրիստոսի բանն իսողաղութեան և սէրի

բան է, այլ ոչ վրէժի և անէծքի.... Բայց մենք տեսնում ենք ահա, որ դոյն իսկ սերը քարոզում է և Վալաացցին իւր ճառերում.... Իսկ եթէ նա կծու կերպով է խօսում Բուրբոնների մասին, չմոռանանք, որ Պրանկսկոն այն ժամանակ դեռ նոր էր աքսորված, որ նա դեռ ևս զօրքեր ունէր և ուրեմն շատ հեշտ կարող էր վերատին Աէապօլ մանել։ Այդ անգամին ուրեմն Վալաացցին հանդէս է ելանում որպէս հզօր մարդի յանդիմանող իսկ այդ տեսակ յանդիմանութեան բարձր օրինակները վաղուց արդէն աւանդել են մեզ դեռ ևս Խալայէլացիների մարգարէներ։ Եթէ նա առանց յարգանքի է խօսում պապի և կարդինալների վերա—չմոռանանք, որ նոքա արժանի ևս չէին մի ուրիշ բանի, և այդտեղ մի առանձին փափկութիւն գործածելը բոլորովին աւելորդ էր։ Ինքն իսկ Վրիստոս վանեց և վռնտեց չվանի խարաղանով Արուստղէմի տաճարից վաճառողներին և դնողներին։

Միւսները առաւել չափաւոր կերպով մեղադրում են Վալաացցուն այն պատճառով, որ նա իբր թէ ցածացրել է, անարգել է իւր սրբազան աստիճանը և եկեղեցական ամբիօնը, խօսելով այնպիսի բաների վերա, որոնք իսպառ կապակցութիւն չունին հաւատի հետ։ Այդ բանին կարելի է վերստին պատասխանել, համեմատելով Վալաացցու քարոզները նորան դատապարտող մարդիկների քարոզների հետ։ Վժվար է մեզ կաթօլիկական քահանայների սովորական ճոռերից առաւել մեռած և անկենդան բան մի երևակայել։ Նոքա, ճշմարիտ է, խօսում են բարձր և սուրբ առարկաների վերա, օրինակ, կաթօլիկեան եկեղեցուն ծէսերի, սուրբ Արորդութեան խորհրդի, սուրբ Այսի անսերմն յղացման մասին; առաջ են բերում հռոմէական եկեղեցու սրբութիւնը և ընդհակառակն—լիւտերականի հերետիկոսութիւնը, սուրբերի բարեխօսութիւնը, և այլն և այլն.... Բայց այս բոլորը կորչում է իզուր ունկնդիրների համար, ոչ մի յարաբերութիւն չունենալով դէպի նոցա, ոչ մի բարի միաբ, ոչինչ կենդանի և ավելի զգացմունք չղարթեցնելով նոցանում։ Երբ կաթօլիկական քարոզիչները կամենում են զրուցել բարոյակոսութեան մասին, նոքա ամէն մի բան վերացականաբար են առնում, այլ ոչ թէ առօրեա կեանքից, մտածում են այնպէս, ինչպէս մտածում էին հազար տարի առաջ և չեն դարձնում ոչինչ

ուշադրութիւն կեանքի նոր նոր և կարեւոր պիւտքներէ վերա-
Օրինակ, հաղուստի և ուտելիքի վերա խօսելիս, նոքա առաջ
են բերում ս. Ազգուստինի կամ ս. Թովմասի կարծիքը, իբրեւ
վերջին և անժխտելի ապացոյցներ, և ապա սխառմեն կրկնել
իւրանց սովորական խրատները պարկեշտութեան, չափաւորու-
թեան և ուրիշ այդպիսի բաների մասին, որք ամէնմարդ
արդէն յիսուն անգամ լսել է և որից արդէն ամէնքը ձանձրա-
ցել են. Առհասարակ—պահք, աղօթք, զգջումն խոստովանա-
հօրաւաջ, հեղութիւն, համբերութիւն—ահա կաթօրիական քա-
րողիչների սիրելի նիւթերը. Իսկ երբեմն ևս կաշտման առա-
ւել խրթին հարցերի, օրինակ, քարողիչը կկամենա խօսել կու-
սական ամբօնութեան կամ անմեղութեան մասին, և կսկսէ ա-
պացուցանել, թէ դա ինչպէս հաւասարումէ մարդիկներին
հրեշտակների հետ, թէ ինչպէս դա մօտեցնումէ մեզ Աստու-
ծուն, թէ ինչպէս ամէն տեսակ առաքինութիւններ ի չէք են
դառնում այդ անմեղութեան առաջ, և վերջապէս դուրս է
գալիս, որ քարողիչը գրեթէ անիծումէ ամուսնութիւնը, իբրեւ
„ստրկական որոգայթ“, „անասնական զայթակղութիւն“, իբրեւ
„մեր դարչելի և զգվելի մարմնի յանցանք“, և այլն, և այլն.
Այժմ ասացէք, խնդրումեմ, ինչ բարոյական օգուտ կարող են
բաղել ունկնդիրներ այդպիսի յիմար, անիմաստ քարողներից...

Օգարմանալին այն է, որ այս աշխարհիս վերաբերված բա-
ներից մի բան միայն երբէք չեն մոռանում քարողիչներ,—այդ
է—իւրանց սեփական և անձնական օգուտը. Ահն մի քարող
թէ այսպէս և թէ այնպէս—բերումէ իւր ետեւից զանազան
զոհաբերութիւններ յօգուտ եկեղեցու, այսինքն պարզ ասելով,
յօգուտ նորա սպասաւորների. Այստեղ քարողիչներ չեն վախե-
նում ցածացնել կամ անպատվել ամբիօնը. Արբեմն, ճշմարիտ
է, նոքա ուղղակի չեն յիշում արծաթի մասին, այլ քաղաքա-
վարի կերպով ասումեն, օրինակ, թէ շատ օգտակար է մի քա-
նի մէսա (պատարագ) կատարել այս կամ այն նպատակով, թէ
անշուշտ պէտքեն խոստովանութիւններ և ինդուլգէնցիաներ ¹⁾...

(¹) Գործված և գործելի մեղքերի գրաւոր թողութիւն, որ
տալիս է պապը ցանկացողներին (իհարկէ ոչ ձրի, այլ փողով).
Թարգմ. ծան.

Իսկ սակարկութիւնը (ծախսը) կատարվումէ իհարկէ ընտանեկան կերպով, ծածկապէս.... Վերջին տարիներում բազմաթիւ քարոզներ էին տարածում միմիայն այն նպատակով, որ արծաթ գումարվի յօգուտ «սուրբ Պետրոսի Լոմախ», Եւ այդ միջոցում յիշումէին իհարկէ, որ այդ նվիրաբերութիւնները հաւաքուին քրիստոնէական ամենամեծ բարերարութիւններին, յիշումէին Սուրբ Հօր վշտերը, կանչումէին երկնային պատուհասը նորա թշնամիների զլինին, և այլն և այլն.... Եւ այս բոլորը, հռոմէական աստվածաբանների կարծիքով, անպատկութիւն չէր պատճառում եկեղեցական ամբիօնին. Իսկ Վափազցու ճառերը պատճառումէին!....

Բայց ինչով? Այնպիսի արդեօք, որ Վափազցին չէր գնում հռոմէական պապի կամքին համեմատ? Այս թէ այնով, որնա ազգի հետ խօսումէր հասկանալի և պարզ լեզվով, և չէր գործածում լատինական խրթին և ազգի համար խալառ անծանօթ բառեր?....

Բայց—ասումենք ուրախութեամբ—կաթօղիական խորիմաստ փիլիսոփաների կարծիքները այլ ևս շատ երկար իշխելու չեն մարդկային առողջ դատողութեան վերաւ. Իտալիաում նորա փերաճնելութեան հետ միասին տարածվումէ նմանապէս և Քրիստոսի ձշմարիտ ուսումն; արդէն շատերը հասկացան, որ դա չէ և չէր պարունակում օրսկութանո (խաւարապաշտ) հռոմէական եպիսկոպոսների և կաշու երես աբբա—հայրերի զլխում, որոնք կամենումէին մինչև այժմ մարդկութեան առաջնորդներ լինել. Իտալական ազատութեան առաջ կորչելու են նմանապէս ինքն ըստ ինքեան և անարժան հողեօրականութեան բազմատեսակ անիրաւ արտօնութիւնները, որը տեսնելով այսուհետեւ, թէ չէ կարելի այլ ևս խափել և խարդաւանել ազգը, անտարակոյս կըջանա իւր թվով, բայց դորա փոխարէն կգօրանա բարոյականապէս և ապա կաշխատէ մի ուրիշ և ազնիւ ճանապարհ բռնել իւր գործունէութեան համար, քարուղիով ազգին առողջ և յատկապէս օգտակար մտքեր:—

1866.12 հոկտ. Եկատերինօդար. Փ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ.

ՀՕՆԳՐԱՆԵՆ ԽՐԳ (Լէպարդի բանաստեղծից)։

Մաղեար! Եղիւ հաւատարիմ միշտ անփոփոխ

Քո հայրենի քո սուրբ երկրին!

Գու նորանում լոյսը տեսար առաջին գամ,

Եւ կպառկես նորա հողում։

Քեզ գրկումէ, մեծացնումէ, կերակրումէ,

Հեռու աշխարհ ուղարկումէ,

Նորա կուրծքի վերա դու քո մահից յետո,

Պիտի պառկես հանգստանալ։

Բոլոր սիրուն և ընդարձակ այս աշխարհում

Գու չես գտնի մի ուրիշ տեղ,

Որտեղ կարող էիր տեսնել նոյն փաղաքշանք,

Նոյն բարձր սէր, սէրի ողջոյն։

Վ իճակիդ դէմ պատերազմի համար այստեղ

Պիտի քո հետ թուր ունենաս,

Եյստեղ պիտի դու և ապրես և մարտնչես,

Եյստեղ գետնում փառքով պառկես։

Մաղեար! եղիւ հաւատարիմ միշտ անփոփոխ

Քո հայրենի քո սուրբ երկրին!

Միանգամ չէր նախնիներիս արիւն այստեղ

Հոսել է շատ գետի նման։

Յիշատակներ, յիշելիքներ անհամար թվով

Կան ապրումեն այս երկրի մէջ,

Եւ փայլումն նոքա որպէս պոյծառ աստղէր

Եւ շատ թանձրացած խաւարի մէջ։

Հերոսն Արպադ իւր քաջ զօրքէր այստեղ հպարտ

Տանումէր միշտ թշնամու դէմ,

Եւ նոցա հետ քաջադնարար կռիւմէր նա

Իւր հայրենի իւր տան համար։

Մեծ հերոսի Գուշիադի թուրն այստեղ

Խորտակումէր թշնամիներ,

Եւ նոցա զօր և ստրկութեան ատելի լուծ

Երկար օրով նա կործանեց։

ԱՕԱՏՈՒԹԻՒՆ! շատ անդամքո սիրուն դրօշմեր

Այստեղ քամով էին ցրվում,

Եւ քեզ համար յափշտակմամբ վեր էր կենում

Մեր հայրենի բոլոր աշխարհ:

Մեր լուսազոյն, աղնւազոյն, քաջ եղբայրներ,

Մեր հայրենի հողի զարդեր,

Երիւնթաթախ և անդադար պատերազմում

Նահատակված սցստեղ մեռան:

Ով հայրենի դու իմ աշխարհ! Եւտ հարվածներ

Տեսել ես դու քո կոյր բազդից,

Դու շարժ եկար ամենեւին զլիւից մինչ հիմ

Արստաբեր պատերազմից;

Բայց սակայն և տառապանքի, ձախորդութեան,

Հարվածների վատ բռնի տակ,

Մընաց կենդան, թէև ծոված, ցիր ցան եղած,

Մեր ազգ, մեր մարդ, առաքելին:

Նա կենդան է, նա կենդան է—և անդադար

Չոյն է տալիս դէպի աշխարհ,

Եւ բարձրաձայն երկրիս վերա տարածվումէ

Նորա ազնիւ, մեծ հառաչանք:

Հաղարամիս վատ չարչարանք, միշտ չարչարանք,

Ոհ սաստիկ են աղաղակում,

Եւ կեանք կամ մահ հայրենական մեր աշխարհին

Անշուշտ իսկոյն են հրաւիրում:

Արեւի չէ, որ երկիրս այնքան արիւն

Խմում լինէր զրեթէ միայն:

Եյնոր համար, որ ամօթով ծածկված լինէր

Մեր հայրենի անբաղդ աշխարհ;

Արեւի չէ, որ հայրենի իւր աշխարհի

Տառապանքը, ցաւ տեսնելով,

Բարձր սրտէր աննպատակ և անպտուղ

Այդ չարչարանքը տանէին:

Արեւի չէ, որ մեր այսքան զօրութիւններ,

Եւ ջերմ սրտէր, ազնիւ սրտէր,
 Եւ բարձրը մեծ և զօրաւոր բաջ հողինէր,
 Եւ քաջութիւն առանց վերջի—
 Այնոր համար կորչում լինին թշվառաբար,
 Եւր բազդի դէմ պատերազմում,
 Որ ծանրութեամբ ընկած մնա անխիղճ անէծք
 Մեր հայրենի երկրի վերա.
 Կարելի չէ!.... Կարելի չէ!.... Ազգակիցներ!
 Մի ուրիշ ժամ կգա այո,
 Կգան օրէր, որոնց մեզնից իւրաքանչիւր
 Սպասումէ մեծ, սուրբ հաւատով;
 Այն մեծ օրէր, որոնց ամբողջ միլիօններ
 Պետեն ընկած իւր աղօթքում
 Խորին և ջերմ արտասուքով և թախիծով
 Վաղուց կանչում են իւրանց մօտ.

Իսկ եթէ մեզ չէ վիճակված, մեր կոյր բազդից,
 Որ մենք տեսնենք այն սուրբ օրէր,
 Այն ժամանակ մահը կղա, և ամէնքիս
 Արիւնի ծով կտանէ հետ.
 Մահը կգա ամենեցուն մեր յետեից,
 Եւ այն օրից սառն դետին
 Խոր կտանէ և կծածկէ առ յաւիտեան
 Ամբողջ աղջի մեռած մարմին.
 Եւ կսկսեն այնուհետեւ օտարազգէր,
 Բաց անելով իւրանց սրտէր,
 Այցել նայել ամբողջ մեռած թաղված աղջի
 Ջարհուրելի գերեզմանին.
 Եւ կդարձնեն դէպի այնտեղ միլիօններ
 Մթին, տխուր տրտում աչքէր,
 Եւ աչքերից կցայտէ տրտում սէրից
 Համակրութեան դառն արտասուք.

Արեմն եղեր հաւատարիմ միշտ անփոփոխ,
 Մաղեար! քո սուրբ բաղքը երկրին!
 Դու նորանում լոյսը տեսար առաջին դամ,

Եւ կառուկեա նորա հողում,
 Նա պահումէ, պաշտպանումէ, սիրումէ քեզ,
 Եւ երբ յաղթված կիսնարհվիս,
 Նա սիրալիր կանաչ հողով ծածկումէ քեզ,
 Զարչարվելով և սիրելով:

Իո՞րք սիրուն և ընդարձակ այս աշխարհում
 Պո՞ւ չես գտնի մի ուրիշ տեղ,

Որտեղ կարող էիր տեսնել նոյն փառաբշններ,
 Նոյն բարձր սէր, սէրի ողջոյն:

Ու քի՞նակիրդ դէմ պատերազմի համար այստեղ,
 Պիտի քո հետ թուր ունենաս;

Այստեղ պիտի դու և ապրես, և մարտնչես;
 Այստեղ գետնում փառքով պառկես:

ԻՇԽԱՆ ԻՆՊՐԵՏՄԵՆԻ.

ՆԱՄԱԿ ԴԷՊԻ ԽՄԻՆԳՐՈՂ ՄՕՍԿՎԱՅ.

Ու աղուց է արդէն շատ, որ մտադիր էինք մեք զրել ձեզ
 մեր մի քանի նկատողութիւնները ձեր օրագրի լեզուի նոր կա-
 նոնների և իմ թարգմանութեան վերայ պ. Մասէի Մի կտոր
 հացի պատմութենից, բայց զանազան հանգամանքներ խանդա-
 րեցին ինձ կատարել այս ցանկութիւնը: Անցեալ տարիի 8 և
 9 երրորդ «Հայկական Աշխարհի» համարներում կարդացինք
 վերոյիշեալ հեղինակի երկու նամակների իմ թարգմանութիւնը,
 եթէ կարելի է ասել իմ, որովհետեւ չկարողացայ ճանաչել նո-
 րան: Պուք ամենևին փոփոխել էք իմ գրուածը և յարմարեց-
 րել օրագրիդ լեզուի նոր կանոններին, որոնց համար չեմ յայտ-
 նել ձեզ իմ համաձայնութիւնը: Այսպէս ուրեմն դուք ձեր
 յայտարարութեան ընդդէմ էք գործում, չգիտելով իմ կամքը,
 փոխումէք իմ լեզուն: Եթէ թարգմանութեան մէջ գործ եմ
 ածել առանց ճիշդ ընկնութեան, խոստովանումեմ, օրագրիդ մի
 քանի կանոններն, այս չէ նշանակում, որ համաձայնել և ըն-
 դունել եմ եւ բոլոր ձեր կանոններն: Պուք, ինչպէս հրեւումէ,
 կարծել էք, որ ես համաձայն եմ ամէն ձեր կանոնների հետ,

եթէ գործ եմ ածել նոցանից մի քանիսը. սորանից է աշա, որ յառաջացել է ձեր մէջ փոքր ինչ տարաձայնութիւն: Այստեղ ուրեմն հարկաւոր եմ համարում յայտնել որ այս թարգմանութեան զրուածն մեծ մասամբ չէ պատկանում ինձ, այլ օրագրիդ իմ կամաց ընդդէմ: Աս համաձայն չեմ ձեր նկատողութեան հետ, որ դուրս հանուին թարգմանութիւնից հեղինակի, ձեր կարծիքով, որպէս թէ աւելորդ դատողութիւնները: Մի կտոր հացի պատմութիւնը զրուած է երեխաների համար, և մեր թարգմանութիւնը, ուրեմն, սորանց համար է, թէ և շատերին մեր ազգի մեծ երեխաներից ևս... աւելորդ չէր լինի կարդալ այս գիրքը, որից շատ օգուտ կբաղէին նրանք, թէ և զրուած է երեխաների համար: Աւելորդ մտքեր ես չեմ տեսնում այս գրքի մէջ: Եթէ հեղինակը միեւնոյն միտքը կրօնի ում է երկրորդ, երրորդ անգամ երբեմն, այս այնոր համար է, որ երեխան կարդալիս առաւել հեշտ հասկանայ և պարզ երեւակայէ այն, ինչ որ պատմում է նա: Պ. Մասսէն, ինչպէս հրմուտ հեղինակ մանկական գրքերի, շատ լաւ է հասկացել, թէ որքան ձանձրալի և անհասկանալի կլինի նրանց համար, եթէ սկսէ ուղղակի պատմել մի չոր և նրանց մտքին դժուարահաս առարկայի վերայ, ինչպէս սրտի և կամ արիւնի, կամ թէ ուրիշ բժշկական և բնագիտական նիւթերի վերայ: Օրինակի համար վեր առնենք Մասսէի այն նամակը, որի մէջ պատմում է հեղինակը, թէ ինչպէս աօրտան, հասնելով մինչև մէջքն, բաժանվում է երկու ճիւղեր, որոնք ցած են գալիս մինչև գարշապարները: Այժմ երեւակայեցէք, թէ որքան առաւել հեշտ է հասկանում այս երեխան և անմոռանալի է մնում նորա յիշողութեան մէջ, երբ հեղինակը աօրտաի այս բաժանումը համեմատում է մի մեծ պատառաքաղի հետ, որի կոթը նայում է դէպի բարձր, իսկ երկու ծայրերն դնում են դէպի գարշապարներն: Վամ թէ երբ խօսում է մարդի ողնաշարի վերայ, իսկոյն մտաբերում է հեղինակը երեխաներին ձկան ողնաշարը, որը միշտ տեսնում են նրանք իւրանց աչքի առաջ և ոչ երբէք չեն մոռանայ, որ մարդն ևս ունի այսպիսի մի ողնաշար, և այն և այն: Աս համոզուած եմ այս հայեացքի մէջ և ոչինչ չեմ կարող դուրս հանել պ. Մասսէից իմ յետադայ թարգմանութիւններում: Այժմ, թոյլ տուէք ինձ, փոքր ինչ խօսել ձեր օրագրի լեզ-

ուի նոր կանոնների վերայ: Այս կանոնների մեծ մասը հիմնել էր դուք միայն արտասանութեան վերայ. այսպէսով ձեր համար դարձել է մի ընդհանուր կանոն, գրել այնպէս, ինչպէս արտասանվումէ, թէև ինքներդ մեղանշումէր ձեր կանոնների դէմ, ինչպէս կտեսնէք յետոյ: Ասացէք խնդրեմ, ո՞ր լեզուի մէջ կայ մի այսպիսի կանոն: Ռուսաց լեզուի մէջ գրումն добраго, его, кого, բայց արտասանումն добро, его, каго, և ոչ որ չէ մտածում ևս գրել, ինչպէս արտասանվումէ: Պրանսիացիները երկու, երեք տառը հնչումն ինչպէս մի տառ, բայց ոչ երբեք չեն գրում մի տառ:

Որտեղ և տառը հնչվումէ ինչպէս վ, գործ էր ածում վ տառը: Աս համաձայն չեմ այժմ այս կանոնին, թէև գործ եմ ածել իմ Թարգմանութեան մէջ, կրկնումեմ, առանց կրիտիկական հայեացքի: Մեր լեզուի մէջ ու վանկը և ւ տառը ձայնաւորների առաջ և բառերի վերջում մեծ մասով հնչվումն որպէս վ. այս ընդհանուր կանոն է: Աւրեմն պէտքէ գրել պատուելի և ոչ պատվելի, դժուար և ոչ դժվար, լաւ և ոչ լավ, և այլն:

Ն և յ տառերը բառերի սկզբում դուք ամենեւին միակերպ էր հնչում և ամէնտեղ, որտեղ հարկաւոր է յ գրել, գործ էր ածում հ տառը:

Այս կանոնը ամենեւին ընդդէմ է բառերի արտասանութեան ձայնին. բացի սորանից շատ բառեր կորցնումն իւրանց նշանակութիւնը, գրելով հ տառը յ տառի փոխանակ, և ընդ հակառակն: Ն և յ տառերից ամէն մինը ունի իւր յատուկ արտասանութեան ձայն. նամբարձում և Յարութիւն բառերը միակերպ չեն հնչվում ամենեւին: Ն տառը ունի առաւել պինդ (հաստատ) ձայն, քան թէ յ տառը, որի ձայնը առաւել փափուկ է: Մեր բոլորովին չենք հասկանում, թէ ի՞նչու բառերը, գրելով յ տառի տեղ հ նրանց սկզբում, որոշներ միայն իմաստով: Ի՞նչու չգրենք հարկ (подать) հ տառով, իսկ յարկ (крыша) յ տառով, երբ բացի զանազան արտասանութիւնից այս բառերից ամէն մինը հ կամ յ գրելով ստանումէ իւր յատուկ նշանակութիւնը: Նիտ և յիտ բառերը ունին իւրանց առանձին հնչումը և առանձին նշանակութիւնը գրելով յ կամ հ նրանց սկզբում:

Երրորդ և վեցերորդ կանոնների հետ մեք բոլորովին համա-

ձայն ենք, որ եվրոպական բառերի մէջ, որտեղ կայ օ կամ է հնչումը, գրել օ և ոչ ո, է և ոչ ե: Միայն մեզ օտար է երևում շատ, որ այս կանոնը կամենումէք տարածել և հայկական բառերի վերայ: Արտեղ ո տառը հնչվումէ ինչպէս օ, գրումէք օ, և այսպէսով ստեղծումէք մի նոր գործիական հոլով և նոր ընդունելութիւն օվ և օղ մասնիկներով: Բառերի արտասանութիւնը, կրկնումներ և միշտ կրկնենք, մեզ համար ընդհանուր կանոն չէ: Մեր չունինք օվ մասնիկով գործիական հոլով և օղ վերջավորուած ընդունելութիւն: Ղուք ինքնիրոյ շատ տեղ ձեր կանոնի դէմ էք մեղանչում. գրումէք նոր, բոլոր, ժողովուրդ և այլն ո տառով, թէև հնչվումեն ինչպէս օ: Էիմուելով ձեր ընդհանուր կանոնի վերայ, դուք գրումէք ով դերանունը օ տառով: Ներեցէք մեզ, խնդրեմ, հարցնել այժմ ձեզանից. ի՞նչու դուք գրումէք որոնք, որից, որին և այլն և ոչ օրօնք, օրից, օրին, երբ ընդունումէք ուղղական հոլովը եղականի մէջ օվ և ոչ ով: Եթէ մենք ստեղծումներ մի նոր դերանուն, ի՞նչու չենք կարող ստեղծել և մի նոր յոգնական հոլով, թէև ձեր կանոնով կայ այս յոգնականը, որովհետև եղականը գրումէք օվ, իսկ յոգնականը որոնք: Բայց մեր չենք գրում օվի հետ, այլ ում հետ, չենք ասում օվի համար, այլ ում համար: Ուրեմն մեր լեզուի մէջ չկայ օվ այլ ով, որ չէ կորցնում իւր սկզբնական տառը ամէն հոլովների մէջ:

Բառերի վերջին չէք գրում յ տառը, որովհետև ասումէք չէ հնչվում: Այս ողորմելի տառը ձեր կանոնների սրով վերջացնումէ բառերի սկզբում և վերջում իւր բազմադարեան կիանքը, և միայն բառերի մէջում բարձրացնումէ իւր գլուխը, թէև համարեայ անշունչ, որովհետև չէ համարձակում ձայնել, թէ ես յ եմ, այլ կէս ի ձայն ունիմ.....

Պարող ենք ասել ուրեմն, որ թաղումներ ամենեւին այն տառը, չկայ այլ ևս աշխարհի վերայ նա, որովհետև բառերի սկզբում հնչվումէ որպէս հ, ուրեմն և գրվումէ հ, բառերի վերջին չէ հնչվում, ուրեմն նոյնպէս չէ գրվում, իսկ բառերի մէջ կէս ի ձայն ունի.....

Այս տառին պատահումէ միևնոյն վիճակը, որի տակ ընկնումէ այժմ նոյնպէս Ռուսաց լեզուի մէջ Ծ տառը:

Այս խոստովանումներն ուր մի քանի բառերով իմ թարգմանութեան մէջ հետեւել եմ այս կանոնին, թէ եւ ոչ ամէնի մէջ եւ ոչ երբեք եւ չեմ մտածի գրել յոյս, յիշատակ եւ այլն հոտով: Բայց այժմ ուղղորւմ եմ ինքս իմ անձնական թիւեր, պատճառ որ բառերը կորցնում են ստանով իւրանց հոլովը եւ խոնարհումը: Ոչ որ չէ գրում բացի ձեզանից քահանայի, կցանկաւ, առարկաւ, այլ քահանայի, կցանկայի, առարկայի եւ այլն: Ուրեմն յոտուր չէ կորչում բառերի վերջում եւ չէ կարելի տեսել, թէ չէ հնչվում, թէ եւ շատ փոքր, այնու ամենայնիւ ունի իւր ձայնը: Առարկայ եւ առարկա չունին միւսնոյն հնչումը: առաջինը առաւել կակուղ է արտասանվում, երկրորդը առաւել սկիւզ: Եթէ հետեւինք ձեր կանոնին, մեք չենք կարող բացատրել մեզ, թէ ի՞նչու ենք գրում քահանայի, կցանկայի, եւ ոչ թէ քահանայի, կցանկաւ, որ չէ արտասանվում այսպէս ամենեւին, թէ եւ դուք գրում եք: Ոչ որ չէ գրում քահանայական, առարկաով, այլ քահանայական, առարկայով: Ուրեմն որտեղից է յայտնվում այստեղ յոտուր, եթէ չկայ նա բառի վերջում եւ չէ հնչվում: Եթե երրորդ եւ իններորդ կանոններն ամենեւին ուղիւ են եւ մեք համաձայն ենք նրանց հետ: Այս կանոնները շատերից դուրս են ածուած մինչեւ այժմ, ուրեմն նոր կանոն անուանել իրաւունք չունինք: Մեր կարծիքով գրել նորանում, կամ նորա մէջ, եկեղեցիներ կամ եկեղեցիներ կարելի է երկու կերպի եւս, եւ լեզուի ընդդէմ ոչինչ յանցանք չենք գործի, եթէ այսպէս գրենք, ինչպէս որ եւ ոչինչ չենք առաւելացնի նորա զեղեցիութեանը կամ սարգութեանը, գրելով այնպէս: Վուր գործ էք ածում եվրոպական կետադրութիւններ եւ նշաններ... Մեր հարցական նշանը դրվում է այն բառի վերայ, որ նախադասութեան մէջ բաղկացնում է իսկ հարցումը, որ, մենք կարծում ենք, առաւել յարմար է: քան թէ, զնեւ նախադասութեան վերջին, որովհետեւ մեք իսկոյն նկատում ենք հարցական բառը եղբայրական մենք ստանից, որ նախադասութիւնը հարցական է:

Մեր նախադասութիւնները վերջանում են երկու կետով, որոնք անվանում ենք վերջակետ, պատճառ որ ունինք եւ միջակետ մի կետով, որ ունի նմանապէս իւր գործածութեան տեղը:

Այս խօսքերից յետոյ մեք չենք կարող չասել եւ այն նկա-

տողութիւնը, որ մեր չունինք մեր ընդհանուր գործածական լեզուի ոչ կանոններ, ոչ քերականութիւն, ուրիմն պէտքէ հետեւինք շատ անգամ և շատ տեղում դրականական լեզուի քերականութեանը և առհասարակ ընդունուած կանոններին: Իսկ մեղանչել այս կանոնների դէմ մեր աւելորդ և անտեղեկ ենք համարում—մանաւանդ որ վնասակար ևս շատ տեղ լեզուի յատկութիւններին: Մեր խօսքը այստեղ լեզուի նոր կանոնների վերայ է միայն. մեր միտք չունինք պաշտպանել հին լեզուն, որ այժմ կորցնում է իւր նշանակութիւնը ժամանակի հանգամանքներին համեմատ. և պատկանում է միայն եկեղեցական լեզուին: Մեր աշխատում ենք այժմ գրել այնպէս, որ հասկանալի լինի ամենեւին խառնեց դժուարութեան, չհետեւելով այս կամ այն տեղի դործածական լեզուին: Այս նպատակին մեր պէտքէ հասնելը ոչ թէ գրելով այնպէս, ինչպէս արտասանվում է, կամ գրելով տպուկին իւրանց կենսաբան, եթէ թոյլ է տուած ինչ այսպէս ասելու, կամ թէ փոփոխելով կետադրութիւնները, այլ պէտքէ աշխատել գրել, որքան կարելի է պարզ և դիւրահաս խմբին, որին հետեւում է և ձեր պատուական օրագիրը: Դրան համար մեր մի քանի միտքերը և համոզմունքը: Մեր պատրաստ ենք լսել սրանց ընդդէմը և ուղղել մեր սխալանքները. եթէ կան նրանց մէջ: Եւ տալով կողմարկեմ ձեզ Սեկունսկիից թարգմանութիւնը երկտաների կրթութեան վերայ և պ. Մասսէի Մի կտոր հացի պատմութեանց մի քանի նամակների թարգմանութիւնները: Այս նամակը պատրաստում էի արդէն ուղարկել, որ ստացանք «Նայկական Աշխարհի» փետրուար և մարտ ամիսների համարներն, որոնց մէջ կարդացինք պ. Օ. Գրիգորեանի գեղեցիկ յօդուածը հայ կինարմատների մասին, որ ոչ փոքր բաւականութիւն և ուրախութիւն պատճառեց մեզ մի կողմից իսկ միւս կողմից լընց մեր սիրտը դառն ցաւերով և մեր միտքը տխուր յիշողութիւններով.... Այս առաջին անգամն է, եթէ չենք սխալվում, որ մի հայկական երիտասարդի բերանից լսում ենք այսպիսի իմաստայից և ազնիւ միտքեր մեր իդական սեռի մեծ մասամբ այժման տխուր և ցաւալի անդործունէութեան և ընտանեկան կենսաբան վերայ:

Յոյս ունիմ, որ մեր սիրելի հայրենակիցը կներէ ինչ իմ անհամեստութիւնը: Արեւի մայրեր և բոլոր, կարգացէք, խնդրումներ, մեծ ուշադրութիւնով այս պատուական և անհաշիւ զգացմունքներով լի յօդուածը, և դուք կտեսնէք այն ժամանակ, թէ ինչպիսի է մի կին մարդի կոչումը և նշանակութիւնը աշխարհի վերայ.....

Կարգացինք նոյնպէս Վ. իկտոր Հիւգօի Թշվառներ բամբակի թարգմանութիւնը, որի մէջ կան բարձր և մեծ միտքեր, որոնք, յոյս ունինք, չեն մնայ առանց տպաւորութեան մեր հոգեւոր հայրերի վերայ: Միրիէլը, որպէս հոգեւոր անձն, արժանի է մեծ ուշադրութեանը նրանց կողմից: Հատ ընտիր և յարմար է պ. պ. Աղաղարեանի և Մութաֆեանի թարգմանութիւնը Աթօլֆ Այլաէկից, նայելով մեր կին մարդերի կեանքում ունեցած այժմեան դրութեանը և նշանակութեանը:

Ձեռք կարող չասել այստեղ, այս խօսքերից յետոյ, որ ուրախ ենք շատ և մեծ յոյսեր ունինք, որ «Հայկական Աշխարհ» օրագիրը օր է ցօր մեծ քայլերով յառաջ կերթայ, ինչպէս որ արդէն սկսել է իւր քայլափոխը և յառաջ է գնում: Մեր հոգին զմայլումէ, որ կարդումենք նորա մէջ գեղեցիկ յօդուածներ լի ազգասիրական զգացմունքներով, լի բարի միաբերով և ճշմարտութիւնով:

Վերջապէս կարող ենք ասել, որ ունինք Թիֆլիսում մի հայկական օրագիր, որի մէջ կարելի է կարգաւ հետաքրքիր և ընտիր յօդուածներ առանց ժամանակ փորցնելու.....

Աեցցէ ուրեմն «Հայկական Աշխարհ» օրագիրը. Աեցցէ....

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԻՐԻՄԵՆԵԱՆ:

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՅ ԳԻՊԻ ԽՄԵԼԳՐՈՂ:

Երովհեաւ պ. Ղորղանեանցը «Մեղ. Հայ.» 16 Ձ ում

յարձակվելով ձեզ վերա, հրապարակէ դուրս կանչում և մեզ, ուստի մենք, առանց յապաղելու, կատարումենք նորա կամքը, ուղարկելով Ձեզ այլ ևս մի յօդուած, իբրև յանելված մեր առաջին գրուածին:

Դուք «Հայկական Աշխարհ» 80 երեսում մեր յօդուածը

չտպելուն պատճառ էք բերում հետեւալը. «արժէ արդեօր այդպիսի գործերով զգվեցնել ընթերցողներին»։ Մենք պ. Ղորղանեանցի նամակին համաձայն պատասխանում ենք «այժմ արժէ», նորա համար որ մինչև մեր անհոգ ժողովուրդը չզգվի այդպիսի անձերից, մեզ ձեռք չի պարդի, որ կարողանայինք ազատել գործը դոցանից։ Այս հիման վերա խնդրում ենք անշուշտ երկու յօդուածն ևս տպել, որ պ. Ղորղանեանցը կարողանայ սուտ փաստերը ջրել...

Արեւան, 1861, մայիսի 31. Ռուսաստանում դատարարակաճ

ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՄԱՐԴ:

Ր. Տ. Եթէ արգելադրութ կայ մեր առաջին յօդուածը տրպելուն, կինդուկներ Ձեզանից հիմնվելով մեր բերած փաստերի վերա, Ղուբ Ձեր կողմից պատասխան գրէք պ. տեսչի անհիմն յարձակմունքի դէմ։ Ինչ որ գրած ենք այդտեղ Արեւանի ուսումնարանի մասին ճիշդ փաստեր են, միայն մոմսվաճառութեան մասին լսում ենք, որ առաջ ուրիշ պայմաններով են տալիս եղել, իսկ այժմ ուրիշ պայմանով է տուած։ . . .

ՈՒ Ղ. Հ. Ե.

Մենք ևս անյարմար համարեցինք առաջին յօդուածը տրպելու. Ազնիվ երիտասարդ մի գրումէ մեզ։ «Օրագրիդ ամէն մի տետրակը պարտաւոր է լուսավորել ընթերցողին»։ Հասկանալի է, որ մենք չենք կարող ամէն անձնապաշտ մարդի խտրիզների պատմութիւնները հրատարակել օրագրումս։ Հա եթէ բազմաթիւ լինէր օրագիրս, սա ուրիշ խնդիր կլինէր. Այն փաստը արդէն, որ Մեղ Հ-ի լրագիրը պաշտպանում էր պ. Ղորղանեանին ցոյց է տալիս թէ ինչ գոյնի մարդ պիտի լինէր յիշված պարսնը. Որովհետեւ ազնիվ մարդի աչքում «Մեղ Հայաս» լրագրի պաշտպանութիւնը արդէն մութ քող կզգէ պաշտպանված անձի կամ գործի վերա.

Երբ «Մեղ Հ-ի» թերթում ժամանակ ինչ առաջ կարգացինք պ. Ղորղանեանի հայհոյանքը դէպի մեզ իւր վերջաբանով, թէ նա թողնելու է ուսումնարանը, մենք բոլորովին ուրախացանք և ազատ էինք համարում մեզ այնուհետեւ զգվեցնող խտրիզների պատմութիւնը տպելուց. Բայց Արեւանից մեզ ուղղած նոր նա-

մտիր կպարտավորէ մեզ գրվածները հրատարակելու. Յա-
վումենք, որ ընթերցողներն ուշադրութիւնը պիտի դադա-
րեցնենք ժամ մի պ. Ղորղանեանի գործերի վերա, որը ինքն
անշուշտ կամեցաւ, որ տպվին այս գրվածները. Պ. Ղորղա-
նեանի կամքը մտարեկեց մեզ յետագա աթորիզմը, թէ «կան
մարդիկ, որոնք շատ ուրախ են, եթէ իւրանց կեղտը միշտ ե-
րեսին կպցնեն, նաեւ տպագրութեամբ, միայն թէ խօսակցու-
թեան առարկա լինին». Սա երկրորդ անգամ է, որ կրկնումենք
այս խօսքերը, և պ. Ղորղանեանի կամ մի պ. Պալատանեանի

նման Հայերի պատճառով բաղմիցս կրկնվե-
լու են դեռ ևս այս խօսքերը.

Մեր նամակագրողից մեզ տված իրավունքով մենք առաջ
կբերենք առաջին յօդվածի բովանդակութիւնը. Յօդվածի
սկզբում կան մանկավարժական տեղեկութիւններ, որոնք հեղե-
նակի մանկավարժութիւն հասկանալը բոլորովին կհաստատեն.
Նորա ուսանելի առարկաների պրօգրամը հետագան է. 1) Հայե-
րեանագիտութիւն (տեղական պատմութիւն և աշխարհագրու-
թիւն), 2) Արժնագիտութիւն, 3) Մայրենի լեզու, 4) Թվաբա-
նութիւն, 5) Բնական պատմութիւն և վերջապէս երեսօրի հո-
դին և ճաշակը ազնվացնելու և զօրացնելու երգեցողութիւն-
մուղիկա, նկարչութիւն և մարմնավարժութիւն. Արովհետեւ
mens sana in corpore sano (առողջ ոգի առողջ մարմնում
է լինում) ասումէ լատինական առածը.

Յօդվածիս այս առաջին մանկավարժական մասը մենք կաշ-
խատենք յարմար ժամանակին հրատարակելու. Ապա հեղինակը
բոլորովին հերքումէ պ. Աղլիութուղեանի անհիմն և սուտ
խօսքերը (Մեղ. Հայաս. 1866, № 30). Յիշված անձը շո-
ղորթութումէ Նրեանի ուսումնարանի տեսչին և հայհոյումէ
նորա ընդդիմակացներին. Նա ամէն արժանավորութիւններով
և բարի յատկութիւններով կգարդարէ պ. Ղորղանեանին, թէ և
ստրանում ամենեւին ոչինչ չկա մանկավարժութիւն ասված գի-
տութենից, և ուսումնարանական գործերը վայելուչ կերպով
կվարէ, և նամակագրողը կհամարձակէ բարոգելու Մեղ. Հայաս.
լրագրի միջնորդութեամբ, թէ ուսեալ երիտասարդներին կա-
րելի և հարկավոր չէ ուսուցիչներ և տեսուչներ կարգել նո-

քա հեռացած են Հայութենից... Իհարկէ պիտի ուրեմն նոցա—տգէտներին ասպարէզը մնա.

Յաճ ինտրիգ է գործ դնում գրողը, և Մեղ. Հ. Տրատարակումէ առանց ձայն մի տալու... Նա ասումէ թէ բոլոր առարկաներից լավ քննութիւն եղալ, բացի միայն ռուսական եզվից. Ինչե՞ր. Որովհետեւ ուսուցիչը պ. Ջալալեանն է եղել, ամենալավ երիտասարդներից Երևանում, որին բարեյիշատակ Ստեփանոս արքեպիսկոպոսը կամենումէր տեսուչ նշանակել պ. Ղորղանեանի տեղ. Պ. Ջալալեանը 6 ամիս է ուսուցել լեզուն, գրողը կասէ—6 տարի. Նամակագրողը բոլորովին հակառակումէ իւրան, սկզբում՝ գովելով բոլոր քննութիւններ, յետո մի մի հաշվելով, կասէ թէ սա թոյլ էր, միւսը միջակ էր, և այլն. Բայց ուսուցիչը պիտի գովէր տեսչին մի սխառմ ունին նորա, միևնոյն կերպով կլարովին աշակերտների հետ, և այլն. 1867 թ. յունվար ամսին ուսուցիչները (թվով 5, ամէնքը 7 էին, կրօնուսոյցը և նամակագրողը իհարկէ հեռու մնացին) խնդրեցին հոգևոր կառավարութենից արձակել նոցա, եթէ պ. Ղորղանեանը պիտի առաջվան պէս շարունակէ գործը. Ուսուցիչներին չաջողվեցաւ,

Սրբ. Գեորգ արքեպ. Վեհապետեանը հեռու մնաց, իւր հրամանով հրամայեց թողնել գործը նոյն դրութեամբ մինչև Վ. Ե. Վաթողիկոսի գալուստը և արձակել ուսուցիչներին, եթէ կամենումեն նորա. Եյս է մեր յարգելի նամակագրողն առաջին յօդվածի կարճ բովանդակութիւնը. թէ ուսուցիչների խնդիրը և թէ սրբ. տեղակալն հրամանի օրինակները կան մեղ մօտ.

Это все больше отъ необузданности, а то и отъ глупости.

Островский.

Մենք քաջ տեղեակ լինելով, որ Երևանի Հոգևոր դպրոցի դրութիւնը չէ տալիս ունկը միանգամայն տեսուչ հոգաբարձու պ. Ղորղանեանցին իւր անձը արդարացնելու համար, յուսով էինք, որ դա լռութեամբ կանցուցանէ մի քանի խօսքը

„Հայկական Աշխարհի“ յիշեալ ուսումնարանի ներգործող անձանց մասին հաղորդած, բայց չարաչար սխալվեցանք: (Անտեղի հասկանութիւն, մեծ է քո ոյժը ամէնքի մէջ...)

Փորձված է, որ հասկանութեան բռնակալութեան տակ առողջ դատողութիւնը նուազում է և որքան սաստիկ լինի այդ կիրքը, այնքան թոյլ է լինում երկրորդը: Այդ վերջին աստիճանին են հասել պ. Ղորղանեանցի դատողութիւնները, ինչպէս որ, կարող է նկատել ընթերցողը Մեղ. Հ. ի մէջ տպած նամակի քննութենից (№ 16 մայիսի 6):

Այդ կիրքը այնքան ուժեղ է լինում շատերի մէջ, որ մինչև անգամ ստիպում է դրանց խլուր անձնականութեան դիպչել և ուրիշի խօսքերին թիւր մեկնութիւն տալ, որ ինչ է իւրանց կասկածաւորանքը պաշտպանեն և պղտոր ջրում ձուկը որսան: Ասել է թէ կոյր հասկանութիւնը կարող է միշտ ամէն սխալների պատճառ դառնալ:

„Հայկական Աշխարհի“ 69 հրետում կարդում ենք. „Իմանում ենք, որ Երևանի Հայկական Ուսումնարանի ղրութիւնը նոյնպէս անմխիթար է, ինչպէս մերինը. Այնտեղ այդ անմխիթարութեան պատճառն միևնոյն է ինչոր այստեղ...“

Այս խօսքերով պ. Ստեփանէն կամենում է յայտնել թէ միևնոյն վերջին անցքերը Ներսիսեան դպրոցում պատահած կըրկընվել են և Երևանում: Ամէն մի առողջ դատողութեան տէր անձը այսպիսի եզրափակութիւն պէտքէ անէր, բայց պ. Ղորղանեանցը կամեցել է այլապէս բացատրել մի չնչին պատակով, այն է. պ. Ստեփանէի վիզը ձգել հետեւեալ անտեղի համեմատութիւնը և ապա ցոյց տալ այդ անհամեմատ դրութեան մէջ Երևանի ուսումնարանի արժանաւորութիւնքը, ուրեմն և իւր քրտնաջան... աշխատանքը: Ահա նորա խօսքերը. „Օւարմանալի՜ համեմատութիւն. Ներսիսեան Ազգային Հոգևոր Վարդ և Երևանայ Հոգևոր Վարդ. երկուսն էլ Հոգևոր Վարդ են, ուրեմն ինչի՞ չի կարելի պահանջել այդ երկուսիցն էլ մի ու նաև կյանք առ իմութիւն:“ Պ. Ղորղանեանց թոյլ տանք յօգուտ ձեր այդպիսի մի համեմատութիւն իբր թէ պ. Ստեփանէի կողմից արած: (Թող իրաւացի համարվի նոյնպէս հետեւեալ քաղաղի ձեր յարձակմունքը „Հայկական Աշխարհի“ խմբագրողի վերայ. »2է, յարգոյ խմբագրողի պահանջը

մեր ուսումնարանից չափազանց է և վճիռը խիստ լաւ կ լինէր եթէ նա կշռադատէր այդ երկու դպրոցների նիւթաւոր կարողութիւնները, քաղաքները, որոնցում նոքա հաստատուած են, նոցա ժողովրդականաց զարդացման աստիճանը, նոցա հայեցուածքը ուսման գործի վերայ, ուսումնական անձանց թիւը և միւս շատ հանգամանքները, և միտ բերէր Աւետարանի խօսքերը „որում շատ տուաւ, շատ խնդրեցի“, թող նա կարգայ մեր Հոգեւոր Գպրոցի երկու տարուայ ճիշդ հաշիւը և խոստովանի կարելի է համեմատել նորան Ներսիսեան դպրոցի հետ և երկուսիցն էլ մի պահանջ ունենալ:” ¹⁾

Բայց ի՞նչ ենք նկատում նամակի պարունակութենից, թէ և անկարելի էր համեմատել այդ երկու դպրոցը, այնու ամենայնիւ Նրեանի դպրոցը այս վերջին ժամանակներումն աւելի յառաջագիւմութիւն է ցոյց տուել, քան թէ Ներսիսեան դպրոցը: Մենք այս դատողութիւնը տալիս ենք հիմնելով Նրեանի ուսումնարանի աշակերտների բաւականացուցիչ գիտութեանց վերայ բոլոր առարկաներից, մանաւանդ Հայոց լեզուից, բացի Ռուսաց լեզուն և թուաբանութիւնը.

Պ. Ստեփանէ, դուք յիշելով Մակար սրբազանի խօսքերը հաստատումք, որ Ներսիսեան դպրոցից այս չորստարին հայերէն լեզու իմացող դուրս չէ եկած: Գորան հակառակ պ. Ղորղանեանցը պատասխանումք, „սակայն Նրեանայ փոքր ուսումնարանից անցեալ տարուայ դուրս եկող աշակերտները, որոնց Հայոց լեզուի հարցաքննութեան կնթարկեցին Ս. Լ. Զմիածնայ Անիոյի անդամք բարձր արժանապատիւ Թադդէոս և Գրիգոր վարդապետները, այդ աշակերտները դոհունակ կացուցին մեր հայկաբան վարդապետներին, որոնք ուրախալի սրտով և զովաբանութեամբ վերադարձան այստեղից:” Ինչպէս տեսնումք— Ներսիսեան դպրոցը յետ մնաց է, չնայելով նորա յաջողակ պայմաններին, իսկ Նրեանի փոքր դպրոցը յա-

¹⁾ Մենք չենք տեսել թէ Նրեանի ուսումնարանը պիտի նոյն կատարէ, ինչ որ կարծւ է կատարել Թիֆլիսի Ներսիսեան Ուսումնարանը. Չէ, այս ասած չենք, սուտ է. Մենք աղօթում ենք, որ Թիֆլիսի ուսումնարանը այստեղ լինի օրինավոր և պիտանի, և Նրեանում Նրեանիներ լինի օրինավոր և պիտանի. Խմբ.

առաջադէմ, Թող այդպէս լինի, մանաւանդ որ վիպէն բարձր արժանապատիւ հայկաբան Գրիգորեւ Թադեոս վարդապետները:

Բայց..... ա) այն ուսուցիչը, որ հայերէնից այդպիսի բաջ աշակերտներ է պատրաստել, քննութենից մի քանի ամիս առաջ զրկելու էր իւր ուսուցչական պաշտօնից ¹⁾: Ասմիք իմանալ թէ ի՞նչու, այնոր համար, որ դա չգիտէր դասատուութեան եղանակը: Տեսուչը իւր համոզմունքը հաստատելու համար մի քանի ուսուցիչների ներկայութեամբ ա. դասատան ²⁾ յառաջադէմ աշակերտներից մէկին աշխարհաբան վերջ տուաւ, որ դա կարգայ և կարգացածի պարունակութիւնը պատմէ, բայց աշակերտը դժուարացաւ: Իսկ այժմ դուրս է գալիս, որ միևնոյն ուսուցիչը այնքան լաւ է ուսուցել, որ իւր 7 կամ 8 տարեկան երեխայը արձակ գրում կարդումն, կարգացածը հասկացողութեամբ պատմում, իսկ 14 կամ 15 տարեկան երեխայը իւր ազգի երեւելի հիշխնակաց գրաբան գրուածները ողջամտութն հասկանումն, պատմում և վերլուծում քերականութեան կանոններով, մանաւորապէս հաղորդումն իւրանց մտքերը գրութեամբ գրաբան լեզուաւ, »մի խօսքով բ. դասատան աշակերտները տեսչի յիշեալ մտադրութենից մի քանի ամիս յետոյ քննութեան ժամանակ դ ո հ ու ն ա կ կ ա ց ու ց ի ն մ եր հ ա յ կ ա բ ա ն վ ա ը դ ա պ ե ա ն ե ը ի ն :

բ). Մեր քննիչներին շատերին արդէն յայտնի պէտքէ լինի Արեւանի Ուսումնարանի հոգաբարձուների յայտարարութիւնը, որտեղ յիշված է պ. տեսչի միտքը այս տարի էլ (1867 թ.) անցեալ տարվայ պէս խիստ քննութիւն առնել աշակերտներին, (ասեալ թէ կան ստորիք երբ քննութիւնը թեթեւ լինի), որ ինչ է ժողովուրդը զործով տեսնէ նորա ջանքը: Այս յայտարարութիւնը նորընտիր Ա. հասկառ Տէրի Արեւան դպրոց և քննութեան ժամանակից փոքր ինչ առաջ հրատարակեց, այնպէս որ պ. Վարդանանցը աւելի փառաւոր և ցանկալի քննիչի պատահեց: Իւրաքանչիւրը մեզանից սպասու-

¹⁾ Եթէ հարձակորդի մենք կներկայացնենք Հայոց լեզուի և միւս ուսուցիչների վկայութիւնը:

²⁾ Ուսումնարանը բաղկացած է նախախմբարանից, ա. և բ. դասատուներից:

մէր պ. տեսչի Մեղու Հայաստանի մէջ յայտարարութեան տպած նամակի գործնական հաստատութիւնը:

Վեհափառ Տէրը երբ աշակերտները տեսչի և ուսուցիչների հետ միասին ներկայացան նորան, հրամայեց զիտնական Խորէն վարդապետին համառօտ քննութիւն արձնել աշակերտներին, և ի՞նչ դուրս եկաւ: Թէ հայերէնից, թէ կրօնագիտութենից, թէ ֆրանսերէնից, թէ հայկական պատմութենից և թէ աշխարհագրութենից աշակերտները այնպիսի պատասխաններ են տուել¹⁾:

Հիմնովով պ. Ղորղանեանցի ցոյց տուած եկամտից և ծախսերի սակաւութեան վերայ իրաւունք ենք ստանում եղբարեակներ և թէ ուսումնարանի յառաջադիմութիւնը շատ սակաւ է: — Այս տարի փետրվարին ուսուցիչները անբաւական լինելով պ. Ղորղանեանցի տեսչութենից բողոքեցին նորա դէմ առ նախագահը հոգաբարձութեան դպրոցի բարձր սրբազան Մկրտիչ առաջնորդը Արեանի, խնդրելով սորան փոխարէն Ղորղանեանցի նշանակել տեսուչ Ո՛. Գալալեանցին: Խնդրադրի մէջ յիշված էր, որ պ. Ղորղանեանցը կարող չէ իւր պաշտօնը կատարել, ըստ որում երկու ուրիշ ուսումնարաններում ունի մինչև 20 դաս շաբաթական, ուրեմն և չէ կարող հետեւել հոգեւոր դպրոցի ուղղութեանը: ²⁾

Իսկ պ. Գալալեանի համար յայտնել էին որ դա զբաղված չէ ուրիշ պաշտօնով,

¹⁾ Վերջին դասատւան աշակերտներից հարցրել է թէ ի՞նչ է ծովը և ոչ մէկից ճիշդ պատասխան չէ ստացած: Միևնոյն դասատւան յառաջադէմ աշակերտներից մէկին հարցնաւովն կատարեալը «լսեմ» բայի, նա պատասխանումէ «լսեցայ»: Ֆրանսերէնից (մի տարի է ուսանում) կարդալ էլ չեն կարողացել, այնպէս որ տեսուչը ստիպված է եղել սուտ ասել, իբր թէ ուսուցիչը երեք ամիս հիւանդ է եղել:

²⁾ Ապացոյց ձեզ և աշակերտների բողոքը ուսուցիչներից մէկի դէմ (Յ. Աղլիւթուղեանի), որին ստիպեցին մի քանի անկար-

արժանաւորութեամբ գերազանց է պ.Վ. որդանեանցից և մէկէլ որ տեսչութեան համար ուժիկ չէ պահանջում, այն ինչ պ.Վ. որդանեանցին նշանակած էին 400 ռ. Ինչ և իցէ..... Եթէ որ ուսումնարանում (հիմնվելով տեսչի խօսքերի վերայ) յառաջադիմութիւն էլ եղած լինի թէ անցեալում և ներկայում, և տեսուչը միջոց չէ ունեցած իւր պաշտօնը վարելու, արդեօք ուժ է պատկանելու պատիւը փոխարինել մի յառաջադիմութեան, (եթէ եղած լինի) անտարակոյս..... տեսչին, նորա համար որ հայկաբան վարդապետներէ շնորհակալութիւնը պ.Վ. որդանեանցին է հասել..... Ուժ էք յիմարացնում, պ. տեսուչ, լաւ մտածեցէք.....

• • • • •

„Ե՛ն ուսումնարանը, ասումէ պ.Վ. որդանեանցը, որի կենաց երկարատեւութիւնը արահովված չլինելով մի հիմնաւոր և յուսալի ազդելով և կախուած լինելով պատահական արդիւնքից, որտեղից է կարող գտանել իւրան համար ուսուցիչներ, եթէ ոչ Ներսիսեան դպրոցում կամ դորա նման վարժարաններում ուսումն աւարտած աշակերտներից: „Յայտարարութիւն հրատարակող երկու հոգաբարձուներից մէկը, այն է պ. Ստամբօլեանը Ռ. Գալաթեանի, Յ. Տէր Յովակիմեանի և Մ. Վանեցեանի ներկայութեամբ ասաց. „ուսումնարանը տարեկան դինճ կարող է ունենալ 3000 ռ., իսկ եթէ ուսումնարանին տուած բոլոր իրաւունքը գործ դնվի 5000էլ կստանվի: „¹⁾

Ասացէք խնդրեմ երեք դաստոռներից բաղկացած մի երթեւեկ ուսումնարանին ինչի չէ բաւական 3000ից մինչև 5000 ռ: Գլխաւոր ծախսը նորա լինելու է 5 կամ 6 ուսուցիչների վե-

դութեանց համար արտաբակ, թէև տեսուչը չէր կամենում:

¹⁾ Մենք ունինք մի քանի պատճառ ձիշդ չհամարելու դպրոցի հաշիւները, ուստի աւելի հաւատ ենք ընծայում պ. Ստամբօլեանի խօսքերին, որը հոգաբարձու գոյով նոյնպէս ստորագրված է յայտարարութեան տակ.....

Բայ, որոնցից 2ը կամ 3ը կարող են լինել բարձր ուսումնարաններից, իսկ միւս երեքը սորանց ընտրողութեամբ: Այդպիսի ցանկացողներ բարձր ուսումնարաններից եղած են և կան, թէև պ. տեսուչը աշխատում է համոզել թէ, „համալսարանից

որ դուրս եկած ուսանողը կհամաձայնէ տարին երեք կամ չորս հարիւր մանէթով այստեղ դասատուութիւն անել: ¹⁾ Հարունսկիումէ պ. տեսուչը, «և միթէ տղիտութեան հետեանք է (ինչպէս ասումէ պ. խմբագիրը), եթէ բարձր ուսումնարանից դուրս եկած աշակիրտը ցածր ուսումնարանում դասատուութիւն անէ, զորօրինակ համալսարանից դուրս եկածը Արևանի ուսումնարանում, այս վերջինից դուրս եկածը ծխական ուսումնարաններում և այլն. Այսպիսի դործը, ես կարծում եմ, (ի՞նչու էք կարծում, հաստատ իմացէք) պէտքէ համարենք աւելի ուսման պահանջ և կարևորութիւն քան թէ տղիտութեան հետեանքներ:» Պ. Ղորղանեանց, ի՞նչու էք Վօճիկիչօտութիւն անում, մի՞թէ ջրաղացքների և ոչխարների հետ էք պատերազմում: Ահա պ. Ստեփանէի խօսքերը. — «Յնովալի է, որ զանազան տեղերում, ինչպէս և Թիֆլիսում փողի կարօտ մանր դաս տվողները և զլիսավորապէս Թիֆլիսի Աերսիսեան ուսումնարանից դուրս եկած, զիտութեան այլուբէնին հաղիվ ծանօթ աշակերտները, դառնումն դաստիարակների, ուսուցիչներ. Այս բոլորը իհարկէ տղիտութեան հետեանք է.» Մենք բոլորովին համաձայն ենք պ. Ստեփանէի հետ, թէ և մի Ժամանակ Աերսիսեան դպրոցը բաւականին դեր է խաղացել Թիֆլիզեցոց կեանքում շնորհով Ռուսաստանում դաստիարակված երիտասարդների, մանաւանդ 1850—1856, և կարելի է դեռ ևս խաղայ: Բայց դուք, պ. տեսուչ, սրտեղից էք եղբայրակիլ թէ պ. խմբագիրը տղիտութեան հետեանք է համարում եթէ «զորօրինակ համալսարանից դուրս եկած աշակիրտը Արևանայ ուսումնարանում դաս տայ» և այլն.

Ի՞նչ հակառակն նա պնդումէ թէ այնպիսի երիտասարդների մինչև անգամ պարտաւորութիւն է աղատել գործը և տալ ուսմանը առաւել լաւ ուղղութիւն քան թէ դուք, որ աշխատումէք խաբել ընթերցողին ծուռ և թեք մեկնութիւններով ուրիշի սխալ խօսքերից: Իզուր է ձեր նամակի անմեղ քողարկութիւնը.... Ահա պ. Ստեփանէի սխալ խօսքերը.

«Ինչ պիտի անենք? Հարկավոր է գոնէ աղնվարար ներդրու-

1) Ուսանող Ռ. Ջալալեանը երկու առարկայ դաս տալով իւրաքանչիւրի համար ստանումէր 300 ռ. (շաբաթական 15 դաս):

ծելով, որքան կարելի է մեզ, դոցա առաջն առնել և ազատել գործը այդպիսիների ձեռից....»

Իսկ թէ որտեղ աւելի չէ կարողացել պ.Ղորղանեանցը սանձել իւր կիւքը, կարող է նկատել ընթերցողը նամակի շարունակութենից, որտեղ նա արդէն անձնականութեան հետ գործ ունի:

«...Եւ եթէ մի երկու առարկայից երկխոսք թոյլ են մնացել, դուրս գլխաւոր պատճառն էլ, խոստովանումեմ, ուսումնարանի ներգործող անձինքն են եղել: Որովհետեւ ի՞նչ յառաջադիւմութիւն կարող է լինել, երբ, ինչպէս ռուսերէն ասում են «կօշկակարը գաթայ կթխի, հացթուխը կսկսի կօշիկ կարել»: Ուսուցաց լեզուի և թվաբանութեան ¹⁾ դասատուութիւնը, ուսուցիչ չլինելոյ պատճառաւ, յանձնուել էր այնպիսի երկտասարդի, որնոր իւր բոլոր ժամանակը և աշխատանքը գործ դնելով արեւելեան լեզուաց ուսման համար, ստացել է կատարեալ հմտութիւն արաբերէն, պարսկերէն, թուրքերէն, տաճկերէն, հայերէն և վրացերէն լեզուներում, որոնց համար և ստացել է կանդիդատի դիպլոմ,»

Որովհետեւ միանգամայն տեսուչ և հոգաբարձու պ.Ղորղանեանցը խոստովանումէ ներգործող անձանց սխալանքը ընդունելով կօշկակարին դաթայ թխելու համար, մենք մեր կողմանէ ներումենք դուրանց, թէև հասարակութիւնը Արևանի ներկու չէ, ըստ որում դոքա այդ ներկայումս չբաւոր ուսումնարանի փողերից տուել են 600 ռ. ռոճիկ այդ կօշկակարին: Բայց ներում չենք և մենք սորա համար, որ այդ ծիծաղալի արեւելեան լեզուագէտը արդէն երկրորդ տարին էր կատարում իւր ուսուցչական պաշտօնը, իսկ պ.Ղորղանեանցը տեսուչ և հոգաբարձու զոյով (սորա ձեռին էր համարեալ թէ ուսումնարանի բոլոր իրաւունքը, ըստ որում 5 հոգաբարձուներից 3 վաղուց են հրաժարված, իսկ նախագահը չորս ամիս է արդէն հրաժարված և մնացել էին միայն պ.պ.Ստամբուլեանը և Ղորղանեանը: Հոգաբարձուների պատմութիւնն էլ մի առանձին

¹⁾ Անցեալ տարի «Մեղ. Հ—ի» մէջ տպած Աղլիութեանի յօդուածում յիշված էր, որ թուաբանութեան բնութիւնը աշակերտները բաւականին լաւ տուեցին:

մեծ պատմութիւն է) չէ հեռացրած այդ անպէտք ուս-
սուցչին ¹⁾։ Ընդհակառակն ուսուցիչներն էին արտաքսել տալիս
պ.Ղ. յորդաննանցին և ոչ նա թոյլ ուսուցչին։ Ով ներումէ ներէ,
բայց մենք չենք ներում ձեր այդպիսի յանցանքը։

Նոյնպէս ներում չենք, ըստ որում միևնոյն ուսուցչի ոչնչու-
թիւնը ցոյց տալու համար աւելորդաբանութիւն է անում պ.
տեսուչը ասելով. «դա իւր բոլոր ժամանակը և աշխատանքը
դուրժ է դրիւ արևելեան լեզուաց ուսման համար» (այսինքն
արաբերէն, պարսկերէն, թուրքերէն, տաճկերէն, հայերէն և
վրացերէն), թէև գիտէր դա որ այդ ուսուցիչը աւարտել է
գիմնազիական կուրսը Ազգարեանց ճեմարանում (համարեա
միշտ յառաջադէմ աշակերտ գոյով), թէև գիտէր որ այդ ու-
սուցիչը ունի վկայական իրաւաբանական մասից (ուր մի քա-
նի տարի լսած էր դասեր) և վերջապէս արևելեան Փսկուլ-
տէտից դիպլոմ, որանդ ուսել է լեզուներից հայերէն, վրացերէն
և թաթարերէն (որոնցից դեռ քննութիւն չէ տուած հայկաբան

1) Սա այն ուսուցիչն է, որի պատճառով պ. Ղ. յորդաննանցի
դէմ ուսուցիչները բողոք բարձրացրին, խնդրելով սորան տե-
սուէ։ Սա այն ուսուցիչն է, որը գլխաւորապէս պատճառ ե-
ղաւ օրիորդաց ուսումնարանի բացվելուն, որտեղ նա այժմ
տեսուչ է։ Սա նորերում շնորհակալութիւ ստացաւ Ա. Ե. հապառ-
Տէրից չքաւոր օրիորդաց ուսումնարանի կառավարելու և յա-
ռաջադիմութեան համար իւր միւս ընկերակիցների հետ իմիասին։

Նամակ։

Մենք բոլորովին ուրախ ենք, որ Արևմտային ազնիվ երիտա-
սարդները կրնդունեն պ. Ջ. ալալեանին նոյնպէս, ինչպէս և մենք.
Սա այն սակավութիւ երիտասարդներից է, որ Արևմտում ան-
հոգ ժողովրդի մէջ կամեցավ միշտ ճշմարտութեան պաշտպան
լինել, չարութեան դէմ պատերազմել, երբեմն այո և չարա-
չար հալածվիլով վատ ներդրածօղ անձների ձեռով։ Մեր հա-
մակրութիւնը կարօղ է լինել և է պ. Ջ. ալալեանի և միայն նո-
րա պէսչարութեան դէմ պատերազմելու, ճշմարտութիւն պաշտ-
պանելու, ժողովրդին օգուտ պտուտ պատրաստ երիտասարդների
հետ. թոյլ կտանք «Մեղ. Հայաս.» լրագրին պ. Ղ. յորդաննանին
և նորա նմաններին պաշտպանելու.

Խմբ.

պ.Վ. որդանեանցին) առարկաներից: Ուստաց լեզու, գրականութիւն, ուստաց պատմութիւն, ընդհանուր պատմութիւն, ֆրանսերէն լեզու: Եթէ պ. տեսուչը այս տեղեկութիւնքը կուրանայ, այն ժամանակ մենք էլ աւելի իրաւունք կունենանք հաստատելու թէ դա կրբի ազգեցութեան տակ է գրած առանց տեղեկանալու, առանց մտածելու.... որը կամի թող ընտրէ պ. տեսուչը:

Պ.Վ. որդանեանց, գոնէ աշխատելք հաստատել, որ այդ ուսուցիչը դասատուութեան ձիրք չունի, և մի փոքր էլ մտածէիք, թէ որտեղէք աւարտել ձեր կուրսը և երբ... Ենչու դուք 1850 թուականներում աւարտելով գլխաւորական կուրսը Թիֆլիսում կարողէք լինել ուսուցիչ ուստաց՝ լեզուի արքունական ուսումնարանում, իսկ յիշեալ ուսուցիչը Հոգեւոր դպրոցում ոչ: Ընթերցողը հիմն վերջում մեր խօսքերի վերայ կարող է պատասխանել թէ պ.Վ. որդանեանցը ձիրք ունեցող անձն պէտքէ լինի, ինչպէս որ ցոյց է տալիս և Արեւանի ուսումնարանի յայտարարութեան վերջին յօդուածը: «Աւելորդ չէ համարվում յիշել, որ ուսումնարանի օգուտը պահպանելու և ուսումը առաւել առաջ վարելու աղաճաւ, ըստ առաջադրութեան տեառն տեղակայի առնանալետի»¹⁾ Լուսաւորչական Սինդիկատի և հոգատարութեամբ վերատեսչի, փետրվարի սկզբումն այս տարուայ, վարժապետաց և նոցին պաշտօնից և դասախօսութեանց փոփոխութիւններ եղան²⁾, որտիտի կարգադրութեամբ և վերատեսչի երեք առարկաների դասատուութիւնը յանձնաւոր լինելու աղաճաւ ուսումնարանը օգուտ ունեցաւ տարեկան վեց հարիւր մանկից:»³⁾

1) Եսել է թէ որ առաջադրութիւն չլինէր, այդպիսի փոփոխութիւններ չէին լինի:

2) Առաջադրութեան մէջ տեղակայը համոզած էր բողոքող ուսուցիչներին մնալ և շարունակել իւրանց պաշտօնը մինչև Վ. համար Տէրի գալը:

3) «Մեղու Հայաստանի» մէջ տպած յայտարարութենից նկատումներ, որ տեսուչը երեք առարկայ է յանձն առել դաս տալու, իսկ Եջմիածնում տպածիցը—մի առարկայ. բայց երկուսի Այն անձն, որ ուրիշ երկու ուսումնարանում 20 դաս ու-

նենայ շաբաթական, լինի տեսուչ հոգևոր դպրոցում և էլի կարող լինի »ուսումն աւելի յառաջ տանելոյ աղագաւ երեք առարկայից դաս տալ առանց դաստիարակութեանց թիւը փոփոխելու,» անտարակոյս մի առանձին մեծ, շատ մեծ ձիւղբի տէր անձն պէտքէ լինի.....

Բայց կրկնումիմ »Հայկական Աշխարհից» ձեր բերած խօսքը »Թող կատարէ առաւել լաւ ով կարող է»:

Արևան 1867, մայիս. 30. Ուսաստանում դաստիարակված

ՀԱՅ ԵՐԻՏԵԱՆԵՐՈ՛՛:

ՆԱԽԵԿ ՇԱԲԱԹԱՆԻՑ. (Նամակ. պատասխան.)

Պ. Խմբագրող, խնդրումեմ ձեր պատվական թերթի մէջ առնէք մեր այս նամակը, որ յղվումէ մի բարեկամի, զբաղեալ ազգային հոգսերով:

Պ. Կ. Պատասխանումեմ ձեզ իբրև մի համառօտութիւն այն տեղեկութիւններից, որ դուք և ձեր հետաքրքրութիւնը ստիպումէ ձեզ պահանջել ինձանից:—Ձեր նամակի բովանդակութիւնը քննեցի, ինձ բաւականութիւն տալին միայն ձեր հարցերը աղջկանց դաստիարակութեան նկատմամբ: Արևումէ ձեր աղջկունք ևս կամ առհասարակ իգական սեռը մերայնոց նման յանձնված են մշտնջենաւոր բանտի: Աս փոքր ինչ ընդարձակեմ մեր ընտանեկան վիճակը: Ասիացւոց բնաւորութեան մէջ կայ, կամ սկզբունք է եղած նորա համար հրամայել, կարծել ինքն իւրան վեհ, մեծ, պահանջել, և իւրաքանչիւրի վերա կցանէք մի առանձին գոռողութիւն, բայց տեսակ տեսակ: Ասիացու ամենախեղճը, ամենաթշվառը անգամ, հազարներով մարդիկներին փողոցներում երկրպագելուց, կամ իւրան խոնարհութեան չափը նվաստացնելուց ետք, կղիմէ դէպի իւրան ընտանիքը իբրև առիւծ: Ո՞վ չի սիրել իշխանութիւն: Ասված է

հետևանքն էլ միևնոյնն է. 600 ու. յօդուտ ուսումնարանի: Մեկ յայտնի է 200 ու. օգուտ, ըստ որում այդ 600ի 400ը պ. տեսուչն է ստանում:

այս խօսքը դարերուց յառաջ և թոռանց ուղեղների վերստեանումենք ներգործված: Բայց որչափ աղնվութիւն է լինել խոնարհ կամ ակնածու ընտանեաց մէջ, որ զաւակաց վերստեանդարառնայ հայրերի մեղմիկ բնավորութիւնը: Աչնչ բանի վերս բարկանալ, ամիսներով առանց և ոչ մի պատճառի կնոջ հետ չխօսել, տան վիճակը կամ զաղանիքը հրապարակներում յայտնել, կռիւր վերանորոգելու համար պատճառների դիմել, վրդովել ընտանեկան վիճակը, և ահա սորա մէջ ամփոփ է անբարոյականութիւնը, կարծես մեր մայրն է և սորանով սնած եմք: Այս սկզբունքը յառաջ է եկած պարսկական հիւանդութենից և մեր մեղաւորները եղած նորանց հետ բնակվելով խրմուրվել: Ուրեմն և մեր աղջկանց վիճակը, սիրելիս իմ պ. Ա... դրվածներից պիտի հասկանաք թէ ինչ աղբեցութեան ներքոյ է: Նորա շղթայվածին, ունին մի նախնական կրթութիւն մօրից ավանդված, այսինքն մօր բնաւորութիւնը արձակումէ ճիւղեր, և որոնք կազմումեն մի նոր բնավորութիւն մայրականի երկրորդը:

Խեղճ և քնքոյշ աղջիկներ: Սորա դէպի ընտանեկան արական սեւը ունին մի յարգանք, այս յարգանաց մէջ մտնումէ երկիւղը, պատիւը, ստրկութիւնը, նվաստութիւնը. սորա տան պատերի մէջ լինումեն միայն աղախին հրամանատարների առաջն: Խեղճ աղջիկ.— Սա տան մէջ ստանումէ ոչ թէ իւրան աշխատութեանց փոխարինութիւն, այլ հոգնումէ մինչև երեկոյ այս կամ այն գործեր կատարելով լվանումէ, կարումէ, կարկատումէ, եփումէ, թխումէ, վերջապէս կատարումէ երեք աղախնի պաշտօն, մէկ քոյր ծառայումէ հինգ եղբօր, մէկ մայր իւրան էրկան և զաւակներին, և երեկոյնան փոքրիկ պակասութիւն աչքին հանդիպած ատեն, պահանջումեն խստիւ, հայհոյումեն, բարկանումէն, ցաւ է, թէ որ աղջիկը կամ կինը պատասխանէ, իսկոյն ապտակը... թէ ձայն արձակէ փայտը, և ահաւասիկ մի մեծ տանջանք, որ աղջկունք խնամվումեն ոչ թէ հայրերի կամ եղբարց կառավարութեան տակ, այլ կարելի է կարծել դահլճների, կամ ընտանեաց արական սեւը լինումէ աղատութիւն ճնշող, հօրից իւրան ավանդված բնավորութեան ազդեամբը:

Ընտանեաց մէջ մեռած է բնական սէրը: Հայրը որդուն սիրումէ մինչև չափահաս լինելը ապտակով, փայտով.— չափահաս

ատենը պահանջումէ վաստակ: Աստված մի տրասցէ, թէ որ որդին պատրաստված չէ վաստակի, կամ եթէ երեք եղբօր մէկը անյաջող է, էլ նա որդի չէ: Մայրը սիրումէ զաւակներին նորան, ով որ կատարումէ նորա պահանջը: Թէ որ շրջապատված ես հինգ հարիւր ազգականով, և աղքատ ես, ձեռքերդ մի կառկառիր դէտի ազգականիդ հարուստը անգամ, որովհետեւ նա փողը քեզանից աւել է սիրում: Նա ինքը միշտ պահանջումէ, որ նորա բոլոր կիրքերը և պահանջմունքները կատարես, էլ չի մտածում թէ քեզ կառավարութիւն էլ հարկավոր է: Թէ որ հինգ տարի շարունակ կատարես նորա բոլոր հրամանները, դէթ մի անգամ հիվանդութեան պատճառաւ չերթաս պահանջած օրը, վայ է. էլ այնուհետեւ վատ մարդ ես:

Նղբարց բաժանվելը բնականապէս շատ կարեւոր է այս կողմերում: Շայրերը այս մասին անհոգ են և չեն մտածում պատրաստել իւրանց որդիներին ամէն մէկին մի այնպիսի որոշ սկզբունքի, որով կարողանան սնուցանել իւրանց կամ պատրաստվել նոր կեանքի: Մայրերը երբեմն արգելք են լինում բաժանմունքի և ոչ կարողանում են հոգալ նոցա կեանքը, գոնէ գովել խորհուրդ տալով. այլ կամենում են գտնվել միատեղ: Սա սէրը չէ, որ ստիպումէ, այլ սորանում տեսնումէ նա իւրան ապահովութիւնը, որովհետեւ կարծումէ, թէ որ մէկը չհոգայ նորան, միւսերը կհոգան և այլն: Նղբօր մէկը թէ որ պսակվումէ, միւսի բնական ազատութիւնը տան մէջ զլթացվումէ: Շարսը այնտեղ է, կամեցածդ չնվազես հարսը զալիս է, լռէ: Թէ որ աղքատ ես, կամ մի սենեկից է բաղկացած բնակարանդ, այնտեղ երկու ուրիշ կին եղած ժամանակ, անհանդիստ ես. որովհետեւ չես կարող մտնել սենեակ, ճաշելու, քնելու կամ հանգրստանալու միջոցներդ կաշկանդվում են: Սխտի թափառիս փողոցներում հիւրերիդ մինչև, մեկնիլը: Վայ է, թէ որ մինակ ես սենեակում և կամ բարեբաղդաբար եղբօրդ հարսն է միայն տան: Են օրը էլ աշխարհի ծնունդ չես, որովհետեւ նա քեզ հետ չպէտքէ խօսի. խօսքերիդ պատասխան չես ստանալ, երեսը չես տեսնել, ինքը իւրան թէ որ խօսի, ձայնը դէպի քեզ անմատչելի է: Նրեւը դէպի պատն է, իսկ կռնակը դէպի բո պատկերը: Նրեկոյեան եթէ երեք եղբայր միատեղ կերակրվումէր հարսի կեանքը ամենավատ է: Նա պիտի նստի առանձին մին-

չև որ ընթրիքը վերջանայ: Անիս, ենթադրենք, մի զրացիի աղջիկ կամ հարս, նա քեզ տեսած ժամանակ, փախչումէ իբրև համեստութիւն. բայց եթէ դու հրապարակումն ես, իսկ նա պատի միւս կողմում կռւումէ, նորա ձայնը, հայհոյութիւնը լսումես, կամ բնավորութիւնը քեզ յայտնումէ. միևնոյն վայրկենին թէ որ երեւումես, իսկոյն փախչումէ: Սորան ասումեն ասիական համեստութիւն: Անթադրենք մօրաքնուդ աղջիկը, կամ աղգականներիցդ մի աղջիկ պսակվումէ, այն օրից յետոյ, էլ իրար հետ չէք տեսնվում.—նա փակվումէ կամ եթէ պատահմամբ տեսնվիք, կծածկվի և երեսը քեզ ցոյց չի տալ: Սա ողջ մէկ է կամ յանձնել փեսային, կամ դադաղին: Վոյրդ կամ աղջիկդ կախված է քեզանից, նա իւրան համար անգամ մտածել չի կարող: Աշնախօսութեան ներկայանումն ծնողաց կամ եղբօր, փեսան աղջկան անյայտ, աղջիկը փեսային. զերար չգիտեն և ոչ խօսած են անգամ: Աղգականները որոշումն վիճակը: Ահաասիկ հետեւութիւնը.—կամ աղջիկն է ստրկանում փեսայի վատ բնավորութեան և կամ փեսան աղջկան: Եթէ աղջկան մայրը լինումէ մի հռչակված բնավորութամբ դէպի վատը, կամ աղջկան վերա թէ որ միևնոյնը նշմարվումէ, ամէնքն էլ նախատումն աղջկան ասելով.—գիտենք, նորա աղջիկը չէ՞, մայրն է պատճառը և այլն: Շատ անգամ աղջրկանց պատճառով վրդովվումէ փեսայի ընտանեկան վիճակը. և երբեմն պատահումէ, որ փեսան աների հետ, կամ երկու խնամիկներ իրարու հետ մնումն անհաշտ մինչև գերեզմանին յանձնվիլը: Անանց ընդհանրապէս ազատութիւնը լինումէ մեռելատան. այսինքն այնտեղ, ուր մէկը մեռնումէ, իսկ միւսները մօտենումն սուգի կամ մխիթարութեան: Այստեղ կադմումն սոքա մի շրջանակ և սկսումէ մէկը երգել սովորական երգ (բայալի). սորանով նա բանաստեղծօրէն զովումէ մեռնողի բոլոր յատկութիւնները: Երգը վերջանալուց մօտ միատեղ բոլորը բարձրացնումն մի աղաղակ իբրև լաց. ննջեցելոյ կինը կամ մայրը կամ քոյրը. նմանօրինակ երգով պատասխանումէ նախկին երգեցողին, յիշելով կամ յայտնելով ցաւ դէպի նորա վաղամեռիկ որդին, կամ այրը կամ եղբայրը: Աւայսպէս մի քանի անգամ երգելուց կամ մխիթարելուց յետոյ, իսկոյն ջուր են բերում, լվացվումն և նստում շարքով: Այստեղից

սկսվումէ ազատութեան դուռը: Պանայը իսկոյն մոռանումեն մեռելը. նորա սկսումեն իւրանց խօսքերը, սորա մէջ պարունակվումէ բամբասանք, հին վէճերի նորոգութիւնը, մէկը միւսի դէմ ունեցած թշնամական պատճառները, և այս խօսակցութիւնը հարիւրներով բերանից սկսվումէ, էլ յայտնի չէ լեւում ոչ խօսողը և ոչ լսողը, այլ մի շշուկ: Այս այցելութիւնը տեւումէ առաջին քառասուն օրը շարունակ և ամէն օր ննջեցելոյ տէրը պարտավորվումէ կերակրել կանանց. ասել է, թէ քանդվումէ վերստին: Մի նոր օրէնք, որ խմբագրված էր և հաստատված սրբազան Ալինհոյոսով, մեր կանանց վերա երբէք ազդեցութիւն չունեցաւ:

Սիրելիս իմ, պ. Ա... Դուք ձեր նամակի մէջ ստորագրելով միւկնոյն դրութիւնը, ճառումէք այս բարբարոս ավանդութեան վերա: որ սա սպառնումէ մեր վիճակին և ապագայ սերնդեան մի անկումն. և յիրաւ է, սիրելիս իմ. Մեր ականջները ասիական լուրերի կամ հանձարների համար չէ: Աս լուսմամ և կարդումամ երբեմն մի կեանք հիւսիսային և արեւմտեան կողմերում. ուր ընտանեաց ազատ սկզբունքը սնանումէ մի ընդհանուր բնավորութեամբ, և օր օրի վերա ձգտումեն յատկութիւնը դէպի բարոյականութիւն:

Ասիական համեստութիւն: Ամօթ է կրկնելը անգամ սա, կրկնումէք և դուք. եթէ աղջիկը և կինը ազատ չէ, նա համեստ չէ: Համեստութիւնը կարող է որոշվել կամ փայլել ընկերականութեան մէջ. — կարողենք ասել թէ այսպիսի կեանքը եթէ կենդանական չէ, դոնէ փոքր ինչ տարբերութեամբ: Աս ձեռն առած կարդումէի ամէն տեղ Միսս Նիլսաբէտ Բէլիկլիֆի կեանքը, նորա առաջադիմութիւնները ամբիօնների վերա, նորա վարքը և ձեռնարկութիւնը մարդկային սեռին: Պարդումամ երբեմն հրապարակաւ աղջկանց կամ կանանց ընկերութիւնը շատ տեղերում, որ կազմվումեն մի բարոյական նպատակի համար: Պատմումէի երբեմն ռուս օրիորդների կրթութիւնը, և այն ձայնը, որ ասվումէր, թէ նախապաշարիւց համակրութիւնը ինչպէս պիտի վաստակեն, կամ յուսանք, որ ատոյեան ներկայանան կտրտելու համար հնութեան շղթային: Բայց շատերի պատասխանը լինումէր ծաղրածութիւն: Ասիական կարծումէ թէ կանանց ազատութեան հետեանքը անդա-

լոյականութիւնն է. բայց ևս տեսնումն օրիորդները երիտա-
սարդների հետ միասին ուսումնարանների մէջ: Ուրեմն այս
վերջինը հերքումէ առաջինների սկզբունքը: Ատիացի չէ կարո-
ղանում դիտել, թէ օրիորդը դառնումէ մայր, մայրը ունենու-
մէ զաւակներ և սորանց ուղղութիւնը կախած է մօրից, որ
մայրը պէտքէ լինի սորանց կրթողը միայն բարոյականութեան
մէջ և մայրերից է կախած մի ուղղութիւն դէպի կեանքը:

Ուրեմն պէտք չէ աղջկանց պահել տների մէջ անկիրթ, այս
մատղաշ և քնքոյշ էակը թէ որ կրթվի, կունենայ աւելի ե-
ռանդ, աւելի խիղճ, աւելի ցաւակցութիւն դէպի իւրան շը-
ջապատող ընկերութիւնը: Այս ընթացքով կամ թէ որ աղ-
ջկանց վիճակը որոշվի մի նոր ուղղութեամբ, նորա ժողովրդի
վիճակը կունենայ աստվածահաճոյ ուղղութիւնը: Նոր կեանքը
կարող է թողնել հնութեան հետքը: Եւ բաւ է կարծեմ, որ
խեղդվումենք հնութեան ովկիանոսի մէջ: Նորոգութիւն կեան-
քի. սիրելիս իմ պ. Ա... սա կտեսնվի, թէ որ ձեր և մեր ժո-
ղովուրդը մտածէ օրիորդաց կրթութեան մասին, թէ որ մտա-
ծէ ունենալ մայրեր, թէ որ կամենայ սովորական շրջանակից
հանել իւր աղջկը դէպի ասպարէզ, ուր լոյսն է առաջնորդը,
իսկ Աստված աճեցնողը: Բնութենեցէք և այլն:

Շամսի, 1867, յուլ. 22.

Ս. ԳՈՒՐԳԷՆԵԱՆ.

(ՈՒԿՏՈՐ ՀԻՒԳՕԻՅ.)

Ով քարոզեց սըտութեան դէմ քաջ կռիւլով,
Ճշմարտութեան, աղատութեան, սուրբ անունով,
Աշխարհ դատեց,—նա մարդկութեան որ որպէս թէ,
Հաւատուրաց, ազգակործան թշնամին է:

Ահա ինչպէս հասկանումենք ճշմարտութիւն!..

Ինչպէս դիտենք նորա արժան գնահատութիւն?

Ձեր որ ամբոխ ձայն էր տալիս,— «մահ Քրիստոսին»?

Եւ նոյնպէս մահ շողորթութող Սօկրատեսին?..

Այն բազմերախտ Գալիլէին նմանապէս

Ձեր ամենքի աչքից ընկած նա վերջապէս?..

Ով մարդկութիւն! լաւ հասկացայ քո օրէնքը,—

Թէ մեր բարին սահմանված է այն բանումը,—

Որ ընտիրը մարդիկներէից լոկ իւր բաժին,
 Պիտիստանայ այս աշխարհում տանջանք խաչին,—
 Պիտի զոհէ նա մեր համար խելքն ու կամքը,—
 Աչքերի լոյս,—սիրտը, հոգին, բոլոր կեանքը,—
 Պիտի տքնէ գիշեր ցերեկ նա անդադար,
 Քրտինք թափէ, արիւն թափէ, եղբօր համար,—
 Եւ վերջապէս իւր մեծագործ բարութեան տեղ,
 Պիտի կոչվի—հաւատադրուծ, անխելք, տխմար!...

ՅՈՎ. ՀԵՆՆԷՍ ՔՈՒՉՈՒՐԻՅԱՆԵՆ:

ԱՄՄԵԿ ԳԵՊԻ ԽՄԻՆԳԻՐՕԳ, ԱՆԵԼ ԲԵԼԼԵՔԻՑ:
 (Նամակ. պատասխան).

Յուլիսի 24-ին մեր Ախալքալաքն ևս ունեցաւ նոյն բաղ-
 զը, ինչ որ ունեցել էր Թիֆլիսը անցեալ մայիսին: Շատ գե-
 ղեցիկ և պայծառ էր օրը: Սա էր ընդհանուր Հայ ազգի նո-
 րասօժ Վեհաստիճան Գեորգ Սաթոյեանի այցելութեան ու-
 ըստարար համբաւը, որ տարածուել էր հասարակութեան մէջ
 պաշտօնական թղթերից և նամակներից: Բնդունելութեան հան-
 դիսադէր սրբ. Գրիգոր եպիսկոպոս Սաղինեանը արդէն զգես-
 տաւորված, իւր եկեղեցականներով սպասուամէր քաղաքի մեծ
 ճանապարհին վերայ ուռվ եկեղեցւոյ մօտ (այն էր յարմարաւոր
 տեղ) ընդունելու իւր Հայրապետը մեծաշուք հանդիսիւ, հա-
 ւաքված էին և Հայ ժողովուրդները, բոլոր արվիստաւորներն
 իւրանց դրօշակներով, սպասուամէին արժանանալու Նորին Վե-
 հափառութեան սուրբ տեսութեանը:

Ժամը 11-ն էր, երբ երևեցաւ մեծ Հիւրը իւր բազմաթիւ
 ուղեկիցներով: Սառքի առաջ գնումէին խաչ և դաւազան: Սըր-
 բազան Հայրապետը լսելով իւր սիրելի որդւոց սրտի խորքե-
 ից բղխած կեցցեցների և բարեբանութեան գոչիւնը և հօըն-
 փիւնը, կառքից վայր իջաւ, ողջունեց ժողովուրդեան և սրբ.
 Գրիգոր եպիսկոպոսի ձեռից ընդունելով խաչ, մուտ գործեց
 մեծավայելուչ հանդիսիւ, և Հայոց ու Ռուսաց եկեղեցիների
 ղանդակները արձագանգ տալով ողջունումէին Վեհափառ Տի-
 րոջ այցելութիւնը: Նորին Վեհապառութիւն առաջ մուտ
 գործեց Ռուսաց եկեղեցին, որ պատրաստվել էր յարգանքով

ընդունելու ընդհանուր Հայ ազգի հայրապետը: Սուրբ եկեղեցին ողջունելուց յետոյ դուրս եկաւ և շարունակեց իւր ընթացքը խուռն բաղձութիւնով դէպի Հայոց եկեղեցին, որոյ պարսպի դռնից մինչև եկեղեցին և մինչև սուրբ սեղանի առաջն զարդարված էր գեղեցիկ գորգերով և դիպակներով, և մտանելով եկեղեցի, ասաց «Ուրախ եղէ ես» սաղմոսը: Այնտեղ սրբ. եպիսկոպոս Սաղինեանը գեղեցիկ ճառ կարդաց: Ճառից յետոյ մեծ Այցելուն սկսաւ սրտաբուլիւն խօսքերով ողջունել և օրհնել ժողովուրդը, և եռանդուն զգացումով բարեմաղթութիւն կարդալ՝ Ն. Ս. Մ. Ապսր Ալեքսանդր Սին և բոլոր օգոստատիառ տան համար, և ցոյց տալ ժողովուրդին, թէ որչափ մեծ է կայսեր ինսամբը և բարեկամութիւնը դէպի Հայ ազգը և նորա առաջադիմութիւնը: Այս ամէն հանդէսին ներկայ էին քաղաքական և զինուորական աստիճանաւորներ: Հասկացող մտքերի համար շատ զգալի եղան Ալեհափառ Հօր իմաստուն և վսեմ խօսքերը, «Ազգի առաջադիմութեան գլխաւոր և հիմնական միակ միջոցն, ասումէք՝ Նա, է կրթութիւնը. իսկ կրթութեան համար հարկաւոր են ուսումնարաններ. ուսումնարաններ. ջանացէք ուրեմն, յորդորումէք, ունենալ ուսումնարաններ, որ չկոչվիք ձեր որդւոց անարժան հայրեր, և չլինիք նոցա ապաբաղդութեան պատճառներ»: Այսպիսի իմաստուն խօսքերով յորդորելով իւր հօտը դէպի առաջադիմութիւն, մեկնեցաւ եկեղեցուց և գնաց իւր իջևանը, որ պատրաստված էր բարձրապատիւ գործակատար աւ. քահ. Ստեփանոս Գէմուրչոյի տանը:

Ապա առաջնորդութեամբ սրբ. Գրիգոր եպիսկոպոսի ներկայացանք Ալեհափառ Հօր քահանայքս: Ազգասէր Հայրապետը մեր ժողովուրդեան վիճակի վերայ խօսք բանալով, դարձեալ հարցանումէր, «ուսի՞ր ուսումնարան. ուսումնարաններ ունեցէ՞ք. ազգի մանկանց ուսում տուէ՞ք գոնեա ձեր կարողութեան չափ»: Այս այնտեղ վստահացայ յայտնել Ալեհափառ Հօր թէ արդէն սկսած եմ շինել մասնաւոր ուսումնարան գիւղումս¹⁾:

¹⁾ Այս տարի մարտ ամսին երբ հարկ եղաւ ինձ թողուլ Ախալքալաք քաղաքի ուսումնարանումն ունեցած ուսուցչական պաշտօնս, որ շատ տարի էր վարումէի, և բնակել իմ հովուու-

Ճաշից յետոյ ներկայացան քաղաքացիք, որոց կողմանէ ճառատաց իմ սիրելի բարեկամ Մ. Վաջապետունին, որ շատ հաւանեց Վեհափառ Հայրը, և օրհնելով երկուսսարդին խրախուսեց դէպի աւելի ևս առաջադիմութիւն: Յետոյ այց արեց Վեհափառ Հայրը Ազգային Հոգևոր Ուսումնարանին. այստեղ ևս ճառ կարդաց հայկական լեզուի ուսուցիչ Ե. Բարսեղեանը: Ապա Վեհափառ Տէրը քննեց աշակերտաց ուսումը. օրհնեց նորանց, շնորհակալ կացաւ հոգաբարձոններից և հատարակութենից, որ իբրև բարեմիտ Հայեր ջանացել և անխափան ունեցել են Ազգային ուսումնարան մի այսպիսի փոքրիկ ու աղքատ քաղաքում²⁾: Խօսք եղաւ ուսումնարանի արդեանց աղբիւրների վերայ և Վեհափառ Հայրը տեղեկանալով, որ Մօսկվայում ընակող Կոմէրցիի սովէանիկ և ասպետ Յովհաննէս Յովնանեանը մեծապատիւ Հայն նուիրումէ այս ուսումնարանին ամէն տարի 150րուբ. յայտնեց շնորհակալութիւն, և զովելով նորա այնպիսի նախանձելի հայրենասիրութիւնը, կնիք դրաւ և այս խնկելի ժամուն:

Թեան յանձնուած Տիկնկայ գիւղն (հեռի է Ախալքալաքից երեք փերստի չափ), մտածումէի մի մասնաւոր ուսումնարան ունենալ գիւղիս մէջ: Վերջապէս... չնայելով նիւթալանի կողմանէ ունեցած դժուարութեանցս, իմ ծախսով սկսեցի շինել և Աստուծով կաւարտեմ քանիմի աւուր, կհաւաքեմ աշակերտներ, և կսկսեմ ամենայն հպատակութեամբ կատարել իմ Վեհափառ Տիրոջ հրամանը, և դէպի ազգայիններս ունեցած պարտականութիւններս, որչափ կարող եմ: Նամակ:

2) Շնորհակալութիւն մեր պ. պ. Հոգաբարձոններին, և բոլոր հասարակութեան Ախալքալաքի, որ ամէն արդելքների յաղթելով և ամէն ջան ի գործ դնելով աշխատել են բաւական լաւացնել իւրանց ուսումնարանի վիճակը: Աստուած կարողութիւն տայ նորանց ճանաչելու ուսման յարգ և պիտարողութիւն, և դիտնալու, որ ազգի յառաջադիմութեան փրկական մի հատիկ հնար և միջոցն է արդարև ուսումը, տայ Աստուած, որ նոցա սրտի մէջ խոր տպաւորվին և յաւիտեան չմոռանան Վեհափառ Տիրոջ այն ազգու և իմաստուն խօսքերը, որ արտաբերումէր ուսման և ուսումնարանների մասին: Նամակ:

ընդականութիւնն է. բայց եւ տեսնուամ որիորդները երիտա-
սարդների հետ միասին ուսումնարանների մէջ: Աւրեմն այս
վերջինը հերքումէ առաջինների սկզբունքը: Ասիացի չէ կարո-
ղանում դիտել, թէ օրիորդը դառնումէ մայր, մայրը ունենու-
մէ զաւակներ և սորանց ուղղութիւնը կախված է մօրից, որ
մայրը պէտքէ լինի սորանց կրթողը միայն բարոյականութեան
մէջ և մայրերից է կախված մի ուղղութիւն դէպի կեանքը:

Աւրեմն պէտք չէ աղջկանց պահել տների մէջ անկիրթ, այս
մատուալ և քնքոյշ էակը թէ որ կրթվի, կունենայ աւելի և-
ռանդ, աւելի խիղճ, աւելի ցաւակցութիւն դէպի իւրան շքու-
շապատող ընկերութիւնը: Այս ընթացքով կամ թէ որ աղ-
ջկանց վիճակը որոշվի մի նոր ուղղութեամբ, նորա ժողովրդի
վիճակը կունենայ աստվածահաճոյ ուղղութիւնը: ‘Սոր կեանքը
կարող է թողնել հնութեան հետքը: Աւ բաւ է կարծեմ, որ
խեղդվումենք հնութեան ուղիկանոսի մէջ: ‘Սորողութիւն կեան-
քի. սիրելիս իմ պ. Ա... սա կտեսնվի, թէ որ ձեր և մեր ժո-
ղովուրդը մտածէ օրիորդաց կրթութեան մասին, թէ որ մտա-
ծէ ունենալ մայրեր, թէ որ կամենայ սովորական շրջանակից
հանել իւր աղջկը դէպի ասպարէզ, ուր լոյսն է առաջնորդը,
իսկ Աստված աճեցնողը: Րհուենեցէք և այլն:

Շամախի, 1867, յուլ. 22.

Ա. ԳՈՒՐԳՆԵԱՆ.

(ՎԻԿՏՈՐ ՀԻՒԳՕԻՑ.)

Ով քարոզեց սրտութեան դէմ քաջ կովկով,
Ճշմարտութեան, ազատութեան, սուրբ անունով,
Աշխարհ դատեց,—նա մարդկութեան որ որպէս թէ,
Հաւատուրաց, ազգակործան թշնամին է:

Ահա ինչպէս հասկանումենք ճշմարտութիւն!..
Ինչպէս գիտենք նորա արժան գնահատութիւն?
Չէր որ ամբոյս ձայն էր տալիս,— ‘մահ Վրիստոսին’?
Աւ նոյնպէս մահ շողորթիթող Սօկրատեսին...:

Այն բաղմերախոտ Գալիլէին նմանապէս
Չէր ամենքի աչքից ընկած նա վերջապէս?...

Ով մարդկութիւն! լաւ հասկացայ քո օրէնքը,—
Թէ մեր բարին սահմանված է այն բանումը,—

Որ ընտիրը մարդիկներին լոկ իւր բաժին,
 Պիտիստանայ այս աշխարհում տանջանք խաչին,—
 Պիտի զոհէ նա մեր համար խելքն ու կամբը,—
 Աչքերի լոյս,—սիրտը, հոգին, բոլոր կեանքը,—
 Պիտի տքնէ զիշեր ցերեկ նա անդադար,
 Քրտինք թափէ, արիւն թափէ, եղբօր համար,—
 Եւ վերջապէս իւր մեծագործ բարութեան տեղ,
 Պիտի կոչվի—հաւատադրութ, անխելք, տխմար!...

ՅՈՎ. ՀԵՆՆԵՍ ՔՈՒՉՈՒՐԷԳԵԱՆ:

ԱՄԵՆ ԳԻՊԻ ԽՄՐԵԳՐՈՂ ԱՆԵԼՔԵԼԻՑ:
 (Նամակ. պատասխան).

Յուլիսի 24-ին մեր Ախալքալաքն ևս ունեցաւ նոյն բաղ-
 դը, ինչ որ ունեցել էր Թիֆլիսը անցեալ մայիսին: Հատ գե-
 ղեցիկ և պայծառ էր օրը: Սա էր ընդհանուր Հայ ազգի նո-
 րած Վեհաստիճան Գէորգ Վաթիկոսի այցելութեան ու-
 րախարար համբաւը, որ տարածուել էր հասարակութեան մէջ
 պաշտօնական թղթերից և նամակներից: Նշողնելութեան հան-
 դիսադիր սրբ. Գրիգոր եպիսկոպոս Սաղիսեանը արդէն զգես-
 տաւորված, իւր եկեղեցականներով սպասումէր քաղաքի մեծ
 ճանապարհին վերայ ռուվ եկեղեցւոյ մօտ (այն էր յարմարաւոր
 տեղ) ընդունելու իւր Հայրապետը մեծաշուք հանդիսիւ, հա-
 ւաքված էին և Հայ ժողովուրդները, բոլոր արվեստաւորներն
 իւրանց դրօշակներով, սպասումէին արժանանալու Նորին Վե-
 հափառութեան սուրբ տեսութեանը:

Ժամը 11-ն էր, երբ երևեցաւ մեծ Հիւրը իւր բազմաթիւ
 ուղեկիցներով: Ետքի առաջ գնումէին խաչ և գաւազան: Սըր-
 բազան Հայրապետը լսելով իւր սիրելի որդւոց սրտի խորքե-
 րից բղխած կնքցիների և բարեբանութեան գոչիւնը և հօըն-
 փիւնը, կառքէց վայր լիջաւ, ողջունեց ժողովրդեան և սրբ.
 Գրիգոր եպիսկոպոս: ձեռից ընդունելով խաչ, մուտ գործեց
 մեծավայելուչ հանդիսիւ, և Հայոց ու Ռուսաց եկեղեցիների
 ղանդակները արձագանգ տալով ողջունումէին Վեհափառ Տի-
 բոյ այցելութիւնը: Նորին Վեհապառութիւն առաջ մուտ
 գործեց Ռուսաց եկեղեցին, որ պատրաստվել էր յարգանքով

ընդունելու ընդհանուր Հայ ազգի հայրապետը: Սուրբ եկեղեցին ողջունելուց յետոյ դուրս եկաւ և շարունակեց իւր ընթացքը խուռն բազմութիւնով դէպի Հայոց եկեղեցին, որոյ պարսպի դռնից մինչև եկեղեցին և մինչև սուրբ անդանի առաջև զարդարված էր գեղեցիկ գորգերով և դիպակներով, և մտանելով եկեղեցի, ասաց «Ուրախ եղէ ես» սաղմոսը: Այնտեղ սրբ. եպիսկոպոս Սաղիսեանը գեղեցիկ ճառ կարդաց: Ճառից յետոյ մեծ Այցելուն սկսաւ սրտաբուռն խօսքերով ողջունել և օրհնել ժողովուրդը, և եռանդուն զգացումով բարեմաղթութիւն կարդալ Ն. Ս. Մ. Ապար Ալեքսանդր Աին և բոլոր օգոստոսիառ տան համար, և ցոյց տալ ժողովուրդին, թէ՛ որչափ մեծ է կայսեր ինամքը և բարեկամութիւնը դէպի Հայ ազգը և նորա առաջադիմութիւնը: Այս ամէն հանդէսին ներկայ էին քաղաքական և զինուորական աստիճանաւորներ:

Հասկացող մտքերի համար շատ զգալի եղան Ալեհափառ Հօր խնաստուն և վսեմ խօսքերը, «Ազգի առաջադիմութեան գլխաւոր և հիմնական միակ միջոցն, ասումէր Նա, է կրթութիւնը. իսկ կրթութեան համար հարկաւոր են ուսումնարաններ. ուսումնարաններ. ջանացէք ուրեմն, յորդորումէր, ունենալ ուսումնարաններ, որ չկոչվիք ձեր որդւոց անարժան հայրեր, և չլինիք նոցա ապաքաղդութեան պատճառներ»: Այսպիսի իմաստուն խօսքերով յորդորելով իւր հօտը դէպի առաջադիմութիւն, մեկնեցաւ եկեղեցուց և գնաց իւր իջևանը, որ պատրաստված էր բարձրապատիւ գործակատար աւ. քահ. Ստեփանոս Գէմուրչոյեանի տանը:

Ապա առաջնորդութեամբ սրբ. Գրիգոր եպիսկոպոսի ներկայացանք Ալեհափառ Հօր քահանայքս: Ազգասէր Հայրապետը մեր ժողովուրդեան վիճակի վերայ խօսք բանալով, դարձեալ հարցանումէր, «ուրիշ ուսումնարան. ուսումնարաններ ունեցէք. ազգի մանկանց ուսում տուէք գոնեա ձեր կարողութեան չափ»: Եւ այնտեղ վստահացայ յայտնել Ալեհափառ Հօր թէ արդէն սկսած եմ շինել մասնաւոր ուսումնարան գիւղումս¹⁾:

¹⁾ Այս տարի մարտ ամսին, երբ հարկ եղաւ ինձ թողուլ Ախալքալաք քաղաքի ուսումնարանումն ունեցած ուսուցչական պաշտօնս, որ շատ տարի էր վարումէի, և բնակել իմ հօլովում:

Ղաշից յետոյ ներկայացան բաղաքացիք, որոց կողմանէ ճառասաց իմ սիրելի բարեկամ Մ. Քաջազնունին, որ շատ հաւանեց Վ. Եհափառ Հայրը, և օրհնելով երիտասարդին խախուսեց դէպի աւելի ևս առաջադիմութիւն: Յետոյ այց արեց Վ. Եհափառ Հայրը Ազգային Հոգևոր Ուսումնարանին, այստեղ ևս ճառ կարդաց հայկական լիզուի ուսուցիչ Ա. Բարսեղեանը: Ապա Վ. Եհափառ Տէրը բնեց աշակերտաց ուսումը, օրհնեց նորանց, շնորհակալ կացաւ հոգաբարձուներից և հասարակութենից, որ իբրև բարեմիտ Հայեր ջանացիլ և անխափան ունեցել են Ազգային ուսումնարան մի այսպիսի փոքրիկ ու աղքատ քաղաքում²⁾: Խօսք եղաւ ուսումնարանի արդեանց աղբիւրների վերայ և Վ. Եհափառ Հայրը տեղեկանալով, որ Մօսկվայում բնակող կօմէրցիի սովէտնիկ և ասպետ Յովհաննէս Յովնանեանը մեծապատիւ Հայն նուիրումէ այս ուսումնարանին ամէն տարի 150 ռուբ. յայտնեց շնորհակալութիւն, և զօվելով նորա այնպիսի նախանձելի հայրենասիրութիւնը, կնիք դրաւ և այս խնկելի ժամուն:

Թեան յանձնուած Տիլիսկայ գիւղն (հեռի է Ախալքալաքից երեք վերստի չափ), մտածումէի մի մասնաւոր ուսումնարան տւենալ գիւղիս մէջ: Վ. Երջապէս... Հնայելով նիւթականի կողմանէ ունեցած դժուարութեանցս, իմ ծախսով սկսեցի շինել և Աստուծով կաւարտեմ քանիմի աւուր, կհաւաքեմ աշակերտներ, և կսկսեմ ամենայն հպատակութեամբ կատարել իմ Վ. Եհափառ Տիրոջ հրամանը, և դէպի ազգայիններս ունեցած պարտականութիւններս, որչափ կարող եմ:

Նամակ:

2) Շնորհակալութիւն մեր պ. պ. Հոգաբարձուներին, և բոլոր հասարակութեան Ախալքալաքի, որ ամէն արգելքների յաղթելով և ամէն ջան ի դորձ դնելով աշխատել են բաւական լաւացնել իւրանց ուսումնարանի վիճակը: Աստուած կարողութիւն տայ նորանց ճանաչելու ուսման յարգ և պիտանաւորութիւն, և զիանալու, որ աղզի յառաջադիմութեան փրկական մի հատիկ հնար և միջոց է արդարև ուսումը, տայ Աստուած, որ նոցա սրտի մէջ խոր տպաւորվին և յաւիտեան չմոռանան Վ. Եհափառ Տիրոջ այն աղդու և իմաստուն խօսքերը, որ արտաբերումէր ուսման և ուսումնարանների մասին:

Նամակ:

Գիշերն հասաւ, և բոլոր փողոցներն ու հրապարակները փայլումէին պայծառ ճրագալառութեամբ:

Առաւօտուն ժամը 6-ին պատրաստ էր կառքը, և Ազգախնամ Հայրապետը իւր հրաժարական ողջունիւ և օրհնութեամբ յուղի անկաւ գնալ դէպի Ախալքիսայ, բաղդաւորելով իւր փորձիկ հօտը իւրան պցկութիւնով:

Յուլ 26. Ախալքալաք: ԵՊԻՇԵՓՆ Բ.Տ. ՂԱՅԱՐԱՆԵՆ:

ԹԵՐԵՒՄ ԵՐԱՅ ԻՐ.

Մի պարզ երեկոյ ես մտայ մահի՞մ,
Բնումեմ, հանգիստ խաղաղ է հողիս,
Եւ ինչ հրապուրիչ, բաղքը երազներ
Ելան ինձ ներկայ և անցեալ օրեր:

Վերջ ամենեցուն ահա մի երազ,
Մտածող մարդին չի լինի անհաս—
Տեսայ ես գիւղեր, տեսայ աւաններ,
Հայրենի երկրի տխուր երեսներ:

Գարձեալ մղեցի մի փոքր յառաջ,
Օտարհուրանք թէ ձախ զընամ և թէ աջ,
Անծանօթ դաշտեր և խոր լռութիւն,
Խաւար ամպերի սև քողարկութիւն:

Այստեղ իմ հողին զգումէ սարսափ,
Գողերի բուն են այս դաշտերի ափ,—
Ահա ի բարձուստ երկնային դշտոյ
Իւր գեղեցիկ լոյս սրվրուեց ներքոյ:

Աչքերդ ի բարին, այս ինչ տեսարան—
Հայկական մարդիկ, բայց անշարժական,

Տիրումէր դոցա և անդործութիւն, մտածելու զան փ
Փոքր ինչ աւելի բան մեռելութիւն:

Անջումեն այստեղ անկարգ հարուստներ,

Անկարգ և անհոգ հայրենի փառքեր.

Անջումէ կրղեր, անջումեն Հայեր,

Ո՛հ Հայաստանի չեն լսում լացեր:

Երբեմին այստեղ ինչ աղնիւ սրտեր,
 'Նոցանից յետոյ—մինչ այս մեր օրեր—

...
 ...

Մինչդեռ ես տխուր այս սև կացութեամբ,
 'Նախ ահա հնչեց մի ձայն հեռուից,
 Եյս ձայն հայրական տխրոժ քաղցրութեամբ
 Գէտլ ինձ մօտեցաւ Հայկական ծոցից:

„Օարթիք, հայկական որդիք սիրելի,
 Օարթիք և տեսէք, ինչ օր սխրալի,
 Իերել եմ երկնից և բարի բաղդեր,
 Եյո լուսաւոր և գաղափարներ:

Բացէք աչքերդ և դէպ Հայաստան,
 Գէպի ալէզարդ լեռոն արարատեան,
 Թէ նոքա որպէս սրբումեն իւրանց
 Տխուր երեսի արտասուած գետեր:

Ոչ պատերազմի սև սև նիզակներ,
 Եյլ բերի դպրոց և ուսուցիչներ,
 Սարող և զօրեղ սիրոյ այբուբէն,
 Եյս իսկ կարևոր իմ քաղցր Հային:

Եյս քաղցր ձայնից սթափեցայ և ես,
 Զէ, աղնիւ Հայեր, ոչ էր այս երազ.
 Եյլ ճմարիտ սիրտ և իրողութիւն,
 Եռաջամատոյց գործականութիւն:

Ախալքալաք, յուլիսի 25. ԵԼԼԻՔՍԵՆԳԻ ԲԱՐՍԳՆԵՆ.

ԵՐՏԵՍԸՄԵՆԵՆ ԱՆԵՆԳԻ ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Հարկաւոր է Հայերին նոյնպէս իմանալ փոքր ինչ, թէ բացի մեր սեփական մանր ինտրիգներից և թշվառ գործերից, ինչ է կատարվում աշխարհում մեր տղիտութեան սարերի յետևից: Ուրեմն, աղնիւ ընթերցող իմ, մի ձանձրանաք այս քսնի մի խօսքը կարդալու.

Յայտնի է արդէն, որ Մէկսիկօի Եվրօպայից գնացած Մաքսիմիլիան կայսրին սպանեցին Եմբերկաում: Յայտնի է

որ մէկսիական կայսերութիւնը հիմնեց Նապօլէօն III-ը իւր ազդեցութիւնը ընդարձակելու Ամերիկայի գործերի վերաւ. Ամերիկացիները այս չկամեցան. Եւ ահա հասարակապետական և կայսերական զօրքերի կոտորածից յետո, կայսրը գերի ընկաւ Խուարէսի ձեռին.

Չնայելով բոլոր եվրօպական տէրութիւնների և Ամերիկայի Միացած Նահանգների միջնորդութեանը, Մէկսիկոյի հասարակապետութեան պրէզիդէնտը—Խուարէսը վճռեց Մաքսիմիլիանի մահը. Ամերիկայի հասարակապետական կատարութիւն կամեցաւ ամենադառն կերպով ցոյց տալ աշխարհին թէ ինչ վերջ կարօղէ ունենալ և պիտի յուսա այնպիսի համարձակ ոք մին, որը կմտածէ օվկիանոսի միւս կողմում, հիւսիսային Ամերիկայի հասարակապետական ազատ հողի վերա, միապետական իշխանութիւն մի հիմնելու. Վատ, ծանր ներգործութիւն ունեցաւ այս սպանումը բոլոր տէրութիւնների վերա. Ամենքը յետ կանչեցին իւրանց դեսպաններին Խուարէսի մօտից.

Փարիզեան աշխարհահանդէսը շատ հռչակաւոր եղաւ և „մեծ ազդին արժանի“ ինչպէս ասում են հպարտութեամբ Փրանսիական օրագիրները.

Մեծ դումարներ շարժ եկան Փարիզում աշխարհահանդէսի պատճառով. Մեծ դումարներ մտնեցին իւրանք Ֆրանսիացիներ. Աշխարհահանդէսի շինութիւնը և կարգաւորութիւնը Ֆրանսիային 6 միլիօն մանէթ նստեց, ինչպէս վկայեց Ֆրանսիայի տէրութեան նախարարը Օրէնսդրական Պալատում. Թէ որ չափով էին մտնում փողերը Փարիզում, այն անդադար տօնախմբութիւններից, որոնք լինում էին այնտեղ ի պատիւ զանազան անձների, բաւական է յիշել յունիսի 8 ին Փարիզի պրէֆէկտ բարօն Հաուսմանի տված ճաշ մի, քաղաքի կողմից, ի պատիւ Ռուսիայի կայսրին. Ճաշի շռայլութիւնը և շքեղութիւնը օրագիրների առարկա դարձան. Պատմում են, որպէս թէ բարօն Հաուսմանը առանձին զիտնականին ուղարկեց Արկիլիա կղզի և Ափրիկէի հիւսիսաստիւր այնտեղից թանկագին տրօպիկական ծառեր և տունկեր բերելու համար քաղաքային տունը զարդարելու ճաշկերպութի օրը. Այս մի տօնախմբութիւնը նրստեց 225 հազար մանէթ.

Այն օրերին մի երեկո թատրոնի տոմսակներ այնքան թանկացան, որ բազկաթուռ ծախվումէր 125 մանէթով, այն ևս չէր կարելի ստանալ.

Երևա կողմից մեծ գումարներ մտան Փարիզը օտարազն եկաւորների ձեռով. Աշխարհահանդէսի այցելութենից արդէն հաւաքված էր 1 միլիոն 125 հազար մանէթ. Բացի այն փողեց, որ օտար երկրացիները պիտի մխտէին Փարիզում ապրուստի համար, օտարերկրեա թագաւորները թողին Փարիզի աղքատների համար նշանաւոր գումարներ, օրինակ Նդիպատսի կուսակալը տվեց 75 հազար Ֆրանկ (18,750 մանէթ). Առհասարակ թագաւորների թողված գումարը այս առիթով հասնումէ 200 հազար մանէթին.

Բայց օտարտոի կերպով վարվեցան Ֆրանսիացիները իւրանց հիւրերի հետ. Փարիզի աշխարհահանդէսում մասնակցելու ամէն ազգերը հրաժիրված էին և իւրանց բաժանմունք ունէին, որտեղ բերված էին նոցա երկրի բերքերը և գործերը. Ֆրանսիացիները ամէն ազգի տեղեր և հտրկաւոր պարադաներ պատրաստեցին և երբ նոքա հրաւերի ձայնին եկան, Ֆրանսիան ապումէ նոցա թէ այսքան գումար պարտական էք վճարել, որովհետեւ ձեզ համար տեղ և պարադաներ պատրաստեցինք. Ասել է թէ երբ մարդս հրաւիրված հիւր է դալին, պիտի իւր հետ դալ, դանակ, աթոռ, և այլն, տանէ, կամ տանուտէրին հատուցանէ սոցա զինը, և այդ իրերը իհարկէ դարձեալ տանուտէրին կման. Սա էր պատճառը, որ անգլիական Պալատում այս առիթով մի լօրդը ասաց: «ոչինչ, լաւ բռնվեցանք, բայց մեր հիւր գնալը Անգլիաին մօտ կէս միլիոն փող նստեց, արդարեւ հիւրասէր են Ֆրանսիացիները».

Նվրօպաի գրեթէ բոլոր գլխաւոր թագաւորներ հաւաքվեցան Փարիզում. Նապօլէօնը ինքն էր հրաւիրում նոցա. Իւր դեսպաններից տեղեկանալով առաջուց, թէ այս ինչ թագաւորը մտադիր է աշխարհահանդէսը տեսնելու, Նապօլէօն III-ը այնուհետեւ նորան իւր նամակով էր հրաւիրում. Նաեւ Թիւրքիաի վեհափառ սուլթանը դաւաճանից հայրական աւանդութիւն ներին, որոնց զօրութեամբ «ուղղահաւատների տիրապետը» կարօղ չէր» անհաւատների» (քրիստոնեաների) երկիրը ոտ կոխելու. Աբդուլ Ազիզը ոչ միայն գնաց ինքն, այլև Թիւրքիաի ժառանգին տարաւ իւր հետ. Փարիզեց սուլթանը գնաց I-օն

դոն, Անգլիայի Թագուհուն այցելութիւն. 1. օնդոնից նա գնաց
 Վէննա ամստրիական կայսրին տեսնելու. 2. պոլսում ևս կօմէ-
 սիօն պիտի կազմվի նախարարներից և բանխմաց անձներից (Թիւր-
 քիայի կառավարութեանը նշնպիտինոր օրէնսդրութիւն մի սահ-
 մանելու, որի հովանաւորութեամբ սուլթանի հպատակ ազգե-
 րը կարողանան բարեփայլ քաղաքակիրթ կեանք վարելու.

Թիւրքիաբնակ Հայերի սահմանադրութիւնը, որով ընդար-
 ձակ իրաւունքներ ստանալու բաղաւորութեան Թիւրքիա-
 բնակ Հայերը իւրանց գործերը տնօրինելու և կառավարելու,
 քննվելու վերա էր. Հայկական նոր սահմանադրութիւնը խոմ-
 բազրվեցաւ և առաջարկվեցաւ տէրութեանը հաստատելու.
 Թիւրքիայի Հայերը պատճառ չունին գանգատելու Թիւրքա-
 կան կառավարութենից վերաբերութեամբ իւրանց ազգային
 կառավարութեան և աղատութեանը. Այս կողմից բաղաւոր
 են նոքա, եթէ միայն այսուհետեւ իւրանք կարողանային միա-
 նալ սիրել միմեանց և ազնիւ և խելացի կիրպով գործ կատա-
 րել. Այսին թէ մեր իմաստուն Թիւրքիաբնակ Հայերը միշտ մտա-
 բերէին հետագա լատինական խօսքը: in dubiis libertas, in
 necaesariis unitas, in omnibus caritas (կասկածներում—ազա-
 տութիւն, կարեւորութեանում—միութիւն, ամէն գործում—սէր.)

Ֆրանսիական ազատամիտ „Revue des Deux Mondes,
 օրագիրը (1867, juin 15, chronique), ասելով, թէ հարկա-
 ւոր է անշուշտ հսկելու անդադար որ Թիւրքիայի քրիստոնեա
 հպատակների վիճակը լուսնաւ և Թիւրքիայի բարոյական և նիւ-
 թական դրութիւնը սպասողովի, հաւատալիցնով, թէ Թիւր-
 քիայի կառավարութիւնը շուտ կհասնէ այդ նպատակին, հե-
 տեւելով միայն Ֆրանսիայի և Անգլիայի բարեկամական և ան-
 շահախնդիր խորհուրդներին, աւելացնումէ, թէ „Թիւրքիայի
 հպատակ քրիստոնեա ազգերից հայկական ազգը աւելի է ցոյց
 տվել միշտ արեւմտեան քաղաքակրթութեանը ամենայարմար
 յաւաքութիւններ. Թիւրքական կառավարութեան առաւել
 հասացող և աւելի յարգված այժմեան պաշտօնաւարները Հա-
 յերն են: հայկական ազգը զրեթէ միակ ազգ է, որը չէ նե-
 զացնում Արօսպան իւր տրոտունջներով և գանգատներով.“
 Գ. Է. Ֆօրկադը, որ „Ռէվիւ դէ Վիօ Սօնդ“, օրագրի
 ժամանակագրող է, Արօսպաում համբաւված է որպէս տաղան-
 դաւոր և աղատախօս գրող. Երբ գրչից այսպիսի չափազանց

համակրական խօսքեր լսելը արդարեւ պատիւ կանէ Հայերին. Հայասերները այդ շնորհապարտ պիտի լինին մեծահամբաւ պ. Պօրկադին.

Փարիզեան աշխարհահանգէտում բազմաթիւ քաղաքագէտների, սնտեսագէտների, ուսումնականների, խմբագրողների միասին գտնվելը միտք տվեց այս հանգամանքից օգուտ բաղելու և քանի մի այնպիսի խնդիրները լուծելու, որոնք կարող էին զանազան ընդադգային յարաբերութիւններ թեթեւացնելու. Չանազան ժողովներից առանձին ուշադրութեան արժանի է փարիզեան դրամական խորհրդաժողովը, որի նիստերը սկսվեցան յունիսի 17ին օտարերկրեա գործերի նախարարութենում. Այս խորհրդաժողովին մասնակցում էին 19 տէրութիւնների 35 երեսփոխաններ, այն է: Ավստրիայի, Անգլիայի, Բավարիայի, Բաղէի, Բելգիայի, Վիրտեմբերգի, Յոնաստանի, Վանիայի, Իսպանիայի, Իտալիայի, Նիդերլանդի, Պորտուգալիայի, Պրուսիայի, Ռուսիայի, Սիւացած Նահանգների (Ամերիկայի), Թիւրքիայի, Ֆրանսիայի, Շվեյցարիայի, Շվեդիայի և Նօրվեգիայի. Այս խորհրդի նպատակը զանազան տէրութիւններում գործածված դրամական սխտէմների միութիւնն է.

Վերջին ժամանակ երկաթեա ճանապարհներ և ուրիշ հանգամանքներ բաւական առաջ տարան դրամների միութեան գործը. Բայց մինչև այժմ ևս միայն Վերմանիաում երեք դրամական չափ կա (տալեր, մեծ գուլդէն և փոքր գուլդէն), մինչ բոլոր Ամերիկաում (բացի Անադից), չնայելով ամենատեսակ քաղաքական բաժանմունքին, միայն մի դրամական չափ կա—դոլլար. Սօտէրումն քանի մի ամիս առաջ Ֆրանսիան, Իտալիան, Բելգիան և Շվեյցարիան միասնեակ դրամական սխտէմը գործածելու նպատակով դրամական դաշն կապեցին. Յետո Ֆրանսիան զէպի միւս տէրութիւններ դարձաւ և ամէն տեղ հաւանեցին այս միտքը.

Այս գործը ղեկար չէ Ֆրանսիայի, Անգլիայի, Ռուսիայի և Սիւացած Նահանգների համար, որովհետև սոցա դրամական չափը շատ նման է. Անգլիական մի Ֆունտ ստէյլնգը բոլորովին հաւասար է Ֆրանսիական 25 Գրանկին, ռուսական մեանէթը—ուղիղ 4 Ֆրանկին, ամերիկական դոլլարը—գրեթէ ու-

դիլ 5 Ֆրանկին. Բայց Գէրմանիաի, Թիւրքիաի, Իսպանիաի և ուրիշների դրամական չափը Ֆրանսիական Ֆրանկին համաձայնելը աւելի դժվար կլինի իհարկէ. Վանի մի նիստից յետ դրամական խորհուրդը յոյս տվեց, որ նա ցանկալի վերջ կտա անշուշտ այս գործին.

Բացի դրամական խորհրդաժողովից Փարիզում հաւաքված խմբագրողները կամենումեն խմբագրողների ընդհանուր ժողով գումարել. Այժմ փարիզեան Գրականական Ընկերութիւնը արդէն նամակադրութիւն է սկսել օտարերկրեա խմբագրողների հետ այս գործի առիթով.

Իսկ Գէրմանիաում, Լէիպցիգում, արդէն գումարվեցաւ խմբագրողների ժողով յունիսի 9 և 10ին. Այս ժողովում դիւաւորապէս վիճումէին մի օրագրից միւսում տպելու և տպագրութեան ազատութեան մասին. Մի խմբագրողը առաջարկեց վերջ տալ անստորագիր յօդվածներին օրագիրներում. Նորա առաջարկութիւնը չընդունվեցաւ. Եկող տարի խմբագրողները վճռեցին Գրեզդէնում հաւաքվելու.

Մեր ժամանակը իրաւացի է կոչվում ընդարձակ ձեռնարկութիւնների ժամանակ և առաջին դերը հիւսիսային ամերիկացիներին է պատկանում. Այժմ մի նոր ահագին մեծ գործ ձեռնարկեցին Ամերիկացիներ. Ամերիկաի մի (արևելեան) ծայրը միւս (արևմտեան) ծայրի հետ կապելու. Երկաթեա ձանապարհը սկսված է և զարմանալի արագութեամբ են շինում-օրը երեք վերստ. Բոլոր տարածութիւնը 12,600 վերստ է. Բոլոր ձանապարհ 1870 թվին պիտի վերջանա. Ամերիկական կառավարութիւնը այս ձանապարհը ձեռնարկող ընկերութեանը 10 միլիոն մանէթ օգնութիւն նշանակեց.

Նոյնպէս ընդարձակ ձեռնարկութիւն է իհարկէ Սուէզեան ջրանցքը, որը արդէն վերջանալու վերա է, և միաւորումէ Միջերկրական ծովը Կարմիր ծովի հետ. Փոքր նաւերը արդէն անցնումեն մինչև Սուէզը, բայց մեծերին դեռ ևս արգելք կա. Սուէզեան ջրանցքի ընկերութիւնը գործ է ածում 10 հազար ձիերի զօրը բանեցնող մէքէնաներ, որոնք 50 միլիոն Ֆրանկ արժեն.

Գէրմանական «Կեօնի Լրագրի» յուլիսի 30ի Աճ ն օտարոտի ձեով հրատարակվեցաւ. Ամբողջ առաջին երկու էջերը,

որտեղ հասարակօրէն նախաջօղւած էր լինում, սպիտակ թուղթ էին ներկայացնում, որի վերառչինչ տպւած չէր. Արագրի միւս տեղում յայտնւած էր թէ պօլեանի արգելեց այս № ի նախա-
յօղւածի տպագրութիւնը, որտեղ Պրուսիոյ հետ նոր միա-
ւորւած նահանգների համար հրատարակւած օրէնքներ և կար-
գադրութիւններ էին բննվում...

Վ. օլտէրին արձան են կամենում կանգնեցնել: սորա համար 40 Ֆրանսիացի երեւելի առաջնակարգ մտածող անձներ կօմի-
սիօն են կազմում. Արձանի կանգնման ստորագրողների թիւը դեռ այժմ 150 հազար է. Այժմ սեպտեմբերի 1 ին գլխիջանա
ստորագրութիւնը.

«20 երորդ դարում, ասումէ Վ. Հիւզօն, մենք գերօրինակ ազգ մի կտեսնենք. Այս ազգը կլինի մեծ, կլինի նաև ազատ. «Նա կլինի հարուստ, լուսաւորւած, խաղաղասէր և միացած մարդկութեան բարեկարգութեանը բարի ցանկացող... «Նա կըս-
կըսէ զարմանալ այն զանազանութեան վերա, որը մենք տալիս ենք նվաճողին և անպսուն մօրթօղին. «Նա կհասկանա, որ մարդկային արիւն թափելը ամենազգվելի գործ է. Այն ազգը Սաբօվի պատերազմին նոյնպէս կնայէ, ինչպէս մենք—Սէզիլի ինկվիզիսիօնական հրապարակին.

Խաղաղութիւնը և սէրը, շարունակումէ Վ. Հիւզօն, այն ազգի գլխաւոր ձգտմունք կլինին. «Նորա տիրապետութիւնը ուրիշ ազգերի վերա կլինի խմստի և քաղաքակրթութեան տիրապետութիւն, որի մասին մեր օրերում կարօղ են մտա-
ծել միայն ամենահամարձակ և հզօր խելքեր. Այս նկարա-
գիրը շարունակելով, պ. Պէլլաանը նոյնպիսի մեծ վիճակ է դուշարում կանանց, որոնք այն ժամանակ կրաւորական դերի տեղ ներգործական դերը կստանան և մարդկութեան քաղաքա-
կրթութենում ամենարարձր տեղ կբռնեն. Այժմ, ասումէ, մտա-
ծող կինը հաղաւթիւտ երևոյթ է, իսկ ապագայում նորան կպատկանէ իմացական գերազանցութիւն և ազդեցութիւն թէ ընտանիքում և թէ հասարակութեանում. Որքան առաւել ա-
զատ և լուսաւորւած է կինը, այնքան բարձր է քաղաքակրթ-
ութեան աստիճանը. Վանի աւելի սարուկ է կինը և քանի պակաս զարգացած է նա, այնքան ազգը մօտ է ճշմարիտ բարբա-

լոսութեանը. Սա ազգերի պատմադրական զարգացման ամենալաւ նշան է».

Բայց Պրանսիայի այժմեան դրութեանը նայելով մեծ ազդը հեռու է Վ. Հիւգօի և պ. Պէլլտանի կատարելատալից. 18 միլիօն Փրանսիացի կանանցից դուրէ միայն տասն երեւելի զրօղներ են. Ուստի հեռու ենք այն մեծութենից, որից Վ. Հիւգօի կարծիքով միայն մի դար է մեզ բաժանում.

Այս կատարելատալից դառնանք դէպի մի ամբողջ մեծ ազգի բազմակողմանի շնորհալի և ազնիւ կեանքը. Ամէրիկական կեանքը Միացած Նահանգներում և ներկայանում մեզ որպէս հրաշալի և չափազանց հետաքրքիր հանելուկներ. Ամէրիկացի եռանդոտ և իմաստուն ազգը բոլորովին առողջ և պտղաբեր կեանք ունի, ուստի քնասակար չպիտի լինի նորա հասարակական դրութեան քանի մի բնաւորական յատկութիւնների և պայմանների հետ ծանօթութիւնը.

Եւր Անգլիաում սկսեցին մտածել բնակիչների բոլոր դասերում գրազիտութիւնը տարածելու օգտի մասին, սորա հետ առաջ եկաւ այն խնդիրը, թէ ով պիտի հոգա ժողովրդական ուսումնարանները հիմնելու, կառավարութիւնը թէ հասարակութիւնը? Անգլիացիները, որոնք շատ զգայուն են ամէն անգամ, երբ խնդիրը ինքնակառավարութեան իրաւունքներին կվերաբերվի, շուտ հասկացան թէ նորա ձեռից չպիտի բաց թողնեն այնպիսի նշանաւոր իրաւունքը, ինչպէս ժողովրդական լուսաւորութեան հոգացողութիւնն է. Անգլիական հասարակութիւնը խնդիրը վճռեց, իւրան սեփականացնելով թէ ուսումնարանների բացման հոգսեր և թէ նոցա պահպանելու ծախսեր.

Անգլիացի գաղթականներ դէպի Ամէրիկայի նոր հայրենիքը պատրաստ մտքով եկան թէ որքան կարեւոր է ժողովրդական լուսաւորութիւնը և թէ սա հասարակութենից պիտի կախում ունենա. Անապատներում բնակելով, անանցանելի անտառները ձեղքելով, գաղթականները առաջ ի հարկէ պիտի հոգային իւրանց պաշտպանելու բնական ազգեցութիւններից, տեղացի հնդկացիների և վայրենի զազանների յարձակումներից, բայց ժողովրդական լուսաւորութեան միտքը, որպէս քաղաքակրթութիւն և ազատութիւն ստեղծող պայմանը—նաև բնութեան դէմ ծանր պատերազմում—նորա մոռացած չեն երբեք և առաջին կարելի եղածին պէս խրճթումէին ուսումնարան, ուր

ամէնքը կարող էին մանկէ. Այստեղ երեխաները նախակրթական ուսում էին ստանում. Այս ուսումնարաններում հարկը ստիպեց տղաներին և աղջիկներին միասին ընդունելու և միասին սովորեցնելու. «Նոր բնակիչները շատ աղքատ էին և պարապած էին պատերազմով բնութեան դէմ և ուրիշ արգելքներով և չէին կարող ամէն սեռի համար առանձին ուսումնարաններ բանալ. Արեւի էր իհարկէ ուրիշ կերպով դժվարութեանը յաղթել—ամենևին չթողնել աղջիկներին ուսումնարանը—բայց ամէրիկացիները այն ժամանակ ևս այնչափ խելացի էին, որ այդ անսովորութիւնը չէին կարող անել.

Այսպէս ահա կազմվեցաւ ժողովրդական լուսաւորութեան սիստէմը, որը այժմ գրեթէ ամէն շտառներում ընդունված է. Նորամանկ սիստէմ չէ, որի էութիւնը հետագա խօսքերով կարելի է յայտնել. »Միացած Ասհանդների իւրաքանչիւր քաղաքացուն առանց սեռի զանազանութեան կարելի պիտի լինի գոնէ նախակրթական ուսումը ստանալու, ուստի իւրաքանչիւր ընկերութիւնը պարտաւոր է գոնէ մի նախակրթական ուսումնարան ունենալու». Ամէրիկայում ոչինչ իմաստուն գործը դատարկ խօսք չէ մնում, բոլորը իսկոյն գործի է դնում. և այժմ ամէն մի ընկերութիւնը (զիւղը) մի կամ քանի մի նախակրթական ուսումնարաններ ունի, որոնք հաստատված են բոլորովին առողջ հիմերի վերա և յարմարեցրված իմաստուն մանկավարժական պահանջմունքին. Այս ուսումնարանները բաց են առանց բացառութեան երկրքեան սեռի երեխաների համար ևս. Այստեղ տղաներ և աղջիկներ միասին են սովորում. Ամէրիկացիները երկար փորձերով համոզվեցան, որ երկրքեան սեռին միասին սովորեցնելը ամենաօգտաւէտ է. Աւելուպացի բարոյագէտների խօսքերին ընդդէմ, որոնք կարծումէին թէ միասին սովորեցնելուց բարոյականութիւնը վնասվումէ, ամէրիկացիները չափազանց ակներև փաստերով հակառակն են ապացուցանում. «Նոցա ուսումնարանական կրթութեան գեղեցիկ սիստէմի շնորհով է, որ ստեղծվումէ այն հիանալի բարոյականութիւնը, այն խորին յարգը դէպի մարդկային արժանաւորութիւնը, որոնք արդարև հիացնում են Միացած Ասհանդներին այցող օտարականին.

Նշկութեան սեռին միասին սովորեցնելուց բոլոր բարի յատկու-

Թիւնները, որոնք իւրաքանչիւր սեռի առանձնական յատկութիւն են կազմում, անցնում են մինից միւսը, և իւրաքանչիւր սեռը իւր լաւագոյն կողմերով բարեգործաբար է ազդում միւսի վերա. Այսպէս տղաները հաղորդում են աղջիկներին քննութեան և երկարատե մտաւորական աշխատանքի ընդունակութիւն, իւրանց համբերութիւնը, որի շնորհով տղաները թէև հանդարտ, բայց միշտ հասնում են նպատակին այսինքն ուսման նոր առարկաները իւրացնելուն. Աղջիկները իւրանց կողմից հաղորդում են տղաներին շուտ հասկանալու ընդունակութիւն, իւրանց ազդեցութեամբ օգնում են տղաների կոպիտ բարբը մեղմացնելուն, և այլն. Բայց այս սխտէմի պսակը այն նախանձաւորութեան ջանք է, որով իւրաքանչիւր սեռը ձգտում է միւս սեռը գերազանցելու ուսման առաջադիմութեամբ. Ճանապարհորդ—եվրօպացին զարմացմամբ է լսում ամերիկական նախակրթական ուսումնարանների աշակերտների և աշակերտուհիների կենդանի համարձակ պատասխաններ; նորան հիացնում են երեխաների ընդարձակ տեղեկութիւններ; նա չէ նկատում ոչ այն կոարտփելը, որով առհասարակ պատասխանում են եվրօպական իգական ուսումնարանների աղջիկներ, ոչ այն վախեցած երեսը, որը անշուշտ սեփական է հին աշխարհի արական ուսումնարանների աշակերտներին.—

„Սա ինչ տարօրինակ բան է, մտած ում է եվրօպացին չկարողացած դեռ մերձաւորապէս ծանօթանալու ամերիկական կեանքին, նոքա համարձակ են պատասխանում, բայց երևի շատ չարութիւններ են անում, չափազանց վաղ զարգացումը բարի բան չէ սովորեցնի, այլև ինչ անճոռնութիւն է երկօրեան սեռին միասին սովորեցնելը!», Բայց զարմանալով իմանում է, որ այս վաղ զարգացած երեխաներում ոչինչ առանձին չարութիւններ չեն նկատվում, ընդհակառակն նոքա շատ բարեվայել կերպով են վարվում, այնպէս որ ձեւապաշտ—մանկավարժն ևս առիթ չէ գրտնում դանդաղելու. Բայց եվրօպացու զարմացումը վերջին աստիճանին է հասնում, երբ նորան հաղորդում են, որ ամերիկական ուսումնարաններում չկա ոչինչ խիստ կանոնադրութիւն, (discipline), որ այս բառն անգամ անհասկանալի է երեխաների համար, որ չկա ոչ մի առանձին վերակացու նոցա համար, և այցելուին կատարելապէս տարակուսեցնելու համար, ու-

սուցիչը դուրս է գալիս դասատւից, դուրս տանելով և հիւրին. Նա կողպում է դուռը, դուրս գնալուց առաջ, յայտնելով աշակերտներին, թէ նա պիտի թողնէ նոցա փոքր ինչ, թէ նա շատ շուտ վերադառնալու է, իսկ նոցանից խնդրում է—շարունակեն պարապմունքը, ինչպէս նորա ներկայութեամբ.

«Այժմ ահա պիտի սկսվի աղմուկը?», Ամենին ոչ. Աշակերտները շարունակում են իւրանց գործով պարապել, ոչ մի առանձին աղմուկ, ոչինչ անկարգութիւն չէ լսվում ամենեւին. —Արեւի այնտեղ նշանակեցաւ աւագ աշակերտ կամ աշակերտուհի, որը միւս ընկերների վերա իրաւունք կրանցնէ? հարցնում է երկուսը. —«Ամենին ոչ, պատասխանում են նորան, —մենք ոչինչ աւագներ չունինք».—Արեւն սա ինչ է? Ինչ է ստիպում այս երեխաներին այսպէս վայելուչ կերպով վարվելու?

—Ինքնակառավարութեան սովորութիւնը, յաղթանակող եւ ընտով պատասխանում է եանկին (այս անունով է կոչվում ամերիկացին առհասարակ). —Այստեղ, ուսումնարանում տեսնվում է բոլոր մեր կեանքը. Իւրաքանչիւր երեխային մեղանում ամենից առաջ հասկացնում են, որ նա Ամերիկայի քաղաքացի է, որ նա որոշված իրաւունքներ և պարտականութիւններ ունի, որ իւր կեանքում նա ստիպված կլինի ինքն իւրան կառավարելու, որ նա պարտական է ինքն իւր կենսական ճանապարհ բանալու. «Նա մտնում է ուսումնարան և սորա կազմվածքում նա իւր հայրենիքի տէրութեանական սիստեմի կազմվածքի կատարեալ նմանութիւն է գտնում. Մեղանում տասնամեա աղջիկը քաջ գիտէ իւր երկրի սահմանադրութիւնը. Ահա ձեզ առհասկանալի երևոյթի մեկնութիւն!

Երկուսը այն հանդատանում է, այժմ նա սկսում է արդէն ամերիկական ժողովուրդը հասկանալ.

«Կախակրթական ուսումնարաններում ուսուցիչները գլխաւորապէս կանայք են. Ամերիկայի պէս աշխարհում, որտեղ կանայքը այրերի հետ բոլորովին միեւնոյն ուսում են ստանում, ոչինչ վնաս կարող չէ առաջանալ նորանից, որ կանայք ուսուցիչների պաշտօն են վարում. Բոլորովին ընդհակառակն, միայն կինը գիտէ կատարեալ աջօղութեամբ վարել նախակրթական ուսման պարտականութիւններ.

Նախակրթական ուսումնարաններում զիջաւորը հարկաւոր է երեխաներին կ'ը թ է լ ի ուսումը յետո կգա Բայց ում կարելի է յանձնել այս սուրբ պարտականութիւնը, եթէ ոչ կնոջ՝ Աննը այր — մարդից առաւել լաւ կվարվի երեխայի հետ, երեւ խան միշտ աւելի կնոջ է հաւատ ընծայում քան թէ տան:

Ամէրիկացիները գեղեցիկ հասկացան այս ճշմարտութիւնը, և իւրանց նախակրթական ուսումնարանները կանանց են յանձնել: Բայց հասկանալով թէ ինչ նշանաւոր պարտականութիւն են դնում նոցա վերա, ամէրիկացիները իւրանց կանանց պատրաստել են այս պարտականութիւնների համար: Այնտեղ կանայք կարող էին ամէն տեղ լինել: Բարձրագոյն ուսումնարաններում, զբոսներում, թանգարաններում, անողադիտական դիտանոցներում, բժշկական լաբորատորիումներում, տէրութեանական և հասարակական ծառայութիւնում, և այլն: Կանայք իւրանց կողմից սառն չմնացին դէպի այս հրաւերը, նոքա անդադար աշխատումն, լուսաւորումն իւրանց, հարստանումն տեղեկութիւններով, և ոչ թէ չնչին գործերով են պարապում մօդաձեւ զարդերով և ամուսին պտռելով, որը լուսաւորված եվրօպական կանանց մեծ մասի միակ պարապմունք է:

Ուստի Ամէրիկայում աւելի յաճախ ես պատահում կնոջ քան թէ զարդարված անկմաստ պատկերին կամ խաղալիքին, իսկ Նվթրօպայում ընդհակառակն:

Բայցի կրթութեան սիստէմից ամէրիկական ուսումնարաններում ճանապարհորդ — եվրօպացիներ նոյնչափ հարցասէր են թէ ինչ են սովորեցնում այնտեղ? Նվթրօպացին, որը քաջ ուսումնասիրել է կլասիկական հին լեզուներ, Ա աշինդատում յանկարծ Կապիտօլիում տաճար (ուսումնարան) է տեսնում: Սա նորագոյն ճարտարապետութեան նշանաւոր գործ է: Նա մօնումէ այնտեղ, ըննումէ նորա ամէն մանրամասերը: Նորա հետ շրջող սիրելի ամէրիկացին ման է ածում հիւրին ամէն անկիւններում, ամէն մի առարկայի նշանակութիւնը և պաշտօնը մեկնելով: Քննութիւնը վերջանումէ, եվրօպացին շնորհակալութիւն է անում իւր առաջնորդին: Նանկին, ողջունելիս սեղմելով իւր խօսակցի ձեռք, հպարտութեամբ ասումէ նորան: Քշմարիտ է, որ մեր Կապիտօլիումը աշխարհիս ամենալաւ շինութիւն է, սա

աշխարհիս ամենալաւ արձան է,—սա բոլորը շինված է երկաթից և քարից և մի կտոր փայտ չունի.»

„Այլ ևս ինչ հարցնեմ թէ ինչ են սովորեցնում իւրանց ուսումնարաններում այս նիւթապաշտ մարդիկ; ով է կարող այսպէս խօսել իւր ազգային արձանի մասին? ուսեր բարձրացնելով, ասումէ եվրօպացին. Բայց եթէ եվրօպացին իմաստուն և զարգացած մարդ է, շուտ կհասկանա, որ թէ ամէրիկական կեանքում և թէ ամէրիկական ուսումնարանում եվրօպացու աչքին բազմաթիւ չտեսնված հրաշներ են առաջ դալիս միմիայն ամէրիկացիների էասիրութենից (քէալականութենից).

Ուսումնառութիւնը ամէրիկական ուսումնարաններում նոյնպէս լաւ է սահմանված, ինչպէս և կրթութիւնը. Նա յարմարեցրված է իմաստուն մանկավարժական մէտօդին, առաւել հեշտ առարկաներից առաւել դժվարագոյններին անցնելով. Երեխայի գլուխը չեն լցնում բազմաթիւ գիտնական առարկաներով, այլ նորան պատրաստում են հետագա զործունէութեան համար բարձրագոյն ուսումնարաններում. Այսպէս, նախակրթական ուսումնարաններում սովորեցնում են միայն կալոգալ, գրիւ և համարիւ. Ուսուցիչները պարտական են կարդացածը մեկնելու և աշակերտների ուշքը այն առարկաների վերադարձնելու, որոնք նոցա աչքի առաջ են: Ուսուցիչը պարտական է աշակերտին այն բոլոր բնական երևոյթներ մեկնելու, որոնց երեխան հանդիպում է ամէն օր, և այլն. Ենթահետեւ երեխան անցնում է միւս ուսումնարան, որտեղ նորան սովորեցնում են թւաբանութիւն և նորա հասակին յարմար մեկնում են Միացած Նահանգների պատմութիւն, նոյնպէս և աշխարհագրութիւն; դասատուութիւնը զգայուն տեսանելի կերպով է շարունակվում; երեխան փոքր առ փոքր իւրացնում է քանի մի բնական օրէնքներ և իմանում է աչքի առաջ եղած առարկաների յատկութիւններ; այստեղ սովորեցնում են նոյնպէս քերականութիւն, իսկ երբեմն և հաշւագիտութիւն. Երկրորդ ուսումնարանից երեխան երրորդն է անցնում, որտեղ ծանօթանում է ալգէբրին, երկրաչափութեանը, նոր լեզուներին, ընդհանուր պատմութեանը և գրականութեանը. Սորանով վերջանում է առաջին ուսումը, որը ստանում են գրեթէ առանց բացառութեան բոլոր ամէրիկական քաղաքացիներ.

Միջին ուսումնարաններում դասատվութիւնը իհարկէ աւելի ընդարձակ է. Այնտեղ սովորեցնում են նոր լեզուներ, մատենատիկա, բնական պատմութիւն, Ֆիզիկա, քիմիա, գրականութիւն և պատմութիւն; ցանկացողը կարող է բացի սորանից աստղագիտութեամբ, լատիներէնով և յունարէնով ևս պարագիւլ:

Միացած Նահանգների ոչ մի ուսումնարանում կրօնը չէ ուսուցանվում որպէս գիտութիւն (science). Ամերիկացիների հասկացողութեամբ, կրօնը ամէն մի մարդի խղճմտանքի գործ է, և նորա վերա դասել և նորան ուղիղ հասկանալ կարող է միայն հասակաւոր մարդը. Այլև Ամերիկաում, որտեղ մի ընկերութենում յաճախ ապրում են միասին տաս զանազան դասնութիւնների մարդիկ, չափազանց անյարմար գործ կլինէր կրօնուսոյց պահել:

Ամերիկական ուսումնարաններում աշակերտներին պատժելու միտքն անգամ չկա. Պատիժ բառը արտաքսված է ուսումնարանական լեզուի բառարանից. Բայց ուսումը շարունակվում է իւր կարգով, և ոչ երբէք այն ուսումնարաններից վատ, որտեղ պատիժը մանկավարժութեան կարեւոր յատկութիւն է համարված; աշակերտները վարվում են շատ վայելուչ կերպով և անհամեմատ աւելի օրինաւոր են քան թէ այն ուսումնարաններում, որտեղ ընդունված է երկիւղ տալու սիստէմը.

Որովհետև Ամերիկաում հասարակութիւնը դաստիարակութան վրէժն է, ուստի այնտեղ չեն կարող լինել իհարկէ առանձին մի դասին պատկանված ուսումնարաններ. (Թարգմ.)

Ս. ԼԵՏԻՆ.

ՄՆԻՐ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐ.

Պէտքանում է ամառը, անցնում է ազատ ժամանակ. Բոոր այս ամառ և թիթև հիւանդութեան ձայն անգամ չլսված չէ. Ամառը առհասարակ լաւ է, իսկ այս ամառը առանձին նշանակութիւն ունէր ինձ համար. Ազատութիւն, հովութիւն, պարզութիւն կվայելէի ամբողջ ամառը ամաւրանոցում Մուշտախում. Սեպտեմբերից աշնային և ձմեռային անողորմութիւններ պիտի սաստկանան, ինչպէս միշտ; գուցէ շատ շուտ բթիցս հանվի այս ամառվան ազատ և հով լինելս. Այս ամառը մեծ հրդեհներն ևս չպատահեցան. Իհարկէ սա հրդե-

հաշէջի մարդասիրութենից և հնարագիտութենից էր. Հրդեհաշէջը միշտ պիտի աշխատէ հրդեհ հեռացնելու...

Բայց, ընթերցող, դուք և ես նոյն ենք մնում. Չյուսած հատվինք. Աստված ողորմած է և ձմեռային անողորմութիւններն ևս համբերութեամբ կտանենք, թող բոլոր տարիներ մեր ընդդէմ միանան. Յաւալի է, բայց ինչ պիտի անենք!.. Չմոռանանք երբէք այս խմաստուն խօսքը: „faisons notre devoir, le reste est vanité“, — (մենք կատարենք մեր պարտականութիւնը, մնացածը ունայնութիւն է).

Այո, ազնիւ Հայ մարդ, անդադար առանց շտապելու ազնիւ ուղղութեամբ դէպի առաջ.

Վերոյիշվածից ոչ ոք չկարծէ թէ ես աւելի ուրախ եմ, երբ շատ հով կամ ցուրտ է վչում մեր վերա, ընդհակառակն Հայերը երբեմն պիտի արհեստաբար տաքացնեն իւրանց, որ հեռանա նոցա տիրող ց ու ռ տ ը, Պրանսիական օրագիրներում կուրախանան, որ Պրանսիաում գարեջուրը գործածական դառնալով, ինչպէս Անգլիաում և Գերմանիաում, Պրանսիացիների անհանգիստ, տաք պատերազմական ոգին սկսել է մեղմանալ, պաղել, իսկ ես մանաւանդ կվախենամ—որովհետեւ Թիֆլիսում սկսվել է գարեջուրը շատ գործածվել—չինի թէ դէպի սովին հասարակական գործը (բացի քէֆից) սառն Թիֆլիսցիներն միանգամայն սառոյց դառնան.

Բացի քէֆից, ասացի, և բոլորովին ճշմարիտ է.

Մեր Հայերը սիրումեն քէֆ անել. Աէր, գինի և երգ լավումեն յաճախ մերերի բերանից. Եւ վատ չէ սա. Երգ սիրելը արդէն նշան է, որ Հայերը կարող են և բարի գործեր կատարել. Die böse menschen haben keine lieder (չար մարդիկը երգեր չունին) ասումէ իրաւացի գերմանացի Շիլլերը. Քէֆ արէք, ազնիւ Հայեր, բայց թող ձեր քէֆում խմաստ լինի, անխմաստ կերպով աւելորդ փողը մի վատնէք, որ միւս օր կորցրածը վերադարձնելու նոր աղբիւրներ պտուելու չդառնա, որ ձեր քէֆը ուրիշների դառնութեան և արտասուքի պատճառ չդառնա. Քէֆ արէք այո, բայց խմացէք բարի և ազնիւ ձայնը ևս լսել. Միւսնոյն ժամանակ մտածեցէք միշտ, որ դուք բ ա ղ ա բ ա ց ի ն ե ռ պիտի լինիք և այս կամ այն պարտականութիւններ ունիք որպէս մի հասարակութեան անդամներ.

Վայելչութեան տեղեր շատ կան (Թիֆլիսում: Մուշտաիդ, Մօնպէզիւր, Սանսուսի, Օրթաճալա, Արծանիս, Վէրալե այլն. Եւֆնից յաճախ, ամէն օր, Թիֆլիսցիներ սիրումեն Մուշտաիդի պարտեղ գնալ մանաւադ մաքուր օդը ծծելու. Թիֆլիսի համար սա մի կարեւորութիւն է. Բոլոր օրը երկնով պղնձաձեւ Թիֆլիսում, երեկոեան դուրս գնալ քաղաքից և փոքր ինչ ազատ օդ շնչել անշուշտ հարկաւոր և օգտաւէտ է. Մուշտաիդի և Թիֆլիսի օդում զանազանութիւն մեծ է, թէև կէտրօնից 4 վերստից աւելի հեռու չպիտի լինի Մուշտաիդը. Բայց կառքերի անչափ թանկութիւնը բոլորովին նեղացնում է և զըրկում է շատերին. Գնալու և վերադառնալու համար, որ մի ժամից պակաս է տևում, 1 մանէթ պիտի տաք ձիապանին. Եթէ 15 վայրկեան այնտեղ մնացիք, ձիապանը անշուշտ 1 մ. 50 կ. կպահանջէ. Չտալու հետևանքը խայտառակութիւն պիտի լինի յանդուգն ձիապանի կողմից. Բայց Մօսկվաում, օրինակ, վարձումէք կառք երեկոեան 7 ժամից մինչև 12ը և տալիս էք 1 մ. 50 կ. և սա դեռ մեծ գին է. Թիֆլիսում նոյնչափ ժամանակի համար 3 մ. անշուշտ պիտի տաք, եթէ միայն ձիապանը բաւականանա. Աս ընդդէմ չեմ, եթէ հարուստներից փողը հասարակ մարդի գրպան է մտնում (և ձիապանները Թիֆլիսում բաւական փողեր ունին), բայց ինչ անէ անհարուստ մարդը? Իսկ մաքուր օդը ամէնքին կարեւոր է. Վաղաքային կառավարութեան և Ժէնէրալ Արծրունու ուշքը կհրաւիրեմ դէպի այս գործը. Մեր կարծիքով հարկաւոր է կամ ձիապաններին գները պակաս նշանակել (օրինակ Մուշտաիդ գնալու, մի ժամ գոնէ պարտեղում զօսնելու և վերադառնալու համար 1 մ., կամ օմնիբուսներ սահմանել. Եյս վերջինը մանաւադ շատ պիտանի կհամարեմ հասարակ ժողովուրդի համար. Յանկալի է, որ ընկերութիւն մի կազմվի և քանի մի օմնիբուսներ սահմանվին, որ բոլոր օրը յետ ու առաջ շրջեն 30 կամ 40 կօպէկով.

Իմ առաջին խօսքը Վեհափառ Աթոռիկոսի տնօրէնութիւններին կվերաբերվի. Վեհափառ Աթոռիկոսը բոլորովին ցանկանում է այն մեծ պատիւն արդարացնել, որ արած է Նորան Հայկական ազգը, իւր եկեղեցու գլուխ ընտրելով Վեհափառ Գէորգին. Նա այո քաջ գիտէ, որ աշխարհումս ո-

չինչ պատիւ և յարգանք կարող չեն հաւասարվել այն պատւին, որով ամբողջ ազգ մի կանէ իւր անդամակցին, առաջարկելով նորան հայրապետական զահը ընդհանուր ընտրութեամբ. Սա այն անսփոխարինելի պատիւ և համարումն է, որով ամէն ընտրողը ընտրելիս կմտածէ թէ հասարակութեանս այս ինչ անդամակիցը բոլորովին ընդունակ է այս վսեմ և սուրբ պաշտօնը վարելու.

Այս այսպիսի Գահակալութիւնը նախանձնիկ է և փռաւոր...

Վ. Ե. Հ. Վաթողիկոսի () ծումից յետո Լեջմիածնում եղած կարգադրութիւններն սորա են. ա) Վաթողիկոսի հրամանով «Ուսումնական անձնաժողով» է կազմվել Անդամները սորա են սրբ. Սարգիս արքեպ. Զալալեանը, սրբ. Գաբրիէլ եպ. Այվազեանը, սրբ. Գրիգոր եպ. Յովբեանը, սրբ. Խորէն եպ. Գալֆայեանը, պ. Վասսակեանը և պ. Տէր Յովսէփեանը.

Այս անձնաժողովին յանձնված է հոգալու բոլոր ուսումնարանների պիտոյքը. բ) Սրբ. Գաբրիէլ եպիսկոպոսը նշանակվիլ է Ռուսիայի բոլոր հայկական Ուսումնարանների գլխաւոր տեսուչ, և յանձնվիլ է նորան ընդհանուր կանոնադրութիւն մի գրելու. գ) Արգելվիլ է վիճակաւոր եպիսկոպոսներին այսուհետեւ նոր քահանաներ ձեռնադրել մինչև Սինոդինոր թոյլտվութիւնը. զ) Լեջմիածնի հիմնալի «Ներսիսեան անտառի և լճի հողացօղութիւնը» որոնք անտէրութենից ապականվումէին մինչև այժմ, սրբ. Կուրոր պ. Վասսակեանին է յանձնվիլ. ե) Արգելվիլ է եպիսկոպոսներին և վարդապետներին առանձին խոհանոցներ ունենալ, այլ ամէնքին միասին ճաշելու հրամանը տվիլ է.

Այս բոլոր տնօրէնութիւնների պիտանութիւնը ակներև է ամէն ընթերցողին.

Սրբազան Գաբրիէլ Այվազեանի եպիսկոպոս օծվիլը ես լուսաւորութեան տարրի յաղթութեան նշան համարեցի տղիւտութեան վերա. Եւ ահա իմ յոյսս ինձ չխաբեց. Այն վիհ պաշտօնին, որին նշանակվիլ է սրբազան Գաբրիէլը, աւելի արժանաւոր մարդ պահանջին սեփական ցանկութիւն չհասկանալը պիտի նշանակէր.

Այս կամենումեմ յուսալ և հաւատալ, որ այսուհետեւ շըն-

չառութիւնս աղատ կլինի; մեր ուսումնարանական և եկեղեցական գործերը կանոնաւոր կերպով կանօրինւին. Ահհախառ Պէորգը, որի հրամանակատար լինելու է սրբազան հայր Պարիէլ Այվազեանը պիտի նորոգէ Հայերիս բարոյական և հոգեկան կեանք.

Այսուհետև սրբազան Պարիէլի գիտութիւնը և խելքը այդ պիտի առաջնորդեն մեզ Ռաւական է, ինչ որ մենք պաշտօնցի՛ք աղիտութիւնը զանազան պաշտօնական անուններով. Այսուհետև ասպարէզը լուսաւորութեանը պիտի պատկանէ. Այսուհետև ոչինչ կարօղ չէ գրաւել և կապել մեր սիրտը մեր եկեղեցու հետ, եթէ ոչ լուսաւոր, գործունեա և խելացի հոգեւորականի միջնորդութիւնը. Հրամայեցէք, հրամայեցէք ուսում, աշխատութիւն, լոյս սիրօղ և տարածօղ Հայր. Հրամայեցէք, գործ դնելով բազմակողմանի ձիրքերդ բարեբարելու մեր որբացած ազգը, որի վերականգնած է հովիւը և իւր ցրված ոչխարները ժողովել կցանկա.

Մտածօղ Հայեր! խօսենք անկեղծաբար, ուշադիր լինելով մեր եկեղեցական դրութեան ներկա հանգամանքներին սորա պաշտօնակատարներով, առանց ստրկական վախը սրտում պահելու, ով կարօղ է սրբազան հայր Պարիէլի չափ հասկանալ չարութեան վտանգը և առաքինութեան օգուտը? Եթէ մենք մահական դատնութեամբ հարկադրված ենք անդիպցնել մեր օրերը, գոնէ կմխիթարվինք հեռաւոր բարձրաստիճան հոգեւորականների գործերը լսելով. Անշարժութիւնը պաշտօնատար հոգեւորականի կողմից մեռելութեան է նշան.....

Ահհհ. Աթոռիկոսը անդրիովկասեան հայաբնակ վիճակներին այցելութիւն անելուց և Բօրթօմում Աովկասի Փոխարքայի հետ նորէն տեսնվելուց յետո, այժմ դէպի Պետերբուրգ ուղևորվեցաւ Ն. Ա. Ս. Սայախն ներկայանալու. Ահհհ. Հօրն ուղեկից են սրբ. Պետրոս և սրբ. Խորէն եպիսկոպոսները.

Ահհհ. Հայրը խոստացել է վերադառնալուց յետո բարեկարգելու բոլոր ուսումնարանները և ամէն գործին օրինաւոր ուղղութիւն տալու.

Ահհհին կարգադրութիւնների առիթով. Ա. պօլսի Սա-

սիւր» (№ 804, յուլ. 8, 1867) այսպէս կգրէ: «...Ս. Նրուսաղէմայ Պատրիարքական փոխանորդ Գեր. Միմէօն եպիսկոպոսն ալ (որի մասին մոռացել էի վերջին անգամ ասելու թէ սա ևս եպիսկոպոս օծվեցաւ սրբ. Գաբրիէլ և խորէն եպիսկոպոսների հետ) Մօսկվա գացեր է Նրուսաղէմի վերաբերեալ գործոց կարգադրութեան համար:»

«Տփլիսի Ներսիսեան ազգային և հոգևոր ուսումնարանին հոգաբարձուները վերստին հրաժարական տուեր են, և նոր ընտրութիւններ պիտի ըլլան ըստ կանոնաց ուսումնարանին զորս հաստատած է հանգուցեալ Տ. Մատթէոս Աթողիկոսը:»

«Նոյն լուրերը կը ծանուցանեն թէ Վ. Ե. Հ. Աթողիկոսը դիտաւորութիւն ունի Այվազեան Գեր. Գաբրիէլ եպիսկոպոսը Ռուսիոյ բոլոր ազգային ուսումնարանաց ընդհանուր անօրէն կամ տեսուչ կարգելու, և այս նպատակաւ դպրոցական կանոններ շինել կուտայ անոր:»

«Փափաքելի էր որ պատրաստուած կանոնները գործադրութեան դրուելէ առաջ՝ անոնց ծրագիրը կանխաւ հրատարակուելով՝ ազգիս մէջ գտնուած ուսումնականներն ինչպէս նաև լրագիրք իրենց կարծիքն ու դիտողութիւնները յայտնէին անոնց վրայ, ինչպէս որ ամեն քաղաքակիրթ ազգաց մէջ սովորութիւն է:»

«Վ. Ե. Հ. Աթողիկոսն առանց պարտաւոր ըլլալու ամեն յառաջ դրուած կարծիքներն ու դիտողութիւններն ընդունելու, կրնայ անոնց մէջ ընտրութիւն ընել, օրինաւորներն ու օգտակարները՝ եթէ կան՝ ընդունիլ, և այսպէս հնար եղածին չափ կատարեալ կանոնադրութիւն մը իւրոյս հանելով՝ թէ ներկայ և թէ ապագայ սերնդոց գոհութեանն ու շնորհակալեաց վրայ անժխտելի իրաւունք մ'ստանալ:»

Վ. Ե. Հ. Աթողիկոսի և սրբ. Գաբրիէլի ուղարկութիւնը կհրաւիրեմ դէպի «Մասիս», այս նկատմունքը.

«Նոր քահանաների ձեռնադրութիւն արգելելը նոյնպէս նշանաւոր և հայրախնամ գործ է Վ. Ե. Հ. Հայրը գիտէ իհարկէ թէ որքան մեծ է քահանաների թիւը, և միւս կողմից որքան սակաւ կան Հօյերի մէջ արժանաւոր քահանաներ. Քահանայութեան պաշ-

տօնը չափազանց ընկել է, ինչպէս ուրիշ գրեթէ բոլոր պաշտօններ
 Հայերի մէջ. Ամէն տաշտօն իւրանք պաշտօնականներ կը արձրացնեն
 կամ կցածացնեն իւրանց յատկութիւններով և գործակատարու
 թեամբ. Մինչև այժմ, սակաւագիւ աղնիւ բացառութիւնն
 ըով իհարկէ, ով Հայերի մէջ ոչնչին պիտանի եղած չէ և ապ-
 րուստի միջոց չէ ունեցել, կամ քահանա կամ ուսուցիչ է դար-
 ձել. Առանց աշխատութեան, հրամայելով, ապրուստ են ձեռք
 բերել. Բայց այս երկրեան պաշտօններ, թէ քահանայի և թէ
 ուսուցչի, ամենաբարձր, ամենալինս պաշտօններ են, ինչպէս
 դօկտօրի, իմբադրօղի, դատաւորի.

Բայց ինչ կնշանակէ ճշմարիտ քահանա?

Այս հարցին մի օր իմաստուն զրբում այսպիսի պատաս-
 խան կարդացի.

Ճշմարիտ քահանան Քրիստոսի ճշմարիտ փոխանորդն է
 աշխարհի վերա.

Ինչ արեց Քրիստոս իւր քարոզութեան երեք տարի?

Աղքատները հոգաց, հիւանդներին, տառապեալներին օգնու-
 թիւն հասաւ և իւր ուսումը դաս տվեց.

Ահա և քահանայի պաշտօնը.

Աշխարհի անցօղականութիւնը և նեղութիւնները, ժամա-
 նակի փոփոխմունքը մարդիս վարմունքի վերա մեծ ազդեցու-
 թիւններ կանեն. Շատ անգամ հարուստը իւր բոլոր ունե-
 ցածները յանկարծ կորցնելով, մարդկութեան պարտքերի դէմ
 կգործէ, աղքատը իւր նեղութիւններում չքաւորութենից ստիպ-
 ված հարուստի ունեցածին աչք կտնկէ. Այր մարդ, իւր կինը
 կորցնելով, կին մի—իւր այրը, մայր մի—իւր զաւակը, զա-
 ւակ մի—իւր մայրը, վտանգաւոր անխտրութեամբ կընկնեն.
 Քրիստոսն ևս մարդ լինելով, այս նեղութիւններից և ժա-
 մանակի փոփոխմունքից դուրս չէ, և նոցա ազդեցութեամբ
 կարող է աշխարհի վերա իւր պաշտօնը մոռանալ և իւրան
 յատկացեալ ուղիղ ճանապարհից խոտորվել.

Աւետարանի թաղաւորութիւնը այս մարդիս նպատակ է.
 Բայց ինչպէս կհասկանան մարդիկ այժմ աւետարանը?

Աւետարանը ընդհանրապէս միմեաց սիրել կպատվիրէ. Ուր
 է այս սէրը ժամանակիս քրիստոնեաների մէջ? Արդեօք Սիրե-

ցեք զմիմեանս» պատվէրը— «ատեցէք զմիմեանս» պիտի հասկացվի, որ այն սուրբ սէրի փոխանակ ատելութիւն եմ տեսնում ամէնտեղ: Վրիստոնէութիւնը կարգ կարգ բաժանված, քրիստոնէութիւնը տեսակ տեսակ քրիստոնէութիւններ բաժանված, մի կարգը միւս կարգը կատէ, մի տեսակ քրիստոնէութիւնը միւս տեսակը կատէ, ամէնքն ճշմարտութիւնը իւրանց սեփականելով:

Երբօք քանի Աստված, քանի Ճշմարտութիւն, քանի Աւետարան կո?

Աւետարանը մի է, քրիստոնէութիւնն ևս մի պիտի լինի:

Աւետարանը սէր է, քրիստոնէութիւնն ևս սէր պիտի լինի:

Աւետարանը կասէ: բարի արէք ձեզ պտօղներին, բայց մենք չարութիւն կանենք մեզ բարի անօղներին:

Աւետարանը կասէ: երանի մաքուր, պարզ սիրտ ունեցողներին, բայց մենք ուղղութիւնը ժամանակիս անյարմար համարելով, կանարգենք ուղիղ եղօղներին, յիմար կիօշնք նոցա, և միայն չար և ծուռ սրտի տէր մարդիկներին կպատենք, հնարադէտ և խելացի ասելով նոցա:

Սորա համար ահա քրիստոնեայի մօտ այնպիսի նվիրական ոք մին պիտի դնուի, որ աշխարհային փոփոխութիւններում նորա վարմունքը կարգաւորէ, քրիստոնեայի պարտքերը նորա աչքի առաջ դնելով, ճշմարիտ ճանապարհ ցոյց տալով և դէպի իւր նպատակ առաջնորդելով: Այս առաջնորդը քահանան է, որ Աւետարանը ձեռին քրիստոնեայի առաջ պիտի դնա: Պատմագէտները զիտեն, որ մեծ աշխարհախախններն անգամ, դառնացած ժամին, աւետարանը կարգաւ կտային, այնով թեթեւութիւն ստանայու:—

Քահանան մարդիս և աւետարանի միջնորդն է: Որովհետեւ քահանան մարդն դէպի իւր նպատակը պիտի առաջնորդէ և մարդիս նպատակը աւետարանի թաղաւորութիւնն է:

Սուրբ և վսեմ պաշտօն!

Քահանայի պաշտօնը սուրբ է, որովհետեւ ամէն քրիստոնեայի սիրտ, ամէն քրիստոնեայի դուռ նորան կրացվի: աղքատ օգնութիւն և մխիթարութիւն խնդրելու, հարուստը ողորմութիւն տալու, հարուստը և աղքատը առաքելութեան ճանապարհ նորոգելու:

Իւր կատարելութիւնը, իւր վարքի մաքրութիւնը, իւր յաւիտենական և միջնորդութեամբ լի խրատները՝ քրիստոնեական բարի օրինակ և առաջնորդ պիտի լինին, իսկ քրիստոնեան այս աւետարանական կատարելութիւնը նորա վերա տեսնելով, պիտի մտաբերէ իւր բարի, արդար և զթաժ Քրիստոսին, Արքամէն տեղ խաղաղութիւն և եղբայրսիրութիւն բարոյեց, չարութեան զէմ բարի անել և մեղ անիծօղնեային օրհնել պատվիրեց, և պիտի պատուէ այն քահանային, որ իւր կատարելութեամբ Աորան կոմանէ.

Սա է իմ հասկացած և ցանկացած քահանան, որ անբողաբար նմանէ մեծ մասին. Ա. ք. Մանդինեանը և համակոհները տողերս կարդալով, աչքերը կդարձնէ և կգոչէ. սա մեր ընդգէմ է, սուտ է, սա հերձվածօղ է, և այլն. Ով չգիտէ, որ ք. Մանդինեանը անձուռնի կերպով կխօսէ միշտ... Եւ այց հանդատացեք, ք. Մանդինեան, վերոյիշված քահանայական յատկութիւններն ասված չեն ձեզ համար. Սորանից և բաւ մի պատկանելու չէ ձեզ.....

Եթէ դառնանք քահանայի նշանակութեանը ժողովրդի մէջ, կտեսնենք, որ մանաւանդ այստեղ այդ պաշտօնը սուրբ է ճանաչված. Բաւական է ասել միայն, որ եթէ մարդի կիսմբում կատարվում են քանի մի ամենազրկաւոր գործօղութիւններ, ինչպէս ծնունդը, պսակը և մահը և եթէ սրբա վերջանում են առանց քահանայի աղօթքի և նորա ներկայութեան, ժողովրդի աչքում կորցնում են իւրանց օրինաւորութիւնը և սրբութիւնը. Գործը այնպէս է կարգադրվել, որ ծնված ժամին քրիստոնէութեան զրօշը, չափահաս ժամին ամուսնութեան պսակը և մեռած ժամին մեղքերի թողութիւնը և վերջին միջնորդութիւնը քրիստոնեան քահանայի միջնորդութեամբ է ստանում. Քահանան ժողովրդի համար գլխի է աւելի մեծ նշանակութիւն է ստացել քան թէ հայրը իւր որդու և բժիշկը իւր հիւանդի համար.

Այո քահանային է վիճակված իւր գրութեամբ և ժողովրդի աչքում ունեցած նշանակութեամբ լուծարել նոցա խաւար միտքը և կենդանացնել նոցա թմրած ոգին կենդանի և իմաստուն խօսքերով. Քանայում են արդեօք մեր քահանայները, բացի քանի մի ազնիւ բացառութիւններից, վոքը ի շատե իւրանց

նշանակութիւնը և կոչումը?—դա երևումէ նոցա գործերից և կեղեցիներում, չեմ ասում նոցա կեանքից. Ննչ են անում, ինչով են պարապած? Ով գիտէ? Բոլոր նոցա գործը կարծես թէ ստացել է մէքէնաի յատկութիւն: Իւր ժամին զանգը ածել, բերանացի սովորած աղօթքը ասել, որը մեծ մասով անհասկանալի է, գիրքը կարդալ, եթէ գոնէ ամէնքը ուղիղ կարդալ խմանային, եկեղեցու ծէսերը կատարել, ահա կարծես դոցա բոլոր պարտականութիւնը. Բայց այդ ծէսերին հոգի, կենդանութիւն, միտք տալ—բնաւ փոյթ չունին.

Ննչ ցաւալի և տխուր վիճակում պիտի լինէ՞ այն ժողովուրդ, որը ամբողջ շաբաթը արիւն քրտինքում աշխատած իւր օրական ապրուստի համար, անհամբերութեամբ սպասումէ կիւրակէին. Վերջապէս կիւրակէն զալիս է, նա սաստիկ կարիք է զգում հոգու հանգստութիւն և կերակուր ստանալու, գնումէ եկեղեցին և խեղճը բաւականանումէ միայն այնով, որ պատարագը տեսաւ, բայց այնտեղից ինչ դուրս բերեց, ինչ հասկացաւ—այդ մի հարցնէք. Խեղճը ստիպված է իւր միտքարութիւնը դարձնալ իւր մէջ գտնելու, իսկ եթէ և չէ գտնում—ով է հարցնողը? Վարծես թէ առանց եկեղեցու և առանց քահանաների ժողովուրդը այդ դրութենից աւելի ցած կարօղ էր ընկնել:

Չեմ կարօղ ասել թէ բոլոր քահանաները եկեղեցիներում մունջի քօլ են կատարում. Ոչ, կան ոմանք առաւել անհամեսաները, որոնք վստահանումեն իբր քարոզ կարդալու, աւետարանը մեկնելու փոխանակ... Մեծ պատին (լաւ է, որ միայն մեծ պատին է լինում այս) գնացէք Բեթղէհէմ եկեղեցին և կլսէք ա. ք. Մանդինեանի քարոզը. Բայց ինչ քարոզ? Մնիւ մաստ, այստեղից այնտեղից ժողովված բառեր և խօսքեր առանց կապի, առանց իրէաի, մի կամ կէս ժամ կիսովի և խեղճ ժողովուրդը բերանը բաց լսումէ (կանայքը և փոքր ինչ պատշաճաւորութիւն հասկացողները դուրս են գնում իհարկէ).

Քարոզի վերջանալուց յետո եթէ մինը հարցնումէ թէ ինչ հասկացաւ—նորա մտքում այնպիսի շփոթ է ընկնում, որ ոչ մի հիւանդ երեակայութիւն չէ կարօղ երազումն ևս այդքան խառնափնթոր բաներ իւրան երեակայել. Այնտեղ կլսես կանոնը նորաձեւ մաշիկներն ևս, կրկնօլին ևս, հայր Աբրահամի

անունն ևս, նորա որդի Խաչակի անունն ևս, մարդկութեանը բէկորէքողի բարերար լինելն ևս և հազար այսպիսի դատարկ բաներ.

Այս բոլորը իհարկէ նորանից է ծագում, ոչ քահանանիւր պարտականութիւնը իսկապէս չէ ճանաչում և իւրան իւր կոչմանը պաշաճապէս չէ պատրաստում. Աւ Եթէ աշխարհականից որ մին կհամարձակէ ինչ և իցէ նկատել, սա նորա ընդդէմ երկապրի զէնք ունի դործածելու, իւր կոչման իրաւունքով վերակնքել և անվանել յանդուգն կրիախիօղին աւստոված լիւսէր ա կան. Խեղճ Հայեր....

Խօսքերս չեմ կամենում ամենեկին վերաբերել հայկական բոլոր քահանաներին. Զէ. Աս իմացել եմ, զիտեմ, կճանաչեմ այնպիսի քահանաներին թէ թիֆլիսում և թէ դուբս, որոնց քրիստոնէական յատկութիւններ պատիւ կանեն նոցա. Նոցանում կա մարդասիրութիւն, խիղճ, ընթերցասիրութիւն, մի խօսքով սուրբ ցանկութիւն—Եթէ հանգամանքներից վսեմ կոչմանը բոլորովին յարմար չեն դնովել, գոնէ այժմ այն ճանապարհին կանգնէին. Նոցա, միայն նոցա կամենումեմ յարգել, կասեմ աւելի—սիրել.

Վերջումս թիֆլիսի հասարակութիւնը զրկվեցաւ մի քահանայից. Մողնու եկեղեցու աւագ քահանա Տէր Ղազար Ղաւթեանը յուլիս ամսին վերջացրեց իւր կեանքը. Հանգուցիալ արժ. քահանան ոչինչ առանձին նշանակութիւն ունեցած չէ թիֆլիսի համար, բայց Եթէ թիֆլիսում բազմաթիւ տարիներ մի տեղ եղել է օրինաւոր ժամասացութիւն—դա միմիայն Մողնու եկեղեցումն էր հայր Ղազարի շնորհով. Ղաղցր երգեցողութիւն, բոլորովին վայելուչ կարգ եկեղեցում, սիրուն մաքրութիւն եկեղեցում հանգուցեալ շնորհազարդ հօր առաջին հոգսեր են եղել միշտ. Աւելացրէք սորան նորա քաղաքավարի վարեցողութիւնը իւր ժողովրդի հետ և հասկանալի կլինին այն սէրը և ընդունելութիւնը, որով յարգված էր թիֆլիսում հանգուցեալ հայր Ղազար Ղաւթեանը. Աս մտաւ և ամէնքի բերանից լսումեմ, թէ Մողնում վերջացաւ կարգ և օրինաւոր ժամասացութիւն. Աս փոքր է. Ամէնքից լսումեմ թէ թիֆլիսում շատ սակաւ քահանաներ կան, որոնք արժանաւոր կերպով կարծրանային հանգուցեալ հօր պաշտօնը վարել. Յաւալի չէ միթէ այս փաստը թիֆլիսի հասարակու-

Թեան համար? (Ասումեմ—ք. Մանդինեանը, որը առաջին անգամ անպատեց հայր Ղազարի յիշատակը իւր անվայել, անիմաստ ճառով (տես Մեղ. Հ-ի), այժմ նորէն կանպատէ նորան, նորա տեղը պտտելով, ժողովրդի ստորադրութիւնը հաւաքելով և ժողովրդից իհասկէ մերժվելով. Այս գիտէի, որ անվայել ճառի հետևանքը ք. Մանդինեանի այժմեան անվայել շրջապատյոյս պիտի լինէր.

Բայց եթէ արժանաւոր քահանաներ բազմաթիւ չեն, եկեղեցական կարգը գրեթէ բոլորովին խանդարված է. Մեր եկեղեցիների անմաքրութիւնը, անկանոն ժամասացութիւնը, երգիչների կատարեալ պակասութիւնը դառնացնում են բարեպաշտ հոգիներ. Նայեցէք քանի մի եկեղեցիների պատերին և ինչ սրտաշարժ պատկերներ կ'տեսնէք նկարված. Նոքա կարծես հրաւիրում են հոգիներ դէպի ամէն բարեպաշտական դործը և սէր կը պրոջեն. Պատկերներին կնայէք, կարծես թողի վարադրյով են ծածկված, աշտանակները մոմի կաթիլներով նկարված, պատկերների առաջ սիւռնոցները մի մատ թողով հարստացած. Վարծես դժվար գործ չէ եկեղեցին մաքուր պահելը, բայց ինչ արած որ մեր եկեղեցու այս պակասութիւններ դարցել են եկեղեցիների աչքում նորա յատկութիւններից մին. Դժվար է միթէ, որից կախված է, պատելիւ, որ եկեղեցիներ վայելուչ և մաքուր կերպով պահվին? Նոյնպէս հաւանել չէ կարելի, որ մեր եկեղեցիներում, մանաւանդ մեծ տօներին, մոմը դնել են տալիս. Հարկադրանքը ամէն գործում զըզվել է, իսկ բարեպաշտական գործում—ամենեւին անտանելի. Այս ապաքէն եկեղեցին Աստուծու տուն է և մենք այնտեղ Փրկչի ողորմածութիւնը և սէրը փառաբանելով պիտի մշտնենք և դուրս գանք!

Մոմ գնել տալը բաւական պատճառ է թոյլ կամք ունեցողներին եկեղեցի չգնալուն.

Միթէ այլապէս չէ կարելի այդ գործը վարել? Վարելի է, միայն թէ հարկաւոր է տնօրինող. Յանկալի կլինէր, որ այսուհետեւ, ահա կառաջարկեմ ամէն եկեղեցիներին, այս գործը այսպէս կատարելի. Բաժակակալի վերա դրված պիտի լինին զանազան գնանոց մոմեր և ժողովրդի մէջ մանածիկն ամէն յանկացողը գնէ այն, որը կկամենա.

Բայց ինչի մեր եկեղեցական դործերը այսպէս կվարվին? Այս հարցը կթողնեմ մեր սրբ. առաջնորդների հոգացողութեանը....

Մի խօսք ևս քահանաների մասին.

Հոգևորականներին կարելի է տեսնել միայն եկեղեցում և փողոցում, ոչ հրապարակական զբօսանքներում և ճաշերին, ոչ թատրոններում նոքա երբեք եղած չեն. Վժվար է նոցա և հասարակութեան մէջ հանդիպել. Նոքա առանձնացած դաս մի կներկայացնեն, որը ժողովրդի հետ միայն պաշտօնական կերպով, եթէ կարելի է այսպէս ասել, կհաղորդակցվի. Եւս կարծումն, որ սորանից մնաս է առաջանում թէ հոգևորականների և թէ ժողովրդի համար. Ոչ ապաքէն քահանան արեղա չէ, աշխարհից հեռացած, քահանան եկեղեցու և հասարակութեան սպասաւոր է; նա նոյնպէս քաջ պիտի ճանաչէ իւր քահանայական պարտքեր, ինչպէս և հասարակութիւնը. Բայց ինչպէս կարող է նա հասարակութիւնը ճանաչել, երբ չէ լինում նորա հետ, ոչ մի տեղ գրեթէ չէ տեսնում նորան բացի եկեղեցուց, եթէ չգիտէ թէ ինչ է սիրում հասարակութիւնը, ինչին է համակրում և ինչին հակակրում? Ինչ կասեն թէ քահանան պիտի ծառայէ միայն յայտնի, յաւիտենական ճշմարտութիւններին. Բայց ոչ ապաքէն ճշմարտութիւնը հասարակութեան մէջ հաստատելու համար, նա մերձաւորապէս պիտի ճանաչէ հասարակութիւնը. Անգլիական քահանայի հասարակական դրութիւնը անհամեմատ աւելի յարմար է: նոքա նոյնպէս քաղաքացիներ են, ինչպէս ուրիշներ, նոքա ապրումն հասարակութեան մէջ, չմոռանալով միևնոյն ժամանակ իւրանց ծառայական պարտքեր.

Վերջին ժամանակում քանի մի քահանաներին կարելի էր տեսնել զբօսանքի տեղերում. Բայց քահանաների սերտ կապակցութիւնը հասարակութեան հետ կարող է այն ժամանակը լինել, երբ կբարձրանա քահանաների հասարակական դրութիւնը....

Այս ասելով, ես չեմ կամենում իհարկէ, որ քահանաներ այն ամէն տեղ գտնվին, որտեղ լինում է հասարակութիւնը.

Բայց ինչի քահանաներ չեն լինում ոչ կօնսերտներում, ոչ թատրոններում? Ք. Մանդինեանը պ. Չամուրճեանի հետ

կպատասխանեն, թէ սոքա դիւական վայելչութիւններ են; նոքա երեւի ունին բոլոր այն տեղերի ցուցակը (ով է հաղորդել— անյայտ է), որտեղ լինում են դէեր. Չեմ կամենում այս ցուցակի ստուգութիւնը հերքել, որովհետեւ ես դէերի հետ չունիմ ոչ ուղղակի և ոչ կողմնակի հաղորդակցութիւններ, այնուամենայնիւ կհարցնեմ— ինչ կա դիւականը այս վայելչութիւններում? Միթէ լաւագոյն բարոյագէտներ սխալվումէին, ասելով, որ թատրոնը «հասարակական ուսումնարան» է? Այսպէս թատրոն իւր ծնունդը եկեղեցուց ստացաւ! Ասում են նոյնպէս «թատրոնում անվայել երևոյթներ են լինում», Բայէտում (պարահանդէսում) գուցէ լինում են, իսկ կոմէդիաներ և դրամեր ինչով են անվայել? Այնտեղ լինում են, ճշմարիտ է, անվայել ակնարկութիւններ, բայց այսպիսի անվայել ակնարկութիւններից միթէ կարող է ազատվել քահանան կեսմբում? Միթէ քանի մի անայլն ինչոյքներ, որոնց մասնակցում են հոգեւորականներ, հարիւր անգամ աւելի վատ չեն այն ակնարկութիւններից, որոնք առատ չեն թոյլատրվում առհասարակ սցէնի վերաջ?

Հոգեւորականը պիտի ազատ լինի և ոչ այսչափ խիստ կաշկանդված, նա ժողովրդական ուսուցիչ է. Մարդկային անձնականութիւնը պիտի ազատ լինի և միայն օրէնքներին ենթարկված.

Ազատութիւնը բարւոքացնում է բարքը և կրօնասիրութիւն է տարածում. Բոլոր աշխարհում Ամերիկայի Միացած Նահանգներից աւելի ազատ տէրութիւն չկա, և նա վերին աստիճանին կրօնասէր է. Այս փաստը ահա հերքում է ոմանց ենթադրութիւնը որպէս թէ ազատութիւնը և կրօնը անբաւելի են միասին, կարող չեն միասին լինել.

Արդունամ նորէն դէպի հայկական ուսումնարաններ և ուսուցիչներ.

Այո ես կաղաղակեմ, կդաճատեմ, կբողբեմ, կինդրեմ, կաղաչեմ մինչև կհասնեմ նպատակիս. Աւ սիրելով անկեղծ սրբտով, անյոյս չեմ. Հայկական ուսումնարանները կտեսնեմ մի օր բարիլաւ դրութեամբ և հոգու յաղթանակով կյայտենեմ ընթերցողներին, կշնորհաւորեմ և կհանգստացնեմ նոցա.

Այո քահանաների հետ Հայերին պէտք են և ուսուցիչներ. Հայկական աղնիւ երիտասարդներ այս կերպով պիտի պատրաստվին ազգին ծառայելու. Մինը պիտի կրթէ անդադար

մեծերին, աւետարանը վարդապետելով, միւսը — փառքերին իւրանց բաղաբացիական պարտքերը ճանաչեցնելով.

Այո ուսումնարանները Հայերի և ամէն ազգի կեանքի և մահի խնդիր են և պիտի լինին —

Եւ կեանք կամ մահ հայրենական մեր աշխարհին

Անշուշտ խնդիր են հրաւիրում.

Բայց տեսէք Հայերիս անբարոյութիւնը որքան զարգացել է, Հայերի վերա անէծքը որքան թանձրացել է, որ Հայերի մէջ ուսումնարաններ թշվառութիւնների սկիզբ և պատճառ են դառնում ղեռ ևս ամէն տեղ.

Հայեր, իմ պաշտելի Հայեր, բուականացրէք. Աամեցէք թափել ձեր վերաից բազմադարեան անէծքը. Ակսեցէք այնպիսի կեանք վարել, որ մարդկութեանը ամօթ չլինէր խոստովանելու, թէ ահա նորա անդամ է և հայկական ազգը.

Հայեր, իմ աղնիւ Հայեր, լինինք այնպէս, որ մարդկութիւնը, եթէ ոչ պարծենալով, գոնէ ամաչելով չմտաբերէր Հայերին.

Հայեր, սիրելի Հայեր, ժամանակ է: Թող շարժվի և մեղանում ազգային ինքնասիրութիւնը. Բաւականացնենք այնարհամարհանքը, որ վայելումներ այսքան ժամանակ օտար ազգերի կողմից.

Հայեր, հայասէր Հայեր, ամէն ազգ ունի Հօնգրական Արգի պէս —

Այն սուրբ օրեր, որոնց մեղնից իւրաքանչիւր

Ապաստումէ մեծ, սուրբ հաւատով;

Այն մեծ օրեր, որոնց ամբողջ միլիօններ

Գեանին ընկած իւր աղօթքում

Խորին և ջերմ արտասուքով և թախիծով

Աշողուց կանչումն իւրանց մօտ.

Հայեր, խեղացի Հայեր, մեր սուրբ օրերը, Հայերի բարեբաղդութեան օրերը գալու են, երբ մենք կունենանք բարեկարգ ուսումնարաններ բանիմաց տեսուչներով և աղնիւ ուսուցիչներով, երբ հայկական եկեղեցի կկազմեն Յիսուսին արժանապէս պաշտօններ և պաշտօնեաներ, երբ մեր Ժողովուրդը անհոգ ամբօխց իմաստուն հասարակութիւն կդառնա.

Ազնիւ տեսուչներ, ազնիւ ուսուցիչներ, ազնիւ քաղաքացիներ! Արթեցէք նոր սերունդը, արական և մանսական իգական սերունդը բարոյական հիմով, աւետարանի լոյսով և ճշմարտութեամբ. Պատրաստեցէք ձեր աշակերտից ինքնակա, ազատ—ինքնագործունեա անձն. Հասարակութեանը հարկաւոր են այնպիսի ազնիւ, պատուաւոր մարդիկ, որոնց համոզմունքը Հակառակէին գործունէութեանը, որոնց խօսքը պինդ կապված լինէր գործի հետ, որոնք մասնակցէին հասարակական գործերին և օգուտներին, իբրեւ իւրանց սեփական գործերին.

Արթեցէք նոր սերունդը այնպէս, որ նա պատուում լինի միայն մարդի ճշմարիտ արժաւորութիւններ, խելքը և առաքինութիւնը, ինչպէս կուսուցանէ մեզ սուրբ գիրքը, և ոչ պատահական արտաքին արտօնութիւններ, օրինակ: մեծատոհմութիւն, հարստութիւն, բարձրաստիճանութիւն, և այլն.

Արթեցէք նոր սերունդը այնպէս, որ նա կեանքի առաջին տարիներէից համոզվի, թէ նորա բոլոր ձգտմունքի, մտքերի, աշխատութիւնների, ուսման նպատակը հասարակական գործունէութիւնը պիտի լինի, որ միայն այնպիսի գործունէութեամբ կարող է նա մարդ կոչվել, որ հասարակական գործը հասարակութեան իւրաքանչիւր անդամի համար առանց զանազանութեան սեռի, հասակի, կոչման, կարողութեան, միշտ և ամէնտեղ պիտի լինի առաջին և զիսաւոր գործ, ուրիշ ամէն գործերից բարձր.

Մի խօսքով, խելացի տեսուչներ, խելացի ուսուցիչներ, կրթիցէք նոր սերունդը մարդասիրութեան սկիզբներով և զգվանքի զգացմամբ դէպի անիրաւութիւնը. Արթեցէք այնպէս, որ ճշմարտութեան սիրահարումը նորա կեանքի առաջին պայմաններից համարվում լինի. Սորա հետ հարկաւոր է, որ ամէն մանուսւոր մարդը նիւթական ապահովութիւն և բարեկարգութիւն ստեղծէ իւր համար, որովհետեւ նա է միայն քաղաքացի, բոլորովին ազատ մարդ, ով հաստատ հացի կտոր ունի. Սորանու մէջ է բովանդակվում մեկ դարի պատմագրիտական խնդիրը. *«Մեր ուսուցիչներն պաշտօնը նոյնպէս սուրբ և վսեմ է. Իսկ մեր ուսումնարանները մեծ մասով բազար են*

դարձել, միայն այն գանադանութեամբ, որ բազարը իւր կանոններ և պահանջմունք ունի, իսկ մեր ուսումնարաններ ոչինչ կանոններ պահանջած չեն մինչև այժմ. հաղարում կարելի է ծախել միայն այն, ինչ որ առողջ է և մարդիկներին պիտանի, մեր ուսումնարաններում մեծ մասով առած են գալես նոյն մանրավաճառներ և առաջարկում են գնօրէնքին բոլորը, ինչ որ ստեղծում է նոցա տկար միտքը. «Նոցա առաջարկութիւններում փտածը, հոտածը ամենամեծ մասն է կազմում իհարկէ. Ինչի? Որովհետև գնօրէնիրը խեղճ և ղեռահաս մանուկներն են. Ահա մարդասիրութիւն՝ Ահա մարդութիւն!

Ուրքեր են մեր ազգային ուսումնարանների ուսուցիչները? Գիտութեան այբուբենին անձանօթ մարդիկներ են մեծ մասով Թիֆլիսի Աերսիսեան ուսումնարանի հայկական լեզու երկու բարերար դասատուներից սկսած մինչև Հին Ասիսիլեանի եկեղեցու «Համբարձի, սիրեցի, զի լուսիցէ» աղաղակօղ տիրացուն և ժամուշը, որոնք նոյնպէս ուսուցչութիւն կանեն երեւի... Ուրեմն կարելի է միթէ սոցանից ուսուցչութեան գործում ազնւութիւն, մարդավայել ուղղութիւն պահանջել?... Համարենք հայկական ուսուցիչների թիւը թէ համալսարանական ուսման կամ աղինւ գործակատար բանի ուսուցիչներ ունինք: մին, երկու, հինգ, տասն (եթէ կլինին), և վերջացաւ.

Սա ցաւալի գործ է.

Ուրեմն, Հայեր, 19 դարում, որը «ազգութիւնների բարոյական վերածննդի դար» կհամարվի, մտածեցէք և խորհուրդ արէք. Հայկական ազգութիւնը կործանվելու վերա է. Հարկաւոր է աղինւ և խելացի գործակատարութիւն.

Ազնիւ Հայեր, մտածելով և հասկանալով միայն մտենք

Արծն, լեզու, ազգութիւն,
Աւ անձնագործութիւն.

Այս վսեմ խօսքը Հայերի դրօշակ պիտի լինի. Ամէն ճշմարիտ Հայն իւր սրտում պիտի կրէ այս խօսքը. Այս խօսքը իրադործելու համար թող ապրէ այսուհետև և Հայն.

Այսպէս խօսելով, հասկանալի է, որ մեր ամենամեծ նդամտակր Ժողովրդական կրթութիւն և լուսաւորութիւն պիտի լի-

նին. Իսկ սորա համար անշուշտ կարևոր է կնոջ ձեռք, առանց նորա օգնութեան կարելի չէ այս գործը զլուս բերել. Ուրեմն մեր առաջին գործը կնոջ կրթութիւնն է, իսկ սորա համար հարկաւոր է, որ կինը համահասար և ազատ լինի. 'Նա պիտի այնքան բարձրանա, որ կարողանա ժողովրդական գործի վերա միշտ ազդել. Ինչպէս առանց կնոջ կարող չէ ընտանիք լինել, նոյնպէս առանց կնոջ անկարելի է մի ազգի կեանքը. Ատոված ինքն զիտէր այս և առաջին մարդին կեանքի բարեկամ պարզեւց 'Նա. Իբրմայր, իբր սիրահար և իբր ամուսին կենեգործեն և կիշխեն մեր վերա կանայքը մեր օրօրօցից մինչև մեր գերեզմանը.

Ամերիկան և մասամբ Եվրոպան կարող են պարծենալ կանանց խնդրին օրինաւոր ուղղութիւն մի տված լինելով. Անգլիաւում ընտրութեան օրէնքում ջնջեցին «այր մարդիկ» բառը և տեղը «անձներ» բառը զրկցին, որով կանայք ևս կհասկացվին, օրինակ-ընտրելի անձներ. Կանայքը ստացան ընտրելու և թէ ընտրվելու իրաւունքեր. Ամերիկայի Միացած 'Նահանգներից կինը դեսպան նշանակվեցաւ մի կվրոպական դրանք.

Հայերը ամէն գործում կարողեն անցած դասերից օգուտ բաղել.

Ուրեմն համբերութեամբ, յոյսով և անխն գործակատարութեամբ դիմենք դէպի առաջ.

«Համբերիր—կգա ժամ,

Հեշտ կլինի մեր մարդին,

Ըստ օգուտ, բարութիւն

Լոյս կտան միւս դարին»,

ասումէ իմաստուն բանաստեղծը.

Ֆրանսիական «Ռեվիւ դէ Ղեօ Մօնդ» աղամիտ օրագրում (1867, յունիսի.15) «Ժամանակակից հայկական հասարակութիւն. Օսմանեան տէրութեան Հայերը» անունով յօդված կարդացի—(La Société arménienne contemporaine. Les Arméniens de l'empire ottoman). Յօդվածի հեղինակն է պ. Մկրտիչ բէյ Տատեանը. Այս յօդվածը «Հայկական Աշխարհ» միւս №-ում կտպվի. 'Նոյն յօդվածը տպվեցաւ «Առուիէ դ'Օսիան» Ա.պօլիի Ֆրանսերէն օրագրում, որտեղ տպված էր և մի նամակ Հայերի մասին (1867, յուլ. 28 և 29).

Չայելով ցանկութեանս, այս անգամ չեմ կարօղանում «Ա.

Պէտքերու ըզի Վէրօմօստի «լրագրից զանազան տեղեկութիւններ հաղորդել ընթերցողեա. Աջանկամ, որ ամէն մտածող Հայն ընթերցասիրէր այս լրագիրը. Սա բոլոր ուռւասական լրագիրնէրից առաւել խելացի, հաստարմատ, ազնիւ, ազատամիտ և բարեկէր լրագիր է. Տարեկան գինն է 16 մանէթ.

Հարցասէրներին և որոնք միջոց չեն ունեցել մինչև այժմ կարգալու, կառաջարկեմ Վ. և Հ. Աթոռիկոսի առաջ ասված Ա. պօլսի խմբագրողների ճառը նոյնութեամբ, ինչպէս կ'թոյլատրվի ինձ ներս բերելու.

Ա. պօլսի «Ծիածանում» (1867, մայիսի 6) հետագա խօսքեր կարդացիւ

«Այն որ ազգն է որ միշտ բամբասանաց կը գտնուի ենթակայ: Այն որ ազգն է որուն մէջ դժկամակաբար կը թագաւորէ խռովութիւնն ու երկպառակութիւնը: Այն որ ազգն է որ իրեն կառավարութեանը վերաբերեալ գործքերը ըստ ամենայն պարագայիւք բարեկարգելու համար չունի ոչ ժողովականաց ենթադրական հաւաքում ոչ ալ սեփական մէկ նիստ մը: Այն որ ազգն է որ քահանայից համար որոշուած տարեկան պարտքը դժբաղդաբար վճարելու կարողութիւն չունեցողին ննջեցելոյն մարմինը առանց եկեղեցական պաշտամանց ու արարողութեանց գերեզմանի մէջ ամփոփելու ու նորածինն ալ անկնունք պահելու համար՝ Քրիստոնէական Սուրբ հաւատոյ ճշմարիտ ու հաստատուն հիմն ու բուն հեղինակ եղող Աթոռի Քրիստոսի մէր Տիրոջը գրած աւանդութեանը դէմ գայթակղական գաղեր սովորութեան մը վիճակուած է: Այն որ ազգն է որ օրէ օր թշուառութեան ու յետին աստիճանի սղքատութեան յուվեալ արեւցը մէջ կը տատանի ու չարաչար կը վարանի: Այն որ ազգն է որ դատաստանի կամ բնութեան վերածելի ամէն մէկ խնդիրնիրուն որոշակի փախճան մը չընդենելով ամենեցուն ծաղը ու կատուը իրեն հրաւէր կը կարգայ: Այն որ ազգն է որ իր Պատրիարքարանին և ուրիշ ազգային տեղեաց մէջ աշխատաւոր գանուող գործակալաց որոշեալ ամսախմբ հասնուցանելու կարն ու գորութիւնը չունենալով, անոնց սրտին մէջ դանդաղութեան ու ծուլութեան, չեն սխալել թէ որ ըսիմ յուզման ևս չար կոհակներ յարուցն»

ներու պատճառ կըլլայ: Այն ո՞ր ազգն է որուն թէ եկեղեցականը և թէ աշխարհականը իրեն մեծ փառք ու մեծ պատիւ կը համարէ, քսութիւնն, սուտ վկայութիւնն ու անարդարութիւնն: Այն ո՞ր ազգն է որուն ամէն մէկ անհատ միայն իրենց անձանց հանգստութեանն ու անդորրութեանն աշխատելու տնտեսական զգացմունք մարդկութեան խղճին դէմը կունենայ: Այն ուր ազգն է որ իր կալուածքներն յափշտակելու և ունեցածը վայրապար մտնելու դիտաւորութիւն ունեցող չար մշակներու տառապանութիւնը կը վայելէ: Այն ո՞ր ազգն է որ յառաջին առնելու անկարելութեան ասպարէզ մը իր առջին գտած ծանր պարտուց անտանելի լուծին ներքե հեծելու ու ճնշուելու բռնադատուած է: Այն քիչ ազգն է որուն մէջ մէկ մէկ տեսակ նորանոր աղանդներու վատթար ծագումներ հետզհետէ յաճախելու տխուր երեւակայութեան ասպարէզը իր առջեւ կը ներկայացուի: Մեծէն մինչև յիսին ուսմիկ ժողովուրդը ինքզինքնին ամօթանայ քողին ներքե ծածկելով չամայն թող, արձակ համարձակ պատառնանաւոր գտնուին ինձի թէ «Բու փնտռած ազգդ ահա մերս և ուստաւորական լայ ազգն է. վասն զի խուղարկու քննութեամբ լաւ դիտողութիւն ընելով կտեսնանք որ ըսածներդ ճիշտ ու ճիշտ մեզի համար շատ յարմարութիւն ու շատ պատշաճողութիւն ունի կամ լաւ ևս ըսենք անոնց տէրը մենք ենք»:

«Եղբայր՝ որքան որ նեղութիւն, վիշտ, տառապանք ու տուայտանք քաշենք՝ երբէք լիովին մեզի փոխարինութիւն պիտի չըլլայ, քանզի մեր անօրէնութիւնը ու ամբարշտութիւնը մինչև երկնից աղեղը հասած Անեղին Աստուծոյ դօրեղ բարկութեանը հրաւեր կը կարգայ. քանզի որ մեր մէջը Եղբայր սիրութեան, Ազգասիրութեան ջերմ կայծովը բորբոքուած սրբտեր ունեցողներ չունինք, մեր ազգին յառաջադէմ զարգացմանը և անոր վիճակին բարւոք ասպարէզ մը ձեռք ձգելու յոյս ի՞նչպէս կունենանք. հնար է արդեօք գէշ երկաթէն աղէկ թուր շինել ընգոյզ մը դմբեթին վրայ կայննցնել. փշէն խաղող ու տատսակէն թուղ քաղել. մենք որ մէկգմէկ ատենք, մէկգմէկ բամբասնք, վայրենի գաղանի նման մէկգմէկ կը դիշատենք. մէկգմէկու դէմ նախանձութեան չար կրքեր կը ցուցնենք, օրէնք ինչ է, բարոյականութիւնը ինչ է, կարգ կանոն

ինչ է չենք ծանշար, անշուշտ մեր ներկայ ու ապագայ վիճակը, ի վերին երես շուտուածեան ու թափառական սուկալի վիճակը ձեռք պիտի բերէ,» (1) Եւ ապա Հայեր, Վիւցադն Հայկայ զուկրնիր, գիտնա՛նք որ կայ ձեռք մը, արդարին դառն վայրկեանին պաշտպանութիւնը հայցող. կտրճութիւն մը ձեռք առնենք. տագնապանաց մրրիկնիրէն մեր ցեղը զերծ և ազատ կացուցանելու համար օգնութիւն կանչենք բնութեան Արարիչը. այն ճշմարիտ կտրճութիւնը Արիկնքէն պիտի իջնայ մեզի. կը լսէ անկկայ մեր ձայնին. Զրմեռանդ սրտիւ աղօթքներ նուիրենք. և եթէ մեր նախնեաց աւանդութիւններն ու դրութիւնները մեր սերնդին ցանկալի հանդիսանալու պատիւն ունենալով, մեր քիմքերը անոնց յիշատակութեամբը բաղդրութեան գեղեցիկ ծաշակ մը կառնուն, Անոնց սրբազան սիրոյն վրայ երդնունք, մեր ազգին չարաբաստիկ թշուառութեանը վերջ մը տալու, և յարգել միշտ առաքինութիւնն, ազգասիրութիւնն ու եղբայրսիրութիւնը. որոնք զուարթ ու երջանիկ օրեր անախճապէս ունենալու մեծ ու առաջին միջոցներն եղած են:»

«Օրիաճանը», գրումէ, որ գեր. Մկրտիչ վար. Խրիմեանը Արուստոյէմից Ա. պօլիս վերադարձած, վից վարդապետներին ներկով և հետը հաշտվելով, յունիսի վերջը գնացել է Մուշ Ս. Արարիկի վանքը, որի վանահայր է նա ազգային ընտրութեամբ. Անհաշտութիւնը ծագել էր այն օրից, երբ գեր. Մկրտիչ վարդապետը Մշի վանքը քննելիս վանքի վարդապետների անպատիւ գործեր երևան հանեց և այնուհետև հալածվումէր նոցանից.

Պօլտօր Ման. Իւթիւճեանը սկսել է նորէն հրատարակել «Արիկիկա», ամսագիրը. Այս առիթով «Օրիաճանը» ասումէ: «Մեծ, Խմբագրին ազգասիրական ոգին և գրութեանը ճոխ իմաստն ու լիզուն արդէն բաժանաթ ըլլալով, մեզ կմնայ յաջող յարատեւութիւն մաղթել այս ընտիր հրատարակութեան յօգուտ և ի կրթութիւն Ազգիս», (1867, յունիսի 30).

«Մանգումէի», իմաստուն յօդվածից (Ձ 192) հետագա տողեր կառաջարկեմ մտածօղ ընթերցողիս:

»Եթէ մեր Ազգի ծննդեան, երջանկութեան և քրիստոնէութեան խանձարուրը Հայաստան էր, Հայաստան էր նաեւ անոր մահու և ստրկութեան, սգոյ և չարչարանաց կեդրոնը:

»Երջանիկ էր Հայաստան, երբ կը սիրէր Հայն զՀայը և մի էր անոր հետ սրտով ու խորհրդով, և ուր ահա Պարսկին բռնութիւնը, Յոյնին ծուղակը և Արաբացւոյն թուրը անզօր էին Հայուն միութեանը դէմ:

»Ասկայն ինչո՞ւ Հայրենիքի վրայ կը խօսիմ. և ինչո՞ւ կ'արտասուեմ զայն գերեզմանական բուռի մը պէս, մինչդեռ նա իմս ըլլալէ դատրած է: Հայուն համար հայրենիքը ալ իր ազգութիւնն է, իր ազգային վերածնութիւնն է:

»Մինչ համայն տիեզերք օր քան զօր յառաջադիմելու, դաստիարակութիւնը հասարակաց ընելու, ուսուցման եղանակը պարզելու, հմուտ ուսուցիչները քաջալերելու, արժանաւոր հեղինակաց ճգունները վարձատրելու և հասարակաց օգտին էապէս նպաստող հայրենասէրներու ապագան անդորրելու վէճի մէջ կը գտնուի, ահա դժբախտութեամբ Հայն ալ Ապիմէնիդէսի քնով կը նընջէ և վայրկեան մը չուշաբերիր անշարժ ժողովուրդներու դատակնիքը կարդալու յառաջադէմ ազգաց նախանձելի վիճակը նշմարելու և դիտնալու թէ որ դարու մէջ կապրի, դէպի ո՞ւր կը շարժի, ի կորուստ թէ ի փրկութիւն:

»Փրկութիւն, ահ, ոչ, ոչ, ասի երազելն անգամ ներկի չէ մեզ բարեկամ, քանի որ Հայը չզգար թէ դաստիարակութիւնը այսօր կենաց և մահու խնդիր մ'է, թէ ապրելու համար հացի և ջուրի բնական պէտքերու տեսակէն է այս մեծ խնդիրը, թէ որ ազգն որ այսօր լոյս չունի, վաղն ալ անշուշտ պատմութեան մէջ անուն չունի, թէ իր փրկութիւնը ազգային դաստիարակութեան մէջ է միայն, թէ... և այս ամենուն աւելցուր նաեւ թէ հակառակ ազգային շահու և զգացմանց, ահա ինքնասէր Հայը, դատարնին իմաստասէրը և Հայուն ներհուն օրէնսգէտը օտարի շողմարարութենէ ու երևոյթէ աւելի շլացած քան թէ դաստիարակութեան տենչով անոր հնարադիտութեանցը կը զիջանի և իր զաւկին կամքը, միաբը, սիրտն ու զգացմունքը սպաննելու կամակատարութեամբ քսակին հետ

սիրան ալ կը բանայ օտարին որ ինչպէս որ կամի, որչափ որ կամի առնու և տնօրինէ ազատաբար, և ահա միականին ալ ինքութեան ազադականերով Հայոց լուսաւորութեան արեւը կողջունէ միամտաբար: Բարէ՛ ալ ո՞վ կը տարակուսի տասն և իններորդ դարը Հայոց լուսաւորութեան ոսկեդարն ըլլալուն:

«Բայց ինչո՞ւ այդպէս անիրաւաբար կը յարձակիս Հայուն վայ, ըսես գուցէ իւրովի, մի թէ չգիտե՞ս դու որ ազգերնուս մէջ բարեկարգ ու օրինաւոր վարժարանի մը ստուէրն անգամ չկայ:»

«Մանգումէի» 368 Աճ ում «Լուսաւորչեան Բնկերութեան Հրատարակված «Պատկեր Հայաստանեայց» գրքի առիթով հետադա նամակ կարդացի դէպի խմբագրողը:

«Պատկեր Հայաստանեայց գրքին նկատմամբ, այս միջոցիս հասարակութեան մէջ ծագած բանակցութիւննիրը առիթ տուին մեզ մեր կողմէն խօսելիքը գրել, ուստի բայի հաճեցէք ի սէր ձեր ազատամտութեան անկիւն մը շնորհել, որով մնամք երախտապարտ:

«Ի թուականին 1866 «Պատկեր Հայաստանեայց Լուսաւորչական սուրբ եկեղեցւոյ» անուն եկեղեցական գիրք մը հրատարակուած տեսնա՞ք և ի վերջոյ տեղեկացանք որ Լուսաւորչեան անուն ընկերութեան արդիւնքն է, որոյ նպատակն եկեղեցին բարեկարգել եղած է, այսինքն նկատելով որ նա իւր վաղնմի սուրբ Լուսաւորիչ հօր դրութենէն հեռացած ու վերջին դարերու մէջ բաւական օտար դրութեան և ազդեցութեան ծէսերու ու արարողութեանց տակ մտած է, որք իբրեւ Լուսաւորչի դրութիւն, աւանդութիւն և վարդապետութիւն կը բարոզուին, արդ նոյն ընկերութեան ջանքն եղած է ձանջնել հասակութեան բուն իսկ Լուսաւորիչ հօր մեզ աւանդած գրութեան պատկերը և հրաւիրել իւր ուշադրութիւնը անոր վրայ:

«Մեր կը սպասէինք որ ի՞նչ ընթացք պիտի բռնէր ազգը այս խնդրոյն նկատմամբ, օրինաւոր բանակցութեամբ խաղաղաբար վերջ մը պիտի տար անոր, կամ ընդհակառակն վարուելով խռովութեան պատճառ պիտի ըլլար, դժբաղդաբար այս վերջինը կերելի, ի խորհանցելու ազգին ողջատու մասը որ գուցէ աւելի բաջալերութիւն ու նշանակելով ուղին անպատճառ ի գործ դնել ղայն առ ի բարւոքութիւն ու յառաջարկմութիւն

ազգին, վասն զի ըստ մերոյ տեղեկութեան՝ ընկերութիւնը բաւական համակարծիք անձինք ունի ու գրեթէ օր ըստ օրէ ալ թիւը շատնալու վրայ է և անանկ կը յուսացուի որ եթէ Պատրիարքարանը թոյլ և անտարբեր աչօք դիտէ, ազգին այս խլրտումը բաւական մեծ հարուած մը պիտի սպառնայ եկեղեցւոյն։

«Պատրիարքարանը որչափ որ պաշտօնական կերպով դատապարտեց ու մոլորեալ գոչեց զայն, բայց սա այնչափ ազդեցութիւն չունեցաւ որչափ որ պիտի ունենար եթէ մոլորութեան կէտերը ապացուցանելով հաստատեր, որ ազգին բողձանքն ալ այս էր։ Ապաքէն տասն և իննիւորդ դարուն մէջ կապրինք, կըսեն ոմանք, և պատրիարքարանը փոխանակ օրինաւոր պատասխան տալու ու ազգին այսպիսի պարագաներէ հետեւած թշուառութիւնքն արգիլելու, ինքզինք միջին դարու մէջ կարծելով «դատապարտեալ» բառը միւր առջև կրէնէ, երազելով թէ հասարակութիւնը դատողութեան կարողութիւն չունի ու չըկրնար դատել իրեն «ծանուցումը» ու անոր դէմ հրատարակուած մայիս երկուքի «յայտարարութիւնը»։ Առաջինը կրասն, իբր թէ փախուստ կուտայ, իսկ երկրորդը օձիքէն բռնած ըսածը հաստատել տալու կը ջանայ։

«Ազգին մէջ նոյն ընկերութեան վրայ չըխորհող ու չըխօսող գրեթէ չըկայ, հակառակութիւն ու հակաձառութիւն, որ երբեմն կրբեմն կը պատահին այս մասին պատրիարքարանի բռնած ընթացիցը պատճառաւ կարծեմք աղէկ վախճան մը չեն ունենար որք փոխանակ կրակը մարելու, ալ աւելի բորբոքեցնելու պատճառ պիտի ըլլան։

«Արդ՝ մեր ուզեցինք ի սէր ազգին անդորրութեանը՝ սրբազան հօր կամ լաւ է ըսել Պատրիարքարանի ուշադրութիւնը հրաւիրել հասարակութեան մէջ տեղի ունեցած այս տարաձայնութեանը թէ, «Պատրիարքարանը՝ Պատկեր գրբին նըկատմամբ մոլորութիւններն մի ըստ միով բացատրելով պատասխանէ, և եթէ հնար է, օրինաւոր բանակցութեամբ կարգադրեն, եթէ եկեղեցին բարեկարգութեան կէտեր ունի. և ոչ թէ «դատապարտեալ է մոլորեալ է» ըսելով վճռել, որ ժողովուրդը իբրեւ պատասխան չըրդունիր»։

„Ահաւասիկ այսպէս կը բաղձայ ազգին ողջախոհ մասը և անոնց հետ նաև մեր ալ։

1867 ամի մայիս 21. Ի գիմնաց մէկ քանի խաղաղասէր
Հայերու։

Եւրուսաղէմի սրբ. պատրիարքը նոյն ձևով դատասպարտել է այս գիւղը։

Թօփ—գաբուի Հայերը կզանգատեն „Մանգումէում“, թէ թաղին ընտրված հոգաբարձուները ոչ միայն օրիորդական ուսումնարան չբացին, այլև տղաներինը փակել են, (ով անբաղդ ազգիս ազգասէր հոգաբարձունքի՛ Յաւալին այն է, որ շատ տեղ իւրանք կաշխատեն ընտրվելու, և յետո կցանկան միայն „ազգասէր հոգաբարձու“ անունը կրել)։ Սրբ. պատրիարքը շտապել է պաշտօնական նամակով ուսումնարանը նորէն բանալու հրաման տալ։ Բայց որովհետև հրամանը գեռանկատար է մնում, նորէն կհրաւիրեն սրբ. հօր ուշադրութիւնը գէպի այս դործը։

„Մանգումէի“ 397 № ում հետագա նամակ կարգացի գէպի խմբագրողը. Սոյն առարկայի մասին „Հայկական Աշխարհ“ խօսած է մի օր և թշվառ յարձակմունքի առիթ եղած „Մեղ. Հ—ի“ լրագրի զրօշներէ կողմից։

„Վեց ամսէ ի վեր դասախօսութեան նոր և ցարդ անծանօթ ինձ՝ շրջան մը կը վարեմ, այս շրջանիս մէջ պաշտօն մը յանձն առած եմ կատարել. գեղեցիկ նպատակ մ'ունի այս պաշտօնս, որ կենարից արդի տաճկախօս մանկտւոյն առ յապայս հայախօսութեանն վերայ կը կայանայ։ Հայախօսութիւն ըսելով անկարելի է որ գրաբար լեզուաւ իմացուի, այլ ինչպէս յայտ է, աշխարհիկ բարբառով։ Բարբառ մը որ գրաբառին խիստ մօտ, պարզ և մաքուր ըլլալով, այնուհետև քիչ աշխատութեամբ կարելի կըլլայ ուսնիլ գրաբառն։

„Ես Պատուելի Վիրէճճեանի գաղափարին հակառակ, կարծէի թէ գրաբառի դպրութիւնն աւանդելով աշակերտաց, կարող պիտի ըլլան տակաւ առ տակաւ աշխարհաբառ ևս խօսել. այս փորձն մասնաւոր դատու վրայ ըրի, և բացայայտ տեսայ թէ անկարելի եղաւ հասնիլ յիմ նպատակս։

„... Բերականութեան կանոններն և թարգմանութեան հա-

մար պարբերութիւնը դասատետրով տալ պարտաւոր եմ: զըպ-
րոցս քանի մը տեսակ դասագիրք կը գործածէ այժմ, զորօրինակ
Ազգային պատմութիւն, Սրբազան պատմութիւն, Վերիտոնէ-
ական մանր ուսմունք, Լայլն, Երանի թի յիշեալ դասագրաց
արդոյ աշխատասէրքն, դասագիրք շինելոյ յարմար համառ-
տութեան ջանագիր եղած ժամանակ, զէթ քիչ մալ լեզուին
մաքրութիւնն դիտէին, դասագիրք մը որ աշակերտաց պիտի
տրուի թարգմանութեան համար, գոնէ ութն մասանց ճշգու-
թիւնն պարունակիլ պէտք է: Աշակերտը մէկ տողին մէջ «Խա-
հակին» կտեսնայ, միւսին մէջ «Խահակայ», այս էջին մէջ
«պատիւ, պատուոյ» միւսին մէջ «պատիւ, պատիւի» «տեսիլ,
տեսիլքի» հոս «արիւն, արեամբ», հոն «զօրութիւնով», «հու-
թիւնով», միւսին տողին մէջ «Աշտահակին» և «Աշտահա-
կայ», և ի՞նչ մի առ մի թուեմ. զարմանալի լեզու մը...

Այս ամէնքն միայն անուշադրութեան յառաջ կուգայ:
Եթէ այսօր ունենայինք առ ձեռն աշխարհաբառ մաքուր լեզ-
ուի Վերականութիւն մը և նոյն ոճով գրուած դասագիրք,
արդեօք որչափ սուղ ժամանակի մէջ մեծ օգուտ պիտի քա-
ղէր չայ մանկտին:

Իսկայ իմ գրութեանս նպատակն դասագրոց վրայ քննա-
դատութիւն ընել չէ, իմ նպատակս աղաչել է զձեզ և Ազգա-
սէր վարժապետս, և ձեւ մը, մեթոտ մը խնդրել, որով կարեւ-
որամ օգուտ մը ընել ազգիս ի պարծանա Ա. Բնկերութեան, և
թէ տակաւին պնդեն ոմանք թէ գրաբառ դպրութիւնը կարող
է ուսցնել աշխարհիկ լեզուն. այնպիսեաց կը ներկայացնեմ Ան-
սարիոյ և բոլոր գիւղօրէից վարժարանները, որոց մէջ երեսուն
տարիէ ի վեր գրաբար լեզուի դաստիսմութիւն կայ, և կան այ-
սօր Աւետարանն հասկցող աշակերտք, բայց ցարդ չկրցայ տես-
նել երկու տող աշխարհաբառ գրութիւն ընելու կարող անձ
մը, թող խօսակցութեան վարժ աշակերտ մը գտնել:

Յունիսի 9 Ահարիոյ.

Մնամ անձնանուէր Մ. Մ.

Ա. պօլսում կա «Հայկեան Բարեկաւութեան Օժանդակ
Բնկերութիւն», որը անդամակիցներով և նվիրատուներով կպահ-
պանվի. «Մասիս» 805 Ձուռ նամակով Հորհրակալութիւն
կան Անկերութիւնը ամէն օգնողներին և Հայերին անդամակցու-

թեան կհրաւիրէ. Բնկերութիւնը Թորգոմեան Բնթերցարան ունի (Մուսալլա, Թիւ 12), որտեղ «գրիթէ ամէն հայ (Թիւրքիաի) լրագիրներ կգտնվին»։ Մասիս, Մանդումէ, Արիլիկիա խմբագրողներն կնվիրեն, իսկ Գաղիկը և Փունջը — ուրիշներ։

Նամակի վերջում տպված է Բնկերութեան նպատակը, և սա է։

«Բնկերութեանս նպատակը ոչ առևտրական է ոչ քաղաքական և ոչ կրօնական, այլ Հայ ազգին բարեխառութեանը բարոյապէս և ձրիաբար ծառայութիւններ մատուցանել սա հետեւալ միջոցներով։

Ա. Բնկերութիւնը ամեն օրինաւոր կերպերով պիտի պատուէ և պաշտպանէ ազգին իրականապէս ծառայող լրագիրները։

Բ. Առ այժմ մայրաքաղաքիս մէջ միայն զանազան թաղեր բարեկարգ ընթերցարաններ հաստատուելուն պիտի օգնէ։

Գ. Հրապարակական դասախօսութիւններ ընելը և բարոյական ու իրատական ճառեր խօսիլը ամէն տեսակ օրինաւոր նպաստներով պիտի քաջայերէ, իսկ կրօնական վիճաբանութեանց ամենեւին միջամտութիւն չպիտի ընէ։

Ատենադպիր Աարապետ Ա. Պարոնեան։»

Համակրելով և ձայնակցելով Հայկեան Բնկերութեան ազնիւ նպատակին «Հայկական Աշխարհի» խմբագրութիւնը ահա կմատուցանէ նորան իւր օրագրի այս տարվան օրինակը նվիրաբար և խոստանալով շարունակել, կյուսա, որ ընդունելութեան արժանի կլինի Բնկերութեան կողմից։

Ախաբազեմ, որ մեր օրինակը հետևօղներ ունենա։

Ապօլսի սրբ. Պատրիարքի աշխատութեամբ և միջնորդութեամբ Օգոստոսի 1-ին չորս իշխաններին իւրանց երկիրը վերադառնալու հրաման և 2500 դուրուշ ևս ճանապարհի ծախս է շնորհել սուլթանի բարեկնամ կառավարութիւնը. (Մասիս, յուլ. 13, Ծիածան յուլ. 24)։

Այս պատճառով չորս իշխանները հետագա նամակը ինդրել են «Մանդումէի» խմբագրողից հրատարակելու «ի պատիւ մարդասիրութեան»։

Նամակի վերջում իւրանց թշնամիներին ևս բրիստոնէավայել յարգանքով ներողամտութիւնը կյայտենն։

«Մարդուս գլխաւոր պարտաւորութեանց առաջինն է ե-

րախտագէտ լինելը: Ոոստի նախ այս վսեմ պարտաւորութիւնը մենք ալ կատարել կփութանք բոլոր սրտով, չեմք կրնար չյայտնել առ մեր Օգոստափառ կայսրն ունեցած երախտագիտական անկեղծ շնորհակալութիւնը, զի մենք նորին մարդատիրական շնորհքները վայելած ենք և կվայելէնք ու պիտի վայելենք միշտ: Հարկաւ ամէնքը գիտցած ըլլալու են այս օրերս մանաւանդ մեր Օգոստափառ ինքնակալին՝ մեր և մեր ընտանեաց վրայ ցոյց տուած գուլթն ու շնորհքը, որոյ յիշատակը անշուշտ բոլոր Հայոց սրտերուն մէջ անեղծանելի պիտի մնայ:

Երկրորդ՝ մեր խորին շնորհակալութիւնը որդիական յարգանք կը մատուցանեմք մեր նորընտիր Ա. Հ. Տափառ Ս. Պաթողիկոս զերեքշնորհիկ հօրը, որ մեր անմեղութիւնը հաստատելու համար բաւական ջանաց իւր հայրական խնամօքը:

»Երրորդ՝ մեր անկեղծ սրտի երախտագիտական շնորհակալութիւնը կը մատուցանենք ամենապատիւ սրբազան Պատրիարք հօր, որ քանիցս անգամ մասնաւորապէս Բ. դուռն երթալով մեր ազատութիւնն ու վերադարձը խնդրեց, և խնդրւքը կատարուեցաւ:

»Չորրորդ՝ մեր անկեղծ շնորհակալութիւնը կը մատուցանեմք Ս. Երուսաղէմի Ս. Պատրիարք հօր, որ միւլ հայրական խնամօք նիւթապէս և բարոյապէս մխիթարեց և զեռ կը մխիթարէ:

»Նաև հաճութեամբ սրտի շնորհակալութիւննիս կը յայտնեմք Տիգրանեան զեր. Մկրտիչ վարդապետին, որ մեր հայրենեաց համար շատ ծանր աշխատութիւն կրելէն զկնի, իւր հետը Օգթութունէն վեց տղաք բերելով վսեմ. փոխարքային ներկայացուց նորին զթութիւնը շարժելու.

»...Չենք մոռնար մեր խորին շնորհակալութիւնն ու յարգանքը հրապարակաւ յայտնել մեր բարօրութեանը համար աշխատող և կարեկից եղող բոլոր հայ եղբարք, մեր վաղեմի բարեկամ հարազատ և ազգասէր Մամիկոնեան հանգուցեալ Յակոբ ամիրայի որդի մեծ, Աարնեցի Աարապետ աղայի, որ նորա կարեկցական երախտիքը վայելեցինք, երբ հանգուցեալ օգոստափառ սուլթան Ասլափալ Մէճիտի օրով դատի կանչուեցանք.

»Եհա այժմ ևս այն նոյն պայազատ Մամիկոնեանն եղաւ

դարձնալ մեղ մեր Հայաստաննաց գիրքը բերելու և Օսմանեան տէրութեան խնամոցն արժանացունելու թառջին պատճառը:

Ի դիմաց Չորից Եշխանաց Օւէյթունի»

Օւէյթունի այս չորս իշխաններն յուլիսի 19ին իւրանց հայրենիքը ուղևորված են.

Օւէյթունի վերջին անցքերի մանրամասերը կ'աւտմէ պ. Կար. Մխնասեանը «Մանգումէի» խմբագրողին ուղղված նամակով (№ 390, 404), որի համառօտութիւնը կ'առաջարկեմ ահա ընթերցողիս.

Աւնիաի կրօնափոխութեան պատճառներն եղել են ա) Օւէյթունի իշխանների խեղճ վիճակը, բ) երկրի ընդհանուր զգալի աղքատութիւնը, գ) դպրոցների քանդումը.

Օւէյթունում վաղուց եղած են հինգ ուսումնարաններ, նաև դիշերօթիկ ուսումնարան վանքում. Սորա խափանվեցան և ժողովուրդը կարծեց թէ նա կրօնափոխութեանց կշահվի թէ բարոյապէս և թէ նիւթապէս. Խաբվեցան. Գեր. Մկրտաւիչ վարդ. Տիգրանեանը բազմաթիւ խոչընդոտներին յաղթելով Օւէյթունի վանքում գիշերօթիկ ուսումնարան բացեց այն մանուկներին կրթելու, «որք դարերէ ի վեր իրենց ծաղիկ հասակին օրերը կ'փչացնէին առանց հայկական գետն տառերուն մէկ քանին արասանելու». Մի ուսուցիչ կարգեց հայկական և թիւրքական լեզուների համար. Աւնիաում ևս չորս նախակրթական վարժարաններ բանալ տվեց, չորս մանկավարժ և չորս օգնական կարգելով. 200ի չափ մանուկներ հաւաքվեցան. Գեր. Մկրտաւիչ վարդապետը անանկով, որ ուսուցիչներին չէ հասնում ուժիկը, գնաց Եգիպտոս օգնութիւն պտուելու և ահա այնտեղ դտնումէ «խնաստութեամբ և զօրութեամբ երևելի Հայ մի» որը Եգիպտոսից օգնութեան ձեռը դէպի Օւէյթուն կ'կարկառէ և Պօղոս Էֆէնտի Արարկետեանը կ'յափրշտակէ այսպիսի փառքը ուրիշներից (Թող թէ մեր սիրելի հայ հարուստները այսպիսի զարծր փառք համարէին).

Այս հազադիւտ, արդարեւ մարդասէր և հայասէր Հայն ներքև տպված նամակ է գրում Կ. պօլսի պատրիարքին.

Այո, անմահ պիտի մնա բոլոր ճշմարիտ հայ սրտերում Աւնիաի մանուկների բարերարի և պաշտպանի, մեծ. պ. Արապետեանի անունը. Բայց այդ անմահութեանը մասնակից

պիտի լինի իհարկէ գեր. Մկրտիչ վար. Տիգրանեանը, որ այսպիսի ձեռնարկութեամբ բոլորովին արժանի կդառնաիւր սուրբ կոչման. Ուր էր, որ բոլոր մեր կղերը այսպիսի ձեռնարկութիւններին միջամուխ լինէր.

Վարժարանները բարեկարգելուց յետո գեր. վարդապետը սահմանադրութեան կանոնների զօրութեամբ 48 անձներից ընդհանուր քաղաքական ժողով կազմեց, նոցանից 18 անձներին վանքերի ուսումնարանների և եկեղեցիների եկամուտքը, կալվածները և ծախսերը յանձնվեցան.

Ուշադրութեան արժանի է, որ հայր Մկրտիչը 8 մանուկներ առած, նոցաներգեր սովորեցրած է և ամէն տեղ նոցա հետ շրջելով Մարաշ, Անթապ, Հալէպ, Ալէքսանդրիա, Ապոլիս, փաշաներին և զանազան անձներին ներկայանալով, մանուկների աղիոգորմներդերով կշարժէր ամէնքի դուլթը, այնքան, որ մանուկներից երկուսին Ա. պօլսի Շահնազարեան — Նուպարեան վարժարանը, որի տնօրէնն է սրբ. Ներսէս եպիսկոպոսը, ձրիաբար կարգել տվեց, իսկ միւսների համար դարձեալ հայր Մկրտիչ խնդրով պ. Աղաթօնեանը յանձն առաւ պաշտպաններ գտնելու, որ սոցա հաշուով նոքա ևս ուսումնարան ընդունվին.

Թող ընթերցողեա քիմբերում քաղցրանան գեր. Մկրտիչ վար. Տիգրանեանի այս մեծ հայասիրութեան գործերը.

Թող հայկական գեր. վարդապետները հ. Մկրտիչ Տիգրանեանի այս սիրելի գործունէութիւնը, եթէ կարող են, առանց նախանձի և ատելութեան կարգան.,.

Սա է Ա. պօլսի սրբ. պատրիարքին ուղղված պ. Արապետեանի նամակը.

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

»Ասկէց յառաջ պատիւ ունեցայ Ձեր սրբազնութեան զըրելու, և իմացնելու թէ մտադիր եմ յառաջիկայ զարնան Հայաստան ճանապարհորդութիւն մը ընել և անձամբ հսկել զըրրոցին հաստատութեան գործին: Երդ թէպէտ դարձեալ նոյն մտքին վրայ եմ, բայց այս օրերս գեր. Տիգրանեան Մկրտիչ վար. քաղաքս հասնելով երբոր պատմեց Օւէյթօունի ազգայնոց թշուառ վիճակը. և թէ այլակրօն եկեղեցականաց անոնց ըրած հրապուրիչ առաջարկութիւնները, չկրցի անտարբեր մնալ և որոշեցի առ այժմ մինչև մեր դպրոցին կառուցվիլը, տարին

հարկեր օտմանեան լերա ուղարկել մեր Բերիոյ թղթակցին ձեռամբ առ Մեծ. Մահտեսի Տէվլէթ աղայն Չօրպաճեան, ի Մարաշ, որ անոր ձեռամբ նոյն գումարը հետեւեալ կերպիւ Օւէյթունի դպրոցներուն:

Տարեկան. 2000 զըշ. վանքին մէջ եղած վարժարանին հայկաբան դասատուին: 1200 զըշ. վանքին մէջ եղած վարժարանին Տաճկերենի դասատուին: 300 զըշ, թղթի, մեղանի և այլն ծախուց համար: 4800 զըշ. Օւէյթունի 4 դպրոցաց 4 դասատուներու: 2400 զըշ. Նոյն դպրոցաց դասատուաց օգնականներուն: 300 զըշ. թղթի, մեղանի և այլն ծախուց համար: ստան և մէկ հաղար որ կրնէ 100 օսմ. լերա: 11000 զըշ.

Խարբերդի համար ալ գեր. Խրիմեան Մկրտիչ վարդապետի գրած հմ, եթէ ինքը Պօլիս է, իմաց տալու է իւրան, որ Աստուծով ճեմարանին հիմը Խարբերդ պիտի դնեմք և Տիգրանեանն ալ հաճութիւն տուաւ այս բանին վրայօք: Այսպէս ծանուցանելով Ձեր սրբաշնութեան:

Մնամ խորին յարգանքք Սրբազան հօրդ ազգասիրի. 29 մայիսի Վախրօ. Խ. Տ. Պօղոս Վարապետեան. »

Այժմ կդառնամ Թիֆլիսի փուշերին և ծաղիկներին, Խնձասուսն ումնք բարի և բարոյասէր մարդիկ, որ մանր գործիք ըլլ չլիւմ օրսգրումս, մանաւանդ խայտառակիք կգիտենամ. Սա անկեղծ խօսք չէ, իմ կարծիքով. Որովհետեւ օրագրիս նախնիթաց տնտրակը և մանաւանդ «Մեր Ներքին Գործերը» յափշտակմամբ ընթերցասիրումէին. Մի օր Ներսիսեան ուսումնարանի նախկին տեսուչը. . . արգելել էր աշակերտներին «Հայկական Աշխարհ» կարդալու. Արգելված պտուղը իհարկէ պիտի քաղըրանար այնուհետեւ աշակերտների քիմքում.

Թիֆլիսի ազգացեցները (իւրաքանչիւրը իւրանանմատչելի ամբողջ կդաւանէ) նոյնպէս կարդումն «Հայկական Աշխարհ»։ Նս չէի կարծում. Բայց նորա շատ զգուշութեամբ կկարդան, քնչպէս փորձը ցոյց տվեց.

Եթէ որ մին մտնումէ ազգացեցների մօտ, երբ նորա «Հայկական Աշխարհ» են կարդում, նորա խիղջն թագցնում են նորան. «Ոչ որ ձեռին չէ առնում» «Հայկական Աշխարհը», ասումէ յետո հարկաւոր ժամին իմ իմաստուն ազգասէրը.

Մի օրագրի ամենաբարձր արժանաւորութիւնն է, երբ

հետագա Տճ ի հրատարակմանը անհամբերութեամբ կսպասեն ընթերցողները, յօդվածները կկանեն ամբողջապէս և միևնոյն ժամանակ թշնամիներ բաղմանալով կբաղմանան. «Նշանակումէ օրագիրը հասնումէ իւր նպատակին. Սաէ և » Հայկական Աշխարհի», վիճակը, որը ճշմարտութիւն և ազնւութիւն միայն կպաշտէ. Բայց ձայն եմ լսում մի չափազանց ուրախանար, պ. Հայասէր, դիօկլէսեան թուրը կտրված է զլիւիդ... Ուրեմն դէպի առաջ.

Թիֆլիսի հասարակութեանը յայտնի է, որ երբ Ա. Ե. Ս. Սակողիկոսը գալու վերա էր և սրբ. Մակար եպիսկոպոսը ընդ առաջ գնալու կպատրաստվէր, սրբ. Մակարը ընդունեց ժէնէրալ Արծրունու առաջարկութիւն, որ Թիֆլիսում 4 ժողովրդական ուսումնարաններ բացվին արվեստաւորներին աշակերտների համար, կիւրակեան ուսումնարանների պէս.

Այս գործը չէ ևս տնօրինած ուղևորվեցաւ սրբ. Մակարը դէպի Փոթի. Սպասումենք ուսումնարանների բացմանը...

Իսկ եղած մասնաւոր ուսումնարանները ինչ վիճակումն են, Տէր իմ! Թիֆլիսի Հայեր, ի սէրն Յիսուսի գնացէք Նորաշէն եկեղեցու ուսումնարան. Նկեղեցու շուրջ բաղնիքիւ Հայերն են բնակում և ուսումնարանում հաւաքվումն մօտ 40 եօթնամեա երեխաներ. Նւ ահա ամէն օր արժ. ուսուցիչ սարկաւազը, փայտը ձեռին, կանգնած է խղճերի գլխին. «Ձայնդ՝ կտրիր, յիմարի կտոր. Օ՛րնչ է հաւատ? Տեղդ նստիր, լիբբ. Ի քանիս բաժանի հաւասն?» անդադար կըէք յարգելի ուսուցչի բերանից. Ով է մեղաւոր, եթէ այս երեխաներն զրկվումն բան հասկանալու ընդունակութենից? Ով է ուսումնարանի տէր?

Ահա երգեցողներ շատ սակաւ են Թիֆլիսում.

Միթէ մեր հոգևորականներին յայտնի չէ, որ կանոնաւոր երգեցողութիւնը ոչ միայն մեծ վայելչութիւն մի է, այլև հոգի և սիրտ շարժող և ազնւացնող գործիք է. Բայց ինչից է, որ Մոռնու եկեղեցում գտնվումէ սիրուն կերպով երգող և բանիմաց սարկաւազ (խօսքս արժ. Յով. Տ. Ղ. Լենդեանի մասին է ի հարկէ)? Ոչ ապաքէն երգեցողներ պատրաստելը մեր եկեղեցիների երեսփոխանների

և արժ. առաջ քահանաների պարտականութիւն է.....

Արժանայիշատակ Յով. Լճճեղեանի փողի մասին այս անգամ չեմ խօսում. Այսքան կ'իշխեմ, որ Հայկական Ահրասեան ուսումնարանին նա կտակեց մօտ 65 հազար մանէթ.

Ատակատարներ—հոգաբարձուներ յայտնի են: Գրիգոր Իզմիրեան, Գաբրիէլ Տ. Միքայէլեան և Աւետիք Ավէշիկեան.

Ատակի 14 գլուխը (կտակը տրված էր Առունկ օրագրում 1862, սեպտ.) ասումէ, որ Հայկական ուսումնարանին կտակված գումարի տոկոսիցով պիտի պատրաստվին նոյն ուսումնարանում առաւելագէտ հայկական եկեղեցու պաշտօնեաներ.

16 գլուխ—Այն «Լճճեղեան» աշակերտներից աւելի ընտիրները և շնորհալիները բարձրագոյն ուսումնարաններ (համալսարան) պիտի ուղարկվին, տարեկան 300 մ. վճարելով իւրաքանչիւրին.

19 գլ. Երկու չքաւոր տղաներ պիտի ուղարկվին արտասահման, որպէս զի անդրկովկասեան երկիրներում կարեւոր համարված որ և իցէ ճարտարութիւն և արվեստ (искусство и ремесло) սովորեն. (Այստեղ ասված է, որ արտասահման ուղարկվելու տղաներ ուսումնարանում եղածներից լինին; հասկանալի է ուրեմն, որ նոքա արվեստով պարագլու պատրաստվող հասարակ տղաներից պիտի ընտրվին, որ գնան արտասահման արվեստ մի կամ ճարտարութիւն սովորեն, նախակրթական ուսումն առնելով իհարկէ, և վերադառնան նոյն արվեստով կամ ճարտարութեամբ պարագլն իւրանց հայրենիքում.)

Ուղարկվածները այնտեղ կարօղ են ձրիաբար արվեստաւորների մօտ ընդունվել, ծառայել և սովորել. Աոցա համար տարին 200 ման. պիտի յետ դրվի, որ երբ վերադառնան, բոլոր հաւաքված փողը նոքա իւրանց ձեռնարկութեան համար պէտք ածեն.

Սորան կաւելացնեմ այն, որ երեք տարի է Հայկական ուսումնարանում ուսումնասարտ երեք երիտասարդներ ուղարկվել են Գէլմանիա. Աոքա Հէիդէլբերգում և երբեմն ուրիշ քաղաքներում են լինում. Աոցանից ուղարկված նամակում հետադա զիտութիւնների անուններ կարդացի, որ նոքա ուսումնասիրումեն բնական գիտութիւններ, բժշկութիւն, անատո-

միա, բիմիա, մատենատիրկա, գէօլօգիա, դէօդնօգիա, մէտէրէօլօգիա, անտրօպօլօգիա, Ֆիզիկա, զօօլօգիա, բօտանիկա, և այլն և այլն. Սորան պ. Իզմիրեանը աւելացրեց թէ երեքից մինը ուսումնասիրումէ և պատմութեան փիլիսոփայութիւն... Ինձ ասացին, որ այժմ որպէս թէ փոխել են նոքա առարկաներ.

Մեծ. կտակախատար պ. Իզմիրեանը ասաց մի օր թէ երեք երիտասարդների վերա մնիւլած է արդէն 5 հազար ման. 'Վէպի այս խնդիրը կվերադառնամ, երբ աւելի տեղեկութիւններ կստանամ պ. Իզմիրեանից.

Վ. Երջին օրերս մեծ. դօկտօր Յարութիւն Յովհաննիսեանին 5 հազար ման. փողի և հազար մանէթանոց ըթախտատուփի պարգևին արժանացաւ 'Ն. Վ. Բ. Մեծ Իշխանի Աովկասի Փոխարքայի կողմից.

Թիֆլիսի Հայկական Հասարակութեանը իհարկէ ուրախալի էր, դեռ անցած տարի, այն հաւատք, որ բարեհաճեց ընծայել մեծ Իշխանը Հայերիս, յանձնելով, Պէտէրբուրգ գնալու ժամին, իւր որդիների առողջութիւնը հայալն դօկտօրիս հոգացողութեանը. Առաւել ուրախալի էր իհարկէ մեզ համար, որ մեծապատիւ դօկտօրը մեծ Իշխանի հաւատ բոլորովին արժանաւոր կերպով արդարացրեց. Մեծ Իշխան և մեծ Իշխանուհին, վերադառնալուց յետո, դօկտօր պ. Յովհաննիսեանուն իւր ջերմեռանդ և անկեղծ երկար հոգատարութեան համար շնորհակալութիւններ յայտնեցին բազմիցս և մեծ Իշխանը ինքն իւր ձեռով բարեհաճեց մեծ. դօկտօրիս ս. Վլադիմիրի Յկարգի շքեղանշան շնորհելու.

Թիֆլիսի Հայկական 'Ներսիսեան Ուսումնարան.... Ուրիշ անգամներ միշտ ասվածներիս սորա մասին ինչ աւելացնեմ այժմ? Սա մեզ համար գրեթէ նոյն է դարձել, ինչ որ Ապօլսեցիների համար այնտեղի ազգային Հիւանդանոցը...

Սեպտեմբերը հասաւ, իսկ ուսումնարանը նոյն վիճակում կմնա. Տեսները—ինչ պիտի լինի.... Իսկ ազգասէր հոգաբարձուներ? Իհ, նոքա գիտեն միայն վճիռներ ստորագրել....

Տնտեսական մասով նոցանից գուցէ մինը կպարապէ, այլ միւսներ ամէնքը—ուսումնականով....

'Քանի մի տարի առաջ ուսումնարանում կային մօտ 80

որդեգիրներ, երթեկներ, հետ աշակերտների թիւը 400ին էր հասնում, տարեկան եկամուտը հազիւ 12 հազար մանէթին կհասնէր.

Քանի դեռումէ, այնքան իհարկէ տարածվումէ ուսման սէրը.

Այս պատճառով այժմ կան 37 որդեգիրներ, երթեկներ, երթեկներ, հետ աշակերտների թիւը 270ին է հասնում, տարեկան եկամուտը 20 հազար մանէթին կհասնէ. Իսկ ուսումնարանը 12 ազգասէր հոգաբարձուների անունով կկառավարվի.

Տէր իմ, որչափ ծանրաշունչ և վրդովեցնող գործ է սա!!

Թիֆլիսում աղնիւ և բանիմաց երիտասարդներ բաւական կան. Ինչի ուրեմն նոքա ժողովված չեն ուսումնարանում? Որովհետեւ այնտեղ իւր պաշտօնը աղնաբար վարողն միայն նկարչութեան ուսուցիչն է և զուցէ ուրիշ մին ոք ևս; որովհետեւ այնտեղ կան քանի մի իբր ուսուցիչ բարերարներ...

Ազա այո ժամը և ուսումնարանիս պաշտօններ յանձնված կլինին աղնիւ և բանիմաց անձներին. Այն ժամին ուսումնարանը բարեկարգված կլինի.

Առաջարկեմ ընթերցողիս պ. Սէյեադի հետագա իմաստային բանաստեղծութիւնը, որը նամակով ստացաւ խմբագրօրս.

ՆԱԵՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ:

Մաղուրկաի եղանակով երգելի:

1, Սամուրէ բլբլով,	3, Ով ունի հագին
Անհաշիւ կրթով,	Ինչեզ թանկադին,
1 այն, երկար մրթով,	Նստեալ քահլան ձին,
Վեց հատ հաստ գրթով,	Մատանի մատին,
Իշն է գլխապետ, —	Թող լինի տգէտ —
Յիմար մարդկանց բով:	Ի նա խելքի ծով:
2, Թէ մայուտ կապան,	4, Ով սիրէ կաշառ,
Ագանէ անբան,	Իւ չէ անաշառ,
Գընայ դատարան,	Նա է անպատճառ
Ք ուտ աթու կրտան,	Մարդկանց մէջ պայծառ,
Ալինի բազմաց պետ —	Ալինի զօրապետ —
Անշուշտ այս դռնով:	Իւր առատ տրթով:

5, Ով է սուտ խոսող,
Եւաղակ և գող,
Ձեռք բերեալ շատ փող,
Նղեալ է դատող,
Երժան էր թէպէտ—
Վ իզն տալ թրով:

6, Խելօք անանկը,
Խմաստնոց թանգը,
Լին մարդկանց ժանգը,
'Նոցա վտանգը,
Տխմարքն են թէպէտ—
Օ, անաղան գունով:

Շ, ամախի, օգոս. 12.

7, Ով է հաստ հաստ զրբեր,
Լայն, երկար մրբեր,
Սամուրէ բրբեր,
Օ, անաղան կրբեր,
Նղէք վարժապետ—
Կատակ անունով:

8, Ենունս Սէյիադ,
Հայ եմ, ոչ թէ եադ (*),
Շատ կոչեցի դատ,
Գլնացի գանգատ,
Չար աշխահի հետ—
Չը լսեց ոչ ով:

ՍԵՅԵԱԴ:

Հոգեվարք Վ անառականը Եստուծու ողորմութեամբ հոգին աւանդեց վերջապէս խեղճը.

Խորիմաստ, բայց ազնիւ գործ չպիտի լինի ստորագրողների 7 ամսի փողեր զրպանելը... Եւ համոթխած Հայերից ով պիտի իւր փողը յետ պահանջէ?...

»Մեղու Հ—ի» լրագրի վերջին մաղթանքը Վ անառականի դադաղել վերա սա էր.

»Ի ստորին սանդարամետս ի բնակարանս խարդախ մարդոց, ուր Գարուն և Նրեակ կան բթացեալք աղաւաակերպ ի դժոխս սաղայելեան յիմարացեալք արժանապէս, ողորմեսցի որ ողորմի լրագրացս հանգուցելոց.»

»Լրագրացն հանգուցելոց եղիցին հանգիստ և ողորմութիւն, և խմբագրողացս մեղաւորաց շնորհեսցի թողութիւն յանցանաց.»

»Մեղու Հ—ի» վերջին երեք ամիսներ հասարակաց ընդունարան դարձաւ. Ով ինչ ծնեց, այնտեղ թաղեց.

Մի հատ օրինաւոր յողված տպված չէ եղել բացի »Սանչից է» բանաստեղծութենից և »Ամէրիկական կեանքից», որք անձուռնի լեզուով է թարգմանված.

Ծանօթներս ասացին. »Հայկական Աշխարհը» հաշտվել էր »Մեղ. Հ—ի» հետ, ինչ եղաւ, ինչ պատահեց, որ նորէն կռիւ սկսեցիք.

(*) Եադ թուրքերէն է և նշանակումէ օտար:

Ամենեւին, մենք հաշտված չենք եղել Բայց միշտ յայտնած ենք և ահա կ'այտնեմ (իհարկէ խմբադրօղիս թոյլտնութեամբ), որ «Հայկական Աշխարհը» բոլորովին ուրախ կլինի հաշտվելու «Մեղ. Հ—ի» հետ նոյն իսկ վայրկեանից, երբ պ. Սիմէօնեանը իւր լրագրին խ ե ւ ա ց ի , ա զ ն ի ւ և ճ շ մ ա ր տ ա ս է ր ուղղութիւն կտա. Եւրանի թէ ժամ մի առաջ կատարվէր այս իմ փափաղը.

Թիֆլիսի մոլորվածներից և անբաղդներից կարծումեմ աւմէքը հայհոյանք զրեցին պ. Ստեփանէին.

Վ. Մանդինեանի, բթ. Մանդինեանի, պ. Սիմէօնեանի, բժ. Տ. Գրիգորեանի շնորհալի հայհոյանքը կարդացի.

Այդպէս, այդպէս, իմ անբաղդ պարօններ! Հայհոյեցէք, հալածեցէք պ. Ստեփանէին, արժանի է..... Եւս կ'յանդգնէ անխիղճ և յիմար մարդիկներին խ ի ղ ճ ը և խ ե ւ ք Ե ի շ ե ց ն ե լ ու , իմաստուն Հայերին դէպի ճշմարտութիւն, լուսաւորութիւն, աղնութիւն, բարոյական փրկութիւն հրաւիրելու...

Ուրեմն դէպի խաչ, դէպի խաչ նորան.

Ձեր հայհոյանքը շնորհալի ընկերութիւնդ խայտառակելով, պ. Ստեփանէին փառաւորօղ յիշատակագիր լինելու են, իմ անբաղդ մոլորվածներ!

Բայց այս շնորհալի հայհոյանքը շատ կրթօղ և լուսաւորօղ յողմածներ են, այնպէս չէ, պ. Սիմէօնեան? Թող ցնծան ուրեմն ձեր ստորադրօղներ...

Վ. Մանդինեան, բթ. Մանդինեան, պ. Սիմէօնեան, բժ. Տ. Գրիգորեան! ամօթը և խիղճը միթէ վերջացած են աշխարհումս?

Վ. Մանդինեան, բթ. Մանդինեան, բժ. Տ. Գրիգորեան, դեռ չէք հասկացել միթէ որ «Հայկական Աշխարհը» անուղղելի բթամտութեանը արհամարհանքով միայն կ'ապտասխանէ? Գէ՛հ լսեցէք.

Վ. Մանդինեանին — ոչ մի խօսք. — Թող նա «Հայկական Աշխարհը» ընթերցասիրէ.

Բթ. Մանդինեան, Մօսկվայի ուսանողական ընկերութեան թօշակաւոր չընդունվելուդ պ. Ստեփանէն յանցաւոր չէ ամենեւին... Ահասկանա՞ք...

Պ. Աղայեանի նշանաւոր գրքի վերա խօսելիս խեղճի բերանից անմիտ խօսքեր են դուրս թռել պ. Պռօշեանի «Սօս և Վարդիթեր» նշանաւոր գործի մասին. Խեղճը, կասեն, ենթարկ-

ված է հիւանդութեան վայրկեաններէն....

Սա բաւական է բթ. Մանդինեանին.

ԲԺ. Տ. Գրիգորեանի հայհոյանքը անաճին գրող լինելու նոր և թշվառագոյն փորձ մի է.

»Ո՛վ է պ. Ստեփանէն», հարցով սկսում է իւր ներբողը անբաղդ բժիշկը. Ազատասխանեմ նորան ահա—ձեզ և բոլոր տմարդ ընկերութեանդ մա ը դ ու թ իւն ը սովորեցնող է պ. Ստեփանէն.

ԲԺ. Մանդինեան, բԺ. Տ. Գրիգորեան, կարդացէք, ուսումնասիրեցէք »Հայկական Աշխարհը» և նորանից փոքր ինչ գոնէ մա ը դ ու թ իւն սովորեցէք.

Հա, իմ սիրելի բժիշկ, շնորհալի գրվածդ ով է սրբագրել և սկիզբներ (принципы) բառը որտեղ էք գտել?

Ձեզ հետ կիսուեմ, երբ շնորհալի պիտեսներդ մի օր նորէն կներկայացնեն.

Իսկ ձեզ, պ. Սիմէօնեան, ինչ ասեմ? Գուր ազնիւ լրագրի խմբագրող էք, լուսաւորութեան ճաշակն առած էք և ձեր գոյնը ամէնքը կճանաչեն...

Մի խօսք միայն, որովհետեւ խմբագրող էք.

Հայկական ազնիւ և իմաստուն երիտասարդներ, որոնց »միամիտ և դիւրաշարժ» կոչել բարեհաճեցիք, որովհետեւ »Հայկական Աշխարհից» խաբված են, անբաղդաբար օրէ ցօր աւելի են խաբվում.

Իայց չյուսահատիք, եթէ մինչև այժմ դուք կվարագորէիք պ. Ստեփանէի անազնութիւնը, այսուհետեւ, օրհնեալ է Աստված,—հայկական »դիւրաշարժ և միամիտ» երիտասարդներն դեռ ևս ժամանակ ունին ձեր քարոզից ճանաչելու և ժամ մի առաջ արհամարհելու պ. Ստեփանէի անազնութիւն, կեղծ եռանդ և անբարեմտութիւն. Աեցցէ ուրեմն պ. Սիմէօնեանը!

Հաւատացէք, պ. Սիմէօնեան նոքա կցաւեն ձեր վերա և վեհ հոգով կներկն ձեզ ձեր աւելորդ հոգաբարձութիւնը.

Ասան որպէս թէ պ. Սիմէօնեանը նախանձ կիրքը հերքում է...

Պ. Ստեփանէին, որի օրապիւրը հայկական ազնիւ և խելացի երիտասարդների, հայրենի հողի զարդերի, թարգման լինելով կպարծենա, որի օրադրին պ. Միրժմանեանի նամակի խօսքեր կվերաբերվին, այո նախանձել կարող էք, պ. Սիմէօնեան, ոչ միայն դուք—անբաղդ լրագրի մի խմբագրող, այլև ամէն մտածող Հայն. Սա դուք ևս բաջ գիտէք.

Պ. Սիմէօնեան, դուք պ. Ստեփանէի խիստ բարոյականութեամբ

Թիւնը անշուշտ արատաւորել կցանկաք։ Սա հասկանալի է և ձեզ ներքի, Ուստի եթէ պատւի ամենափոքր մասը կա ձեզանում, առաջարկվում է ձեզ — ասացէք։ որ անձների կամ որ կուսակցութեան գործիք է պ. Ստեփանէն, ասացէք բոլորը.....
Նորա կեանքում, որպէս ամէն ազնիւ մարդի կեանքում կարծող են լինել սխալներ, զանցառութիւններ, յափշտակմունք (որոնք երբէք կարող չեն հոգու անազնուութիւն վկայել), բայց չկա մի գործ, որ հարկադրէր նորան կարմրելու որի և իցէ առաջ, որ կամենար նա ծածկել ումից և իցէ. եթէ դուք կարծողանայիք նոյնը անել, կշնորհաւորէի ձեզ, պ. Սիմէօնեան։

Կարելի է ո գիտէ լսած կաք, ինչպէս 1849 թիւն Փարիզում Պրուդօնը Աղգային Ժողովում Տիէրից վիրաւորված, ասաց նորան հանգիստ կերպով։ «Խօսեցէք փողերի վերա, բայց մի խօսէք բարոյականութեան վերա, ես կարող եմ այդ ընդունել որպէս անձնական վիրաւորանք, և այնուհետեւ ես քար և մտաւի չեմ ուղարկի ձեզ, այլ կառաջարկեմ ուրիշ պատերազմ։ այստեղ այս Ժողովում, ես կպատմեմ բոլոր իմ կեանքը, փաստ փաստի վերա, իւրաքանչիւրը կարող է ինձ յիշեցնել, եթէ ես մի ինչ բաց կթողնեմ կամ կմոռանամ. եւ յետո թող պատմեն իւրանց կեանքը իմ հակառակորդներ...» Բաւականացէք ուրեմն, պ. Սիմէօնեան, ձեր մութ ծաղիկներով... Ահա նախաբանը։

Բայց դեռ ևս շատ ցաւելու էք, պ. Սիմէօնեան, Անանքի փորձառութեան կրակում այրվող ազնիւ Հայերն ևս, հայկական ազնիւ և իմաստուն երիտասարդների հետ, սկսում են պ. Ստեփանէից խաբվել. Իսկ պ. Ստեփանէն (դուք ևս համոզված էք իհարկէ) ինչպէս երէկն և այսօր, նոյն և յաւիտեան ազնիւ, եռանդոտ և ջերմ մտքով և զգացմամբ և խօսքով պիտի ներգործէ; դուք ևս, առաց մտքի և բղացման, ուստի սառն և սուտ խօսքերով ներգործել շարունակեցէք ձեր շնորհալի բ. Մ., բթ. Մ., բժ. Տ. Գ... և նման աշխատակիցներով.

Ահաւատաք — որ պ. Ստեփանէն և ոչ որ նախանձելու չէ...։

Վերջացնելով ձեզ հետ, կկրկնեմ ձեզ, որ ընկերութեանդ բոլոր անարգ խօսքերից և մաղի չափ ոչինչ կարող չէ կպել պ. Ստեփանէին.

Որովհետեւ Թւաբաշութեանը քաջ տեղեակ լինելով, դուք իհարկէ ամենքից լաւ գիտէք, որ —

Սիմէօնեան + սօբա հին և նոր կարծիքներ + բ. Մ...

+ բթ. Մ... + բթ. Տէր Գ.... + ստախօս և խաւարապաշտ Մեղ. շ—ի + բոլոր ընկերութիւն + սոցա բոլոր անարգութիւն=0.

... Անիք խօսքս. հասկանալու ընդունակութիւն, իմ անբաղդ շրջմովիներ?

Այսչափ բաւական է ձեզ.

Յաւալի է, որ թէ խօսքը և թէ տպագրութիւնը, որոնք պարզ մեկնութեան գործիք պիտի լինին, ամէն տեսակ խաբեբայութեան և չարութեան գործիք են լինում մեզանում «Մեղ. շ—ի» լրագրի շնորհով. Յաւալի է, որ այդ լրագրում ամէն երեխան հնար է գտնում տպելու իւր խալ և անկարգ մտքի ծնունդ. և այս անբաղդները տպագրութեան հետ այնպէս կվարվին բոլորովին, ինչպէս երեխան գնտակի հետ իւր խաղերում.

Թափառական շրէաի հայերէն թարգմանութեան (պ. Իւթիւճեանի գործ), Անի բաղաքի տեղագրութեան (պ. Տ. Աբրահամեանի գործ), և Յարութիւն և Մանվէլ վէպի մասին (պ. Աղայեանի գործ) կարծիքս միւսանգամ կասեմ.

Աորանով, ազնիւ ընթերցող, կվերջացնեմ խօսքս ձեզ հետ այս անգամ. Ես ձեզ մոռանալու չեմ երբէք. Գուրբ անդադար մտածութեանս առարկա էք. Աւրեմն դուք ևս ինձ մի մոռանաք. «Հայկական Աշխարհի» ազնիւ ցանկութիւններ այս վերջին կարճ օրերին փոքր ի շատէ յայտնվեցան ձեզ անկեղծօրէն, ընթերցող. Եթէ արդարեւ իմաստուն մարդ էք (և ես չեմ կասկածում), իհարկէ կիմանաք և կգնահատէք թէ ինչ թանկագին յօդվածներ կառաջարկէ ձեզ այս անգամ «Հայկական Աշխարհը». Թող թիֆլիսի աղղացեցները մխիթարվին, աղաղակելով թէ «Լաւ է բոլորէլ» Մեղ. շ—ի» պ. Ստեփանէին.

Աւրեմն ողջոյն ձեզ, ընթերցող. Իմացէք նոյնպէս, որ այս կերպով ձեզ հետխօսելն այլ ևս կարօքանուիլ չեմ գիտ երկար... Այնու ամենայնիւ իմ առաջին և վերջին խօսքը միշտ կլինի—

Անդադար առանց շտապելու ազնիւ ուղղութեամբ դէպք առաջ.... Գէպի առաջ.

Օգոստոսի 25.

ՀԱՅԵԱՆԻՐ.

Թիֆլիս, Յով. Կար. Ձեր յօդվածը ք. Մանդինեանի վերա և սորա կողմից պ. Չամուրճեանին ուղղված նամակի պատճէնը պ. Աիմէօնեանի մասին ստացանք և տակիւ արժան չհամարեցինք. Բայց դժվար հաւատալու է, որ Ներսիսեան անբաղդ ուսումնարանի կրօնուսոյց ք. Մանդինեանը ընդունակ լինէր գրելու: Թէ «Խմբագիրն Մեզ. Հայաստանի Աիմէօնեանց Պետրոսն ի հրապարակական քննութեան աշակերտաց բարձր դատատան Ներսիսեան դպրոցի յամենան յունիսի 1866 ամի ներկայ գտաւ հարցաքննութեան Աստուածաբանութեան (?) որոյ ուսուցիչն եմ Ե. Ս., ի Թիւս այլոց հարցից էր և յաղաղս դիւաց և նա ոչ ընդունի զգոյութիւն, դիւաց, բայց ի հանդիսին զանգիտեալ ոչինչ կարաց խօսել, և ապա գրեալ էր զյօդուած ինչ, սակայն ցէնյօրն առաքեաց առ Բ. Ս. առաջնորդն և սա արգել զտպագրութիւնն: Ճշմարիտն ասեմ ցաւեցայ յոյժ ըստ այս, զի ունէր ստանալ զպատասխանի խայտառակիչ ինքեան: Մասնակիան զաղտնիք են ի նոսա և ամենայն ուրեք ունին զընկերս, և այլն և այլն:» Ասենք—Թէ դէերի կէսը ք. Մանդինեանն է գտել, միւս կէսը—պ. Չամուրճեանը. Ասենք Թէ նամակիս ոճը ք. Մանդինեանը գրաբար է համարում, բայց այն ինչպէս մեկնենք, որ կրօնուսոյցը չափազանց կցաւէ ընկերին խայտառակելու առիթի արգելվելու վերա, այն ևս դէերի պատճառով?

Մեր կարծիքով—սա աւելի դիւախօսութիւն է քան Թէ
 Կհարցնենք—այս շնորհագրութեան հեղինակը միթէ կարող չէ ուսումնարանում
 լինել?

Եւսաքալաք, Ե. Բ. Տ. Ղապ. Ձեր ուղարկված պ. Քաջազնունու և պ. Բարսղեանի ճառերին տեղը պակասեց.

14. Մեր Աերբին Գործեր (Այս ամառը Վ. Ե. Վաթու-
ղիկոսի տնօրինութիւններ. Սրբ. Գաբրիէլ եպ. Այվազեան.
Վ. Ե. Զօր ճանապարհորդութիւն. «Մասիսից քաղված».
Քաջանաի կոչում. Ոմանց քարոզատութիւն. Հանգուցեալ աւադ
քաջանա Վազար Վաթեան. Հայկական եկեղեցիների կարգ.
Մի քանի խօսք ևս քաջանաների մասին. Հայկական ուսու-
մնարանների առիթով. Հայկական ուսուցիչներ. Անժ նշանա-
կութիւն. «Revue des Deux Mondes» յօդված Հայերի մա-
սին. «Օխածանի» ցանկութիւններ Հայերին. Գեր. Մկրտիչ
վար. Խորիմեան. «Մանգումէի» իմաստուն յօդվածից. Լուսա-
ւորչեան ընկերութեան զրբի դատապարտման առիթով. Թօփ-
Գաբուի ուսումնարան. «Մանգումէից» նամակ Հայկական նոր
ըզլի մասին. Ա. Պօլսի Հայկեան Բարեբաւութեան Օթանդակ
Ինկերութիւն և նորա նպատակ. Օէյթունի չորս իշխանների
նամակ. Օէյթունի վերջին անցքերի մանրամասեր. Գերադ.
Մկրտիչ վար. Տիգրանեան և մեծ. Պօղոս Վարապետեան, սորա
նովբ և նամակ. Թփիլիսի փուշեր և ծաղիկներ. «Հայկական
Աշխարհի» զրութիւն. 4 Ժողովրդական ուսումնարաններ Թփի-
լիսում. Աղած մասնաւոր ուսումնարաններ և Արաշէնի ու-
սումնարան. Եկեղեցական երգեցողութիւն. Արժանայիշ. Ի-
ֆէնդեանի կտակի առիթով. Մեծ. դօկտօր Յար. Յովհաննի-
սեանուն պարզե Մեծ Իշխանից. Թփիլիսի Հայկական Աեր-
սիսեան ուսումնարան. Սորա վիճակի բաղդատութիւն. Մեծ.
պ. Սէյիադի բանաստեղծութիւն. Վաճառականի թաղում.
«Մեդ. Հ — Ի» և սորա շնորհալի զրօշներ — ք. Մանդինեան,
բթ. Մանդինեան, բթ. Տ. Գրիգորեան. Մեծ. պ. Արմէճեան,
Հայկական ազնիւ երիտասարդներ և պ. Սանիանէ. Իմ վերջին
խօսքը ընթերցողիս այս անգամ), ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ... 307.

15. Օսմուցմունք կազմի երկրորդ երեսի վերա. ...

16. Պատասխաններ կազմի երրորդ երեսի վերա. ...

Իմ Կարգադրութեամբ և զայնով.

Ն Ե Յ Կ Ը Կ Ը Ն

Ը Ը Խ Ը Բ Ն

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՄԱՆԱԿԱԿԱՆ ԲԱԺԱԿԱՆ ՕՐԱԳԻՐ.

ՍՆՊՏԵՄԲԵՐ.

№ 9.

ԵՐՐՈՐԻ ՏԱՐԻ.

ԲՈՎՆԵՂԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երես.

1. Վանի մի խօսք սկզբնական կրթութեան և դաստիարակութեան վերայ, Օ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ. 347.
2. Գերդաստանի ազդեցութիւն և Համալսարան, Գ. ԵՐԾՐՈՒՆԻ. 363.
3. Յատկանիշք Քչմարտասիրի (բանաստ.) ՄԷՅԵԼԵՂ. 371.
4. Ապօլի Ս. Փրկչի Հիւանդանոցը և պ. Փանոսեանը (Ծաղիկից), ՎԱՐԵՏԻ. 372.
5. Իրանդական Երգ (բանաստ.) Յ. ՈՍՏԵՆԵԿ. 377.
6. Նամակ Մօսկվայից դէպի Խաբազորդ, Ե. Ս. 378.
7. Նամակ Մօսկվայից, Յ. ՏԷՐ ՄԱՆՈՒԿԻԱՆ. 381.
8. Մեր Ներքին Գործեր (»Հայկական Աշխարհ», վերադանդառնողների վերջին առիթների բարձունք. Ապօլի Հիւանդանոցի մասին. Անդրիաի »Արեւելեան Բնկերութիւն», Հոսմից Ապօլիս եկած »Արիւնիկի կաթողիկոս», Արք. Հասունեանը. Արդրու մի նոր օրագիր. »Հայկական Աշխարհ» և »Հիւսիսափայլ». Առկապեան Ուսումնարանների Գլխաւոր Տեսչի Հաշիւ. »Ժողովրդային — Բժշկական Թերթ», Հրատարակողը).

(Իարձրու վերջին երեսը).

ԹԻ ՖԷԼԻՍ.

1867.

+

Մ ա ն ու չ մ ու ն ք.

— Խմբագրութեանս յօդված կամ նամակ ուղարկողներից խնդրում ենք բոլորովին օրոշ և պարզ գրելու. Ոմանք յօդվածներ կմնան չհրատարակված կամ կհետաձգվին անօրոշ և խառն գրված լինելու պատճառով.

— Եւրբ հայկական ազնիւ երիտասարդներ, օրագրիս բաղմաթիւ բարեսէր ընթերցողներ, սրբ. Գաբրիէլ եպիսկոպոս Ավագեան և այժմ ահա Վեհափառ Գեորգ Աթոռիկոսն ուղղագրութեանս նորաձեւութիւններ կհերքեն և զիտնական ճշմարտութեան անունով կառաջարկեն հին ուղղագրութեանը վերադառնալ, իսկ ոմանք կսպառնան «Հայկական Աշխարհը» ընթերցասիրելուց դադարել, ուստի «Հայկական Աշխարհի» Խմբագրութիւնը չէ կամենում ընդհանուր ցանկութեանը ընդդիմանալ և արգելք լինել ընթերցողների և օրագրիս բարուղած ճշմարտութիւնների մէջ, ինչպէս յայտնած ենք և առաջ. Սա հասկանալի է. Ուստի ընթերցողներիս առաջարկութեամբ հին ուղղագրութեանը կվերադառնանք, մեր համոզմունքը անշուշտ՝ մեզ կպահենք և անյոյս չենք ամենեւին, որ նոր ուղղագրութիւնս ընդունվելու և տարածվելու է անշուշտ մի օր հայերիս մէջ.